

RN 74a

URP: Urejanje prostora in varstvo okolja

C2 - 0549 - 506 - 88

Programski sklop: Socialno-geografski in ekološki vidiki
preobrazbe slovenske pokrajine

Tematski sklop: Preobrazba slovenskih pokrajin - socialno-
geografska analiza struktur in procesov

MORFOLOGIJA VAŠKIH NASELIJ

Vlado Drozg

Ljubljana, 1988

UVOD

1. NAMEN, OPREDELITEV IN UTEMELJITEV NALOGE	1
1.1. Urejanje podeželja je potrebno	1
1.2. Obnova vasi je lahko tudi koncept njenega razvoja	3
1.3. Morfologija je sestavni del prenove naselij	9
2. SPLOŠNO O MORFOLOGIJI NASELIJ	12
2.1. Različna pojmovanja in tolmačenja morfologije	12
2.2. Raziskave o morfologiji naselij	13
2.3. Proučevanje morfologije naselij	16
2.3.1. Proučevanje zgradbe naselja	17
2.3.2. Proučevanje oblike naselja	21
2.3.3. Povezanost zgradbe in oblike naselja	23
2.4. Metoda proučevanja morfologije naselij	24
3. MORFOLOGIJA IZBRANIH NASELIJ	27
3.1. Metoda dela	27
3.2. Kratak prikaz območij obdelave	32
3.3. Morfologija naselja Sveta Ana	37
3.3.1. Položaj in lega naselja	37
3.3.2. Tloris naselja	39
3.3.3. Razmestitev objektov	40
3.3.4. Značilnosti prometnic	42
3.3.5. Nepozidane površine v naselju	42
3.3.6. Razširjenost vegetacije	43

3.3.7. Gabarit	44
3.4. Morfologija naselja Šentanel	44
3.4.1. Položaj in lega naselja	44
3.4.2. Tloris naselja	46
3.4.3. Razmestitev objektov	48
3.4.4. Značilnosti prometnic	49
3.4.5. Nepozidane površine v naselju	49
3.4.6. Razširjenost vegetacije	50
3.4.7. Gabarit	50
3.5. Morfologija naselja Velika Polana	51
3.5.1. Položaj in lega naselja	51
3.5.2. Tloris naselja	53
3.5.3. Razmestitev objektov	56
3.5.4. Značilnosti prometnic	57
3.5.5. Nepozidane površine v naselju	57
3.5.6. Značilnosti vegetacije	58
3.5.7. Gabarit	59
4. ZAKLJUČKI	60
5. LITERATURA	64
6. SEZNAM GRAFIČNIH PRILOG	70
7. POVZETEK	72

UVOD

Urbanistično urejanje naselij spremljajo nekatere stalne, nikoli do kraja razrešljive dileme, ki zadevajo v samo jedro družbenega stremljenja in ustvarjalne moči, narediti človeška bivališča humana, v merilu človeka in skladna z naravo, pokrajino, urediti jih tako, da bodo izražala stopnjo duhovnega in tehničnega razvoja, a kljub vsemu ohranila zgodovinske korenine in identiteto.

Kako načrtovati prostorski razvoj naselij, na katere elemente - ali vrednote opreti fizično širitev, kaj določa njihovo identiteto, genius loci ali organsko rast? Celovit odgovor je najbrž skrit v civilizacijskih normah in družbenih vrednotah, ter se spreminja s časom. Kljub temu spoznanju, ki nikakor ne zadovoljuje, je zmerom bolj živa zavest, da so vasi del narodove in kulturne dediščine in jih je kot take potrebno tudi razvijati. Seveda pomeni takšna usmeritev zgolj vrednostni cilj, ki ne razkriva bistva prostorskega razvoja vasi. Samo nakazuje smer urbanističnih analiz in ponuja svoje odgovore na prej zastavljena vprašanja.

Poznavanje strukture in prostorske organizacije naselij je sestavni del vsakega urbanističnega načrtovanja. V usmeritvi, ki skuša zapopasti zakonitosti ustroja naselja in jih povzeti v novih stvaritvah, je morfološka analiza - kot se strokovno imenuje analiziranje strukture naselij, osnova nadaljnega urbanističnega snovanja.

V pričujoči nalogi smo želeli proučiti morfologijo vasi z namenom, da bi spoznali tiste elemente, ki določajo njihovo identiteto, podobo; ki pojasnjujejo zgradbo in ustroj naselij ter predstavljajo kategorije, katere je možno vplesti v urejevalske načrte.

Ob raziskovanju morfologije naselij vobče, smo naleteli na vrsto zanimivih vidikov proučevanja, ki odkrivajo področja, katera doslej še niso zadovoljivo obdelana. Ker bi se preveč oddaljili od namena naloge, jih

II.

nismo upoštevali, čeprav je zaradi tega naloga ponekod premalo zaokrožena in argumentirana. Nedorečena poglavja pa so nas še utrdila v prepričanju, da je morfologija naselij bogat vir spoznavanja zgodovine urbanih oblik, prilagojenosti človeka naravnim pogojem ter duhovne in materialne kulture prebivalcev.

1. NAMEN, OPREDELITEV IN UTEMELJITEV NALOGE

1.1. Urejanje podeželja je potrebno

Današnja podoba naselja odraža zadnjo fazo dolgega razvoja, katerega začetki segajo v obdobje kolonizacije, ko je pričela nastajati in se oblikovati značilna podoba kraja. Le-ta se je ob družbeno-ekonomskem razvoju izgrajevala, preoblikovala in se spreminjala.

Kljub razmeroma dolgi zgodovini je iz podobe naselja možno razbrati elemente pokrajinskih posebnosti, ki so jih nekdanji graditelji morali upoštevati zaradi prilagoditve prirodnim pogojem, vzpone in zastoje v gospodarskem razvoju naselja, različne tehnike gradnje ter ne nazadnje stanje duhovne in materialne kulture na posameznem območju.

Avtarktičnost družbenih razmer na slovenskem je dolgo vzdrževala prvotno, značilno podobo naselij. V novejšem obdobju pa se je le-ta začela hitro spreminjati.

Posledice razkroja agrarnih struktur in širjenja urbanizacije na podeželju so v marsičem spremenile funkcijo in fiziognomijo naselij in podeželja. Procesi fizične preobrazbe so potekali tako intenzivno, da jim razvoj duhovnih vrednot ni mogel slediti, niti jih niso dohitevale spremljajoče družbene dejavnosti.

Upravičene so ugotovitve številnih analitikov družbenih dogajanj in prostorskega razvoja, ki govorijo o stihiji v razvoju in preobrazbi podeželja in vasi. Eden od zunanjih znakov tega je nenadzorovana urbanistična politika.

Razpršenost gradnje, preobrazba prostora, samovolja v lociranju in oblikovanju zgradb, parcialnost in enostranskost kriterijev v razmeščanju

objektov tehnične infrastrukture, nedovoljene oziroma "črne" gradnje in vse tiste, ki niso nič manj črne zaradi legalne dokumentacije, a so po pojavnih oblikah enake ali podobne prvim, predstavljujejo nedvoumno sliko tega pojava.

Vizuelna degradacija in propadanje kulturne dediščine je prav tako ena izmed posledic stihijskega razvoja podeželja oziroma intenzivnega procesa preobrazbe.

Potreba po ruralnem planiranju, ki bi omejilo negativne učinke urbanizacije in deagrarizacije podeželja ter vpeljalo bolj aktivno regionalno razvojno politiko, je razkrila široko paleto pojavov, razmerij in procesov, katere bi bilo potrebno obvladati, jih usmerjati ali izboljšati, vendar na drugi strani tudi metodološko nedodelanost in nedorečenost ruralnega planiranja.^x

Nedorečene so tudi razprave o vrednotah in ciljih, po katerih bi urejali slovensko podeželje. Skladna namenska raba površin in izenačevanje razlik med mestom in podeželjem, kot najpogosteje deklarirana cilja ruralnega planiranja, nista ekvivalentna večfunkcionalni vlogi podeželja, dinamiki sprememb, niti ne nakazujeta nosilca, težišča načrtovanih sprememb in posegov. Možno je, da je v središče ruralnega planiranja postavljeno naselje, ki z urejeno ekonomsko bazo, socialno sfero in infrastrukturo upravnava procese v preostalem delu podeželja; ali pa je poglobljena skrb družbe posvečena urejanju kmetijskih zemljišč, rekreacijskih območij, in vsem drugim sektorjem in uporabnikom podeželskega prostora. Naselja, kot splet družbeno-socialnega, stanovanjskega, komunalnega, kmetijskega in infrastrukturnega sektorja, so prav tako vključena v urejevalske principe in postopke, vendar ne kot celota, temveč po posameznih sektorjih. Seveda ta opis prikazuje dve skrajnosti, ki pa se ob neizdelanem celovitem pristopu k urejanju podeželja pogosto pojavljata v planskih dokumentih družbeno-političnih skupnosti ter v strokovnih osnovah zanje.

^x Mihevc P. v svoji razpravi poudarja: "... v naši planerski praksi primanjkuje študij in analiz, ki bi nakazovale stihijo v izrabi ruralnega prostora, ki bi usmerjale razvoj tega prostora (1, str. 25).

Vsekakor je imperativ prostorskega planiranja ta, da moramo s prostorom razumno gospodariti, ga izboljševati, ohranjati, ga humanizirati in graditi višjo stopnjo splošnega blagostanja (1, str. 37). Obstoj naselij, življenje v njih, kulturno izročilo, ki ga naselja izpričujejo, zahteve po minimalnem številu kmečkega prebivalstva, ki bo še sposobno obdelovati zemljo in s tem vzdrževati kulturno krajino ter ne nazadnje izboljševanje bivalnih razmer tamkajšnjega prebivalstva, so vsak zase dovolj argumentiran razlog, da urejanju podeželja namenjamo isto pozornost kot urejanju mest.

Poseben položaj v ruralnem planiranju zavzemajo podeželska naselja. Kot jedra prostorske organizacije in bistven element v identiteti pokrajine so že vseskozi v osredju proučevanj. Pozivi h kompleksni obnovi naselij so v tem primeru povsem upravičeni. V celoviti obravnavi vasi je zapopadna funkcijska plat njenega razvoja, izostati pa ne sme tudi likovna oziroma fiziognomska. Prenekatero ugotovitev o stihiji v razvoju podeželja je vzpodbudilo ravno "podiranje" racionalno situiranih in zasnovanih vasi ter gospodarno oblikovane pokrajine.

Z nalogo želimo utemeljiti potrebo po celoviti obravnavi podeželskih naselij, ki poleg funkcijskega dela vključuje tudi morfološko - fiziognomski. Predvsem skušamo prikazati nov pristop k urejanju, ki je sicer v nekaterih državah že poznan, ter vključevanje morfologije in fiziognomije v izhodišča urbanističnega urejanja ruralnih naselij.

1.2. Obnova vasi je lahko tudi koncept njenega razvoja

Urejanje naselij je tesno povezano s humanističnimi in estetskimi vrednotami, po katerih se v določenem času odvija življenje oziroma, ki določajo obseg, do katerega je neko obdobje zmožno organizirati svoje življenje. Vsa prizadevanja vodi osnovna ideja urejanja človekovega

bivalnega in delovnega okolja, kot pronicljivo ugotavlja V. Mušič v enem od esejev o urbanizmu (2, str. 232).^x Ta ideja se je realizirala v različnih urbanističnih in arhitekturnih slogih, od klasicizma, akademizma, funkcionalizma, strukturalizma, postmodernizma in nobenega razloga ni, da se ne bo razvijala še naprej.

Današnja urbanistična in prostorsko planerska praksa deluje v razmerah spremenjenega odnosa do narave oziroma prirodnega okolja. Vse večja ekološka osveščenost ljudi in spoznanje, da je spreminjanje narave kvečjemu merilo tehnološkega napredka, sam odnos do narave pa postaja merilo kulturnega napredka, oblikuje tudi nove poglede na urejanje naselij. Tako je novejše poseganje v prostor po našem prepričanju usmerjeno v iskanje sožitja, harmonije med grajenimi strukturami in pokrajino oziroma krajinsko sliko.^{xx}

Takšna usmeritev se dopolnjuje tudi z okrepljeno zavestjo o varovanju naravne in kulturne dediščine, med katero z vso upravičenostjo uvrščamo tudi izgled pokrajine, pejzaž ter podeželska naselja.

Pravzaprav gre za določen antagonizem v urbanistični in arhitekturni teoriji, ki živi že dalj časa. Dileme o povzemanju avtohtonega in krajinsko tipičnega oziroma iskanju novih urbanističnih in arhitekturnih zasnov se v nekem smislu dopolnjujejo s splošno družbeno klimo ter njenim cikličnim razvojem.

F. Choay postavlja tezo (5), da razdobju ekstrovertiranega družbenega razvoja, ki se kaže tudi v številnih in korenitih posegih v prostor, sledi kvalitetno novo, introvertirano obdobje. Mnenja smo, da lahko tudi v današnji urbanistični in prostorsko - planerski praksi prepoznamo zametke takega preobrata.

^x Na drugem mestu ugotavlja, kako se: ... urbanistična in razvojna prizadevanja ... ne morejo izogniti posebnostim časa in prostora, ki jih ljudje oblikujejo v toku zgodovine (str. 61).

^{xx} Podobno navaja tudi A. Pogačnik v svojih prispevkih (3, 4)

Ekološka osveščenost ljudi, novo vrednotenje naravne in kulturne dediščine, ki vse bolj dobiva značaj družbenega bogastva in narodne identitete, prenova in revitalizacija zgodovinskih in mestnih središč vplivajo na urbanistično snovanje, ki je bolj usmerjeno v izgrajevanje obstoječega in ki izhaja iz krajevnih posebnosti in regionalne tipike.

Ta ista izhodišča ali načela veljajo tudi za urejanje naselij na podeželju. V nekaterih državah takšno urbanistično prakso in družbeno-ekonomski razvoj združujejo pod pojmom prenova vasi (dorferneuerung). Gre za celosten koncept razvoja podeželskih naselij z osnovnim vodilom revitalizacije vasi, varovanja njene značilne podobe ter izgleda bližnje okolice.^x Vendar prenova ni zasnovana samo na strukturnih efektih (sanacija dotrajanih objektov, urbanistični koncept razvoja vasi) in planskih opredelitvah, temveč vsebuje tudi gospodarsko (ekonomsko) in socio-kulturno dimenzijo (ohranjanje kulturnih posebnosti, krepitev identifikacijskih prvin, vzbujanje interesa za gospodarski razvoj). (6, str. 19). Najpomembnejši učinki tega koncepta so (povzeto po Dorferneuerung in Oesterreich, 1988, str. 19):

a) strukturni

- izboljševanje kvalitete stanovanj in življenjskega okolja
- sanacija prostorskih konfliktov v naselju
- omejevanje disperzije poselitve
- preprečevanje izseljevanja oziroma praznjenja vasi ali posameznih delov naselja
- razvoj centralnih dejavnosti
- izboljšanje infrastrukturne opremljenosti

b) ekonomski

- oživljanje lokalnega gospodarstva (obrt, manjši industrijski obrati)
- povečanje zaposlitvenih možnosti

^x Uveljavljen je predvsem v Zvezni republiki Nemčiji, Avstriji in Švici; uporablja se tudi termin dorferentwicklung ter ortsbildschutz.

- vzbujanje investicijskih namer krajanov in podjetij
- povečanje turistične atraktivnosti
- ostali multiplikativni učinki

c) socio-kulturni

- vzpodbujanje lastnih iniciativ
- ohranjanje kulturnih posebnosti
- vzpodbujanje občutka pripadnosti lokalni skupnosti
- ohranjanje identitete naselja in pokrajine ter tradicije kulturnih dobrin.^x

Gre torej za celovit pristop k urejanju podeželskih naselij, v ospredju katerega je sicer fizična prenova objektov in ohranjanje značilne podobe naselja ter pokrajine, nič manj pomembni pa niso socialni in gospodarski učinki.

Podobne pozitivne učinke celovitega razvoja vasi navaja tudi P. Mihevc, ko razmišlja o "... potrebi po usmerjanju celovitega podeželskega prostora." (1, str. 94). V njegovem razmišljanju sicer niso v ospredju likovni in vizuelni elementi (čeprav jih tudi obravnava), temveč usmerjanje procesov, predvsem urbanizacije, ki se odvijajo stihijsko. Prikazuje potrebo po ustreznem poselitvenem sistemu, ki bo varoval kvalitetna kmetijska zemljišča, zmanjšal selitve v večja zaposlitvena središča ter bo perspektiven tudi za organizacijo kmetijske proizvodnje in razvoj kmetij.

J. Marinko se v doktorski disertaciji (10), opredeljuje za prenavo podeželskih naselij kot način urbanističnega urejanja ter navaja več razlogov od prostorskih, socioloških, ekonomskih, kulturno-zgodovinskih in likovnih za takšno usmeritev.

Lahko povzamemo, da koncept prenove pomeni nov pristop k urejanju podeželja in podeželskih naselij, posledice takega načina urbanističnega urejanja pa se dopolnjujejo s cilji in načeli, kakršne si zastavlja

^x Podobno tudi v delovnem gradivu za prenavo naselij za avstrijsko štajersko (7)

ruralno planiranje.^x

Med najpomembnejšimi je izboljševanje bivalnih razmer v naseljih in na podeželju sploh. Obnova dotrajanih objektov in ureditev vaških ambien- tov poveča atraktivnost bivalnega okolja. Ohranijo se zgodovinsko in estetsko zanimivi objekti in deli naselja, nova stanovanja ustrezajo sa- nitarno-tehničnim predpisom nastaja v širšem pomenu besede humanizirano okolje. Predvsem se s tem ohrani več stavbnega fonda ter prepreči ruše- nje in graditev stavb brez strokovne utemeljitve. Obstoječe stanovanjske hiše, kmetije so del narodnega bogastva (v ekonomskem smislu) in skraj- no neracionalno je prepustiti jih propadu, istočasno pa z nič manjšimi stroški postavljati nove. Prenovitve zgradb, s katerimi dosežemo utrdi- tev konstrukcijskih delov in ureditev bivalnih prostorov, so po izraču- nu cenejše od novih stavb (10, str. 15).^{xx} Obnavljanje infrastrukturnih sistemov, kar spremlja fizično obnavljanje objektov, pomeni v skrajni fa- zi tudi zmanjševanje razlik med mestom in vasjo. Ob tem se krepi zavest o pripadnosti določeni lokalni skupnosti, kar prispeva k večji aktivnosti krajanov pri urejanju naselja. Pomembno je tudi dejstvo, da se z ureja- njem naselja zmanjšuje težnja po odseljevanju, praznjenju vasi in pode- želja, ter na drugi strani koncentracija v bližnjih mestih. Prenavljanje in urejanje vasi vključuje odpravljanje ekoloških konfliktov; od ureje- nega prometnega omrežja do izgradnje komunalnega sistema. Nenazadnje so urejena naselja in kmečka gospodarstva privlačna v smislu turistič- ne ponudbe.

Koncept prenove naselij pomeni racionalno rabo prostora. Zaradi obnove obstoječih objektov so potrebe po novih gradbenih zemljiščih manjše, kar pomeni tudi ohranjanje kmetijskih površin. Slednje je v Sloveniji zelo pomembno spričo dejstva, da obstaja okrog 6000 naselij, od katerih je tretjina v fazi ekspanzije (52, str. 18), da je veliko naselij v rav- ninskih predelih, ter da zmanjševanje obsega kmetijskih zemljišč pred- stavlja v nacionalni ekonomiji velik problem. Na ta način se uresničuje

^x Več o tem glej J. Marinko (10, str. 12-26) in P. Mihevc (1, str.94-98)

^{xx} Trditev je bila že večkrat preverjena; ob prenovi v potresu poruše- nih stavb v Breginju, ob novelaciji urbanističnega načrta Maribora (ZUM 1984).

zasnova poselitve, koncept dekoncentrirane koncentracije, kot je opredeljen v dolgoročnem planu Slovenije, težnja po skladnem gospodarskem razvoju, ki bi zajemal celotno območje republike ter poseljenost celotnega prostora, kar je narodno obrambni in narodnostni interes.

Morda je najpomembnejši učinek preнове ohranjanje kulturne dediščine in izgleda krajine. Naselja in izgled pokrajine so poleg duhovne in materialne kulture bistveni del narodnostne identitete, ki nam je še ohranjena. (10, str. 14). Varovanje kulturne dediščine pa je eden od načinov osveščanja ter vzgoje nacionalne zavesti "S propadom ruralnih naselij ter gradnjo stavb in naselij predmestnega tipa bi uničili nenadomestljiv dokaz o tisočletni prisotnosti našega naroda v tem prostoru", (ibid, str. 17), ter vso stavbno in naselbinsko kulturo, ki se je ves ta čas oblikovala. Stare vasi in zgradbe v njih so se v daljšem časovnem obdobju zrasle z okoljem in postale sestavni del kulturne krajine. Tako predstavlja njihovo varovanje in ohranjanje povezavo naravnega in kulturnega varstvenega kompleksa - varovanje krajine v najširšem pomenu besede (ibid, str. 17). S tem nikakor ne nameravamo navajati k "sodobnemu romantizmu", temveč na aktivni odnos do podobe krajine in naselij, ki odražajo samobitnost našega človeka, njegov odnos do tal, podnebja in gradiva. To so prvine pozitivne tradicije in kontinuitete, ki poleg drugega tudi bogatijo naš življenski ambient. S prenovo podeželskih naselij se omeji (zmanjša) število neustreznih lokacij in tipov zgradb, ki so danes že marsikje degradirale podobo vasi in pokrajine. Učinek je prav nasproten, naselja dobijo lepši, bolj kultiviran izgled. Kajti odnos do naše kulturne zapuščine kaže našo sedanjo kulturno raven. Ob tem velja pridati še vrsto pozitivnih socialnih učinkov, ki so posledica preнове naselij. Rezultati raziskav potrjujejo, da je življenje v starih in obnovljenih hišah, delih naselja, prijetnejše kot v novoizgrajenih stanovanjskih soseskah (ibid, str. 14). Poleg tega urejanje domačega kraja povezuje domačine, jih vzpodbuja k večji aktivnosti in skrbi za urejeno okolje. Vzbuja jim pozitiven odnos do materialne kulture in občutek pripadnosti določenemu okolju.

Urbanistični koncept, ki je usmerjen v izgrajevanje, dopolnjevanje in obnavljanje obstoječih gradbenih struktur je torej več kot sama fizična prenova stavb. Pomeni celovit način urejanja naselij in krajine s številnimi pozitivnimi posledicami in multiplikativnimi učinki. Poudariti velja še enkrat, da je eden od bistvenih elementov prenove varovanje značilne podobe kraja in bližnje okolice ter ohranjanje avtohtone zasnove naselja.

1.3. Morfologija je sestavni del prenove naselij

Če sprejemamo tezo o potrebi ohranjanja in vzdrževanja kulturne dediščine, se za koncept prenove vasi kot način urbanističnega urejanja ponuja še ena utemeljitev: lokacijo naselja razlagamo z upoštevanjem naravnih pogojev, prometnih smeri, tehniko stavbarstva in družbeno-ekonomskih razmer, ki so vladale ob nastanku naselja. Časovna odmaknjenost dogajanja nam preprečuje, da bi določneje spoznali pomen posameznih faktorjev, ki so odločali o lokaciji - pomembnost takratnih lokacijskih dejavnikov je danes zaradi razvoja tehnike najbrž povsem spremenjena, zato je naša razlaga oziroma sklepanje lahko samo posredno. Če hočemo torej ohranjati in vzdrževati prvotno zasnovo naselja, vasi, je potrebno urbanistični koncept podrediti, prilagoditi zakonitostim gradnje, predvsem pa lociranja objektov, ki so bili v veljavi v preteklosti. Zakonitosti razmeritve objektov in funkcij v naselju pa spoznavamo z analiziranjem naravnih elementov, za katere domnevamo, da oblikujejo lokacijo in podobo naselja ter razčlenjevanjem morfološke strukture naselja, t.j. postavitve in oblike objektov, trgov, ulic, vegetacije.

Proučevanje morfologije in fiziognomije naselja je tako ključnega pomena za nadaljevanje in dograjevanje avtohtonosti naselbinskih struktur, ohranjanje značilne podobe naselij in kulturne krajine.

Kot je bilo že omenjeno, je v nekaterih državah revitalizacija podeželskih naselij osnova urbanističnega urejanja. Za utemeljitev takega pristopa je bilo izdelanih več ekspertiz in raziskav, katere obravnavajo tudi metodologijo dela - od priprave strokovnih podlag, do fizične realizacije. V nadaljevanju povzemamo v skrajšani obliki glavne faze dela pri pripravi strokovnih podlag za urbanistični dokument ureditve podeželskega naselja.^x

Na avstrijskem Štajerskem je v uporabi naslednji metodološki koncept:
(7)^{xx}

1. zbiranje dokumentacije in gradiva o naselju
2. posnetek obstoječega stanja
 - 2.1. gradbene strukture
 - 2.2. nepozidane površine
 - 2.3. namembnost površin in objektov
3. analiza podobe naselja
 - 3.1. zbiranje dokumentacije
 - 3.2. študija vizuelne dojemljivosti
 - 3.3. strukturna analiza naselja
 - 3.3.1. gradbene strukture
 - 3.3.2. nepozidana območja
 - 3.3.3. izraba površin
 - 3.4. analiza konfliktov v naselju
 - 3.5. predlog varovanja območja
4. inventarizacija objektov
5. predlog ureditve naselja

^x Zanimivo je tudi skupno poročilo Komisije za zgodovinska središča, ki deluje v okviru skupnosti Alpe-Jadran, v katerem so prikazani pristopi in izkušnje pri varovanju značilnosti gradbenih struktur v spomeniško zavarovanih naseljih.

^{xx} Pripomniti velja, da v ostalih avstrijskih deželah uporabljajo zelo podoben koncept.

Podoben pristop je v veljavi v Zvezni republiki Nemčiji, primer je iz dežele Baden-Württemberg (16).^x

1. analiza položaja naselja
 - 1.1. topografija
 - 1.2. percepcijska analiza
2. dojemanje naselja
 - 2.1. analiza tlorisa
 - 2.2. analiza parcelacije
 - 2.3. analiza silhete naselja
3. analiza gradbenih struktur
4. analiza nepozidanih površin
5. razmestitev funkcij v naselju
6. predlog ureditve naselja

J. Marinko v že citiranem delu (10) predlaga uvedbo "topografskega kartona", kot obliko celostne predstavitve vsakega naselja, v katerem je predvidena prenova. V bistvu gre za inventarizacijo in popis gradbenih struktur in njihovih značilnosti, med katerimi so upoštevani tudi morfološki in fiziognomski elementi.

Vsi prikazani pristopi k revitalizaciji naselij v analitičnem delu obravnavajo in razčlenjujejo morfologijo naselja t.j. topografijo, tloris in posamezne morfološke elemente. Michael Trieb, eden od vodilnih nemških strokovnjakov za vprašanja prenove naselij, pojmuje morfologijo naselja poleg tipologije stavb kot temelj, na katerem sloni in iz katerega izhaja načrt prenove, revitalizacije naselja. (16, str. 27).

Razumljivo je, da obstajajo med številnimi pristopi razlike v terminologiji, pojmovanju in vrednotenju posameznih elementov, pa tudi morfologije sploh. Vendar ne moremo mimo dejstva, da je morfologija naselja povsod predmet analiz in presoj, s pomočjo katerih bi bolje spoznali strukturo in ustroj naselja ter se v snovanju novih prostorskih ureditev lažje približali zakonitostim avtohtonega.

^x Glej tudi raziskovalno nalogo (17), kjer so opisane bavarske izkušnje pri prenovi naselij

2. SPLOŠNO O MORFOLOGIJI NASELIJ

2.1. Različna pojmovanja in tolmačenja morfologije

Razlaga morfologije kot je zapisana v slovarjih govori o vedi, ki proučuje zgradbo in obliko;^x oziroma obliko in notranjo zgradbo.^{xx} Geografski slovar^{xxx} jo definira kot vedo o obliki, navaja pa tudi dva najpogostejše uporabljena sinonima: morfologija lahko pomeni obliko samo ali pa strukturo nekega pojava.

Ta dokaj splošna definicija je v panogah, ki proučujejo zgradbo in obliko prilagojena objektu proučevanja. Oblikovne značilnosti naselij proučuje arhitektura, ki morfologijo pojmuje kot skupek lastnosti, ki so značilne za vidno strukturo mesta (19). Poudarek je torej na oblikah oziroma dojemanju oblik in njihovi percepcijski vrednosti. Umetnostna zgodovina pojmuje morfologijo kot značilnost prostora, ki je vzorčno posledično povezana z zgodovinskimi okoliščinami in arhitekturno umetnostnimi tokovi (20). V geografiji pomeni morfologija prostorsko razporeditev in medsebojne odnose morfoloških elementov v naselju (21).

V nadaljevanju bomo vsa razmišljanja gradili na tem, poslednjem pojmovanju, ker najbolj ustreza ciljem in namenu proučevanja strukture naselja, kot si ga zastavljamo v raziskavi.

^x Slovar slovenskega knjižnega jezika II. knjiga, str. 841

^{xx} France Verbinc: Slovar tujk, str. 466

^{xxx} Dictionary of Human geography

2.2. Raziskave o morfologiji naselij^x

Proučevanje morfologije naselij ni nikoli pritegnilo veliko raziskovalcev ali bilo v ospredju raziskovanja urbanih pojavov. Prva dela iz tega področja so nastala v 20-ih letih in so predvsem domoznanski opisi in monografije posameznih mest v Sloveniji. Gre predvsem za kronologijo razvoja, ki jo osvetljujejo še geografski, družbeno-ekonomski ali umetnostno zgodovinski orisi. Taka so dela Franja Baša, Jožeta Rusa, Antona Melika, Franceta Steleta, Jožeta Gregorčiča (22). Morfologija mest je v teh delih fragmentarna in zapisana le v ponazoritev ali utemeljitev historičnega ali družbenega razvoja. Tudi poznejši avtorji so z morfološko strukturo naselja utemeljevali ali ponazarjali teze o urbanistično-arhitektonskem ustroju mest (Mušič M., Tomažič J.; 23) ali spomeniško varstveni valorizaciji (Curk, Šumi, Avguštin; 24), brez specifične in poglobljene analize elementov morfologije.

V večini primerov dela ne presegajo deskriptivne ravni in ponazarjanja širšega konteksta razvoja naselja, ki pa je za poznavanje takratnega časa in samo morfologijo kraja prav tako pomemben. Nekateri avtorji se lotevajo obravnave enega od elementov morfologije, npr. krajevne lege oziroma tipografije (Melik, 25), klime in njenega vpliva na obliko hiš oziroma naselij (Šuklje, 26) tipologije zgradb (Mušič, 27), tipologije naselij (Melik, 28), reliefa (Pleše, 29), kategorizacije naselij po likovno-prostorskih kriterijih (Fister, 30).

Novejše razprave so tematsko bolj zaokrožene, specialistične, usmerjene v spomeniško-varstveni oris (Bernik, Tadić, 31), monografsko opisovanje (predvsem prikazi vojvodinskih mest (Vršac, Pančevo, Sombor), pa tudi Žuljičev oris Zagreba, Kurtekov Varaždina, Rogljičev prikaz Reke (34)), Melikova morfologija Ljubljane (25) ali arhitektonsko razčlenjevanje posameznih izgrajenih struktur. (V. Mušič (2)). Omeniti je potrebno študijo Branislava Kojića (35), ki obravnava morfologijo starih balkanskih naselij in spada po celovitosti obravnave med redka dela, ki enakovredno

^x Zelo popoln pregled znanstveno-raziskovalnega dela iz področja morfologije naselij je podala Jelka Pirkovič-Kocbek v delu Tipologija naselij II. faza UI, 1979; v pričujočem poglavju povzemamo najpomembnejše ugotovitve

obravnavajo topografijo naselij, njihovo funkcijsko členitev in strukturo ter tipologijo in arhitekturo posameznih objektov. V istem času so nastale številne urbanistične študije posameznih mest, ki med drugim razčlenjujejo tudi morfologijo in morfološke elemente (36), ali pa evidentirajo spremembe v morfologiji naselij ob intenzivni urbanizaciji (37). Morfologija v teh delih ni obravnavana celovito, temveč samo tisti deli, ki so relevantni za sintezo urbanističnega koncepta. Iz najnovejšega obdobja je potrebno omeniti strokovna gradiva, ki so izdelana za potrebe prenove naselij oziroma večjih mest. Analiza morfoloških struktur je obravnavana v večpomenskih razsežnostih, kot posledica historičnega razvoja, družbeno-ekonomskih razmer in gradbeno-tehničnih možnosti (38). Očitno so potrebe pri metodoloških pripravah za prenovo naselij ter sodobni urbanistični pogledi na historična mestna jedra vzpodbudili razmišljanja o teoretskih osnovah morfologije in metodi morfološke analize. Slednje je obdelala Jelka Pirkovič-Kocbek (20), Jože Marinko pa je ob izdelavi vsebine strokovnih podlag za potrebe revitalizacije vasi izluščil elemente morfologije naselja in v tem posredno nakazal smer in predmet morfološke analize. (10)

Zaključimo lahko, da postaja proučevanje morfologije po nekdanji, domoznanski fazi ponovno aktualno. Tokratno zanimanje je vzpodbudila praksa, zaradi česar so prve študije naravnane predvsem na vprašanja, ki se zastavljajo ob urbanistični in prostorski strategiji razvoja naselij.^x Celovite obravnave morfologije naselij, ki bi odpravila pojmovne nejasnosti, definirala predmet proučevanja, sistemizirala celoto in posamezne dele ter prikazala njihova razmerja, odpravila terminološko zmedo, predvsem pa razkrila večplastnost in pomensko raznolikost morfološke strukture naselja še nimamo. O pomanjkanju tovrstnih raziskav je razpravljal že Ilešič na jugoslovanskem seminarju o urbani geografiji leta 1970 (39) in ponovno leta 1979 (40). Tudi Vrišer je na posvetovanju o preobrazbi slovenskega podeželja leta 1982 ugotavljal, da je

^x Glej tudi raziskovalno nalogo M. Debelak: Razvoj in urejanje vasi v Sloveniji UI 1980; ter P. Gabrijelčič: Urejanje in varstvo kulturne krajine, FAGG 1985.

proučitev morfologije naselij, novih oblik zazidave hiš, tlorisov, malo (14, str. 17). Isto velja tudi za prikaze odvisnosti med naravnimi danostmi in podeželskimi naselji in med naravnimi razmerami in rabo zemljišč. Slednje bi pokazalo določene zakonitosti v ustroju vasi, zaselkov in kmetij v posameznih pokrajinah, kar bi bilo v pomoč pri urejanju podeželskih naselij (ibid, str. 17).

Pri pregledu tuje literature, ki nam je bila dostopna smo prav tako ugotovili veliko heterogenost raziskav iz področja morfologije naselij, po drugi strani pa, podobno, metodološko nedodelanost ali vsaj parcialnost. Nekateri avtorji (Roberts, Conzen; 41) obravnavajo morfologijo iz vidika geneze oziroma historičnega razvoja, W. Meschede obravnava topografijo naselij in tipologijo stavb po arhitekturnih in kronoloških kriterijih v nemški deželi Lipperland (42), kvantifikacijo tlorisa ali morfoloških elementov (Conzen; 43), tipologijo morfoloških oblik naselij (Roberts; 41b), povezavo med zemljiško razdelitvijo in tipom (tlorisom) naselja (Born; 45), prostorsko preobrazbo naselij v dobi urbanizacije (Becker; 46), monografski oris mesta (Lichtenberger - Bobek; 47). Urbanistične analize naselij se prav tako lotevajo zgradbe in oblike urbanih struktur, pri čemer je v nekaterih smereh (šolah) opazno povzemanje vsega obstoječega - historičnega, druga smer pa poskuša zakonitosti in principe avtohtonega naselbinskega koncepta in urbanizma vtakati v nove stvaritve (48). V obeh primerih je morfologija izhodišče analitičnega dela: v prvem primeru gre za rekonstruiranje nekdanjega stanja, v drugem pa za iskanje zakonitosti mestnega ustroja. Pripomniti je potrebno, da je predmet proučevanja v večini študij mesto ali večje naselje, ne pa vas, ugotovitev pa velja tudi za domača objavljena dela.

2.3. Proučevanje morfologije naselij

Omenili smo že, da je morfologija nauk o zgradbi in obliki - v našem primeru naselij. Morfologija naselij nam pomeni torej proučevanje značilnosti in zakonitosti v izgradnji in oblikovanju urbaniziranega (v smislu pozidanega) prostora. Zgradbo in obliko naselja lahko proučujemo iz več vidikov, od tod tudi različne znanstvene discipline, ki jo proučujejo,^x saj je sam predmet proučevanja zelo kompleksen. Kompleksnost, večpomenskost, večplastnost in prepletenost zgradbe in oblike naselja se kaže v tem, da k njenemu formiranju (nastanku naselja) prispevajo drugačni elementi od tistih, ki jo kasneje oblikujejo, drugačni pa so tudi elementi (vzroki, procesi), ki nastalo zgradbo in obliko spreminjajo, preoblikujejo. Posebno dimenzijo v tem procesu predstavlja čas, saj gre za relativno dolgo obdobje v katerem je zgradba in oblika naselja nastajala. Morfologija tako odraža najpomembnejše elemente topografije oziroma prirodnega okolja, ki so vplivali na specifično lego in položaj naselja. V številnih primerih nam morfologija najstarejšega dela naselja v povezavi s topografijo razkriva tudi razlog lokacije in nastanka.^{xx} Prevladujoča smer vetrov, po velikosti, naklonu, ekspoziciji primerno zemljišče je nemalokrat odločalo o bodoči zasnovi naselja ali razmestitvi posameznih objektov. Tudi prevladujoča gospodarska dejavnost je pustila sledove v značilni zgradbi in obliki kraja. Naselja ali deli naselij s prevladujočo agrarno dejavnostjo imajo povsem drugačno zasnovo kot obrtne ali trgovske soseske. V morfologiji se odraža še obseg funkcij, ki jih je naselje imelo oziroma jih opravlja še danes. Kraji z minimalnim obsegom centralnih funkcij ali središča obsežnih območij se med seboj razlikujejo tudi po podobi in notranji členitvi. Različna struktura naselij je lahko posledica tehnike stavbarstva, ki se je izpopolnjevala v zgodovinskih razdobjih, razlikuje pa

^x Poleg geografije, arhitekture, umetnostne zgodovine še sociologija, urbanizem, zgodovina, antropologija, etnologija

^{xx} npr. naselja, ki so nastala iz strateških, obrambnih razlogov ali kraji, ki so nastali ob pomembni prometni poti

se po pokrajinah oziroma okoljih s prevladujočim naravnim materialom za gradnjo hiš. Tako so številne značilnosti prekmurskih vasi (npr. velikost hiš) povezane z načinom gradnje in neobstojnostjo gradbenega materiala. Struktura naselja odraža še socialno-demografska obeležja prebivalcev od etnične, socialne in poklicne diferenciacije.

Morfologija je rezultat historičnega razvoja, katerega zapuščina je razvidna v fazah širjenja naselja, oblikovanosti urbanih struktur in sami zasnovi kraja. Vse to navaja na misel, da je morfologija bogat vir za spoznavanje razvoja naselja ter materialne in duhovne kulture, ki je zapopadena v lokaciji, zasnovi, izgrajenosti in podobi kraja.

2.3.1. Proučevanje zgradbe naselja

Predmet proučevanja - zgradbo in obliko naselja je zaradi večje nazornosti in sistematičnosti možno razčleniti na manjše in predstavljive sestavine.

Naselje sestavljajo zgradbe, prometnice, neurbanizirane površine znotraj funkcionalnega območja naselja, dvorišča, vegetacija, spomeniki. Pri morfologiji naselja ne obravnavamo posameznih elementov teh sestavin, temveč vse sestavine skupaj ali celoto posameznih elementov (posamezno sestavino), na določenem zaključenem območju. Celotno zgradbo naselja si lahko nazorno predstavimo s tlorisom, tako tlorisom celotnega naselja ali tlorisom posameznih sestavin naselja (prometnic, nepozidanih površin ipd.). Mnenja smo, da se proučevanje zgradbe naselja ne omejuje na posamezen objekt ali posamezen element sestavine naselja, temveč je najmanjša enota zaključeno območje, del naselja, določen ambient. Območje torej, na katerem je prisotnih več sestavin naselja.

Proučevanja posameznih objektov in elementov je stvar arhitekture ali umetnostne zgodovine.

Tloris nekega mesta je kombinacija različnih mestotvornih prvin, kjer vsaka zase izraža posebnosti urbane strukture, hkrati pa pomenijo zapis, iz katerega je mogoče razbrati kako se je mesto razvijalo, kakšne so bile okoliščine njegovega nastanka in razvoja, kateri elementi so zanj najbolj značilni (36a, str. 118).

Proučevanje tlorisa naselja bi po našem mnenju zajemalo naslednje sklope:

- Dejavniki, ki so vplivali na oblikovanje tlorisa in zasnovo naselja in predstavljajo torej osnovo nastanka, spreminjanja in dograjevanja talnega načrta. Ti dejavniki so prirodne determinante, socialni elementi, družbeno-ekonomski razvoj, funkcija naselja. Njihova vloga v razvoju tlorisa je pravzaprav lahko razvidna ob analiziranju drugih morfoloških elementov in poznavanju okvirnega zgodovinskega razvoja naselja.
- Geneza in razvojne faze tlorisa. Vprašanje števila obdobji oziroma razvojnih faz je podrejeno namenu raziskave in subjektivni oceni avtorja. Conzen je v svoji morfološki študiji naselja Alwick (41a) periodiziral razvoj v 6 fazah, Jelka Pirkovič-Kocbek pa ugotavlja, da je dovolj nazorno razdeliti razvoj naselja na dve oziroma tri faze (predindustrijska, industrijska, najnovejša, 20, str. 217). Ob tem še opozarja, da morfološka analiza ne sme vztrajati na deskriptivni obravnavi, temveč je treba v preteklosti naselij iskati tiste elemente, ki prispevajo k razumevanju sedanjih dogajanj (ibid str. 216).
- Kvantifikacija: težnja po objektivizaciji in lažji tipizaciji tlorisa je vnesla v proučevanje morfologije naselja tudi numerične podatke. Njihova vrednost in praktična uporaba sta še danes sporni. Avtorji, ki kvantitativne kazalce uporabljajo pri analizah (Conzen, Roberts) opozarjajo na dodaten element tipologije naselij in njihovo primerjalno vrednost. Pomisleki ob takšnih trditvah gredo predvsem na

račun orientacijskih vrednosti tako pridobljenih podatkov, nenatančnem zajemanju in poskusom unifikacije naselij, v kateri se specifičnosti, lokalne in pokrajinske posebnosti izgubijo.^x

Med najpogosteje uporabljenimi kvantifikacijami so različni koeficienti in razmerja:

- gostota naseljenosti (število prebivalcev na enoto - objekt, pozidane površine, celotno območje naselja)
- gostota zaposlenosti
- gostota pozidanosti
- koeficient izkoriščenosti prostora (razmerje med pozidanimi površinami in površino vseh etaž objektov)
- stopnja razpršenosti.

Mnenja smo, da ti kazalci lahko le ponazarjajo določene sklepe in spoznanja, njihova praktična vrednost pa je majhna. Poleg tega da predstavljajo zgolj povprečne vrednosti, jih ne moremo enake uporabljati pri naseljih različnih velikosti ali naseljih v različnih pokrajinskih enotah.

- Tipologija, tipološka oznaka tvorisa združuje prej naštete elemente, ki so značilni za talni načrt določenega naselja. Poleg teh kriterijev se za lažjo presojo uporabljajo tudi drugi, izvedeni iz osnovnih. Izbor kriterijev je nemogoče predpisati, saj bi ob tem izpadle številne specifičnosti posameznih pokrajinskih tipov, kulturnih miljejev ali historičnih posebnosti. Roberts je za tipologijo angleških vasi izbral naslednje kriterije: (41b, str. 26)

- stopnja disperzije
- osnovni vzorec, shema naselja (gručasto ali obcestno naselje)
- stopnja pravilnosti osnovne sheme
- prisotnost urejenih zelenic (parkov)
- enostavna ali sestavljena zasnova vasi.

^x V avstrijskih in nemških študijah morfologije naselij teh podatkov ni zaslediti.

Znana je tipologija slovenskih vasi, izdelal jo je A. Melik (28), ki še danes predstavlja argumentirano osnovo za nadaljnja proučevanja morfologije. Tipologiji je osnova organizacija kmetij ter prostorski koncept vasi (18, str. 15).

Vsekakor bi za tipologijo moralo biti najpomembnejše merilo zasnova vasi ali prostorski koncept. Ker je ta lahko linearen ali razvejan, lahko načeloma ločujemo dolge in kompleksne vasi. Kot podtype dolge vasi lahko na podlagi tega označimo obcestno, gozdno in barjansko vas, kot podtype gručaste vasi pa zvezdaste, tržne, mrežne (ibid, str. 15).^x

Poleg celotnega tlorisa proučujemo tloris posameznih elementov, ki sestavljajo naselje - tloris prometnic, objektov, neurbaniziranih površin in kar je še sestavnih delov naselja. Tudi tukaj ugotavljamo zgradbo glede na razmestitev obravnavanega elementa, funkcijo, genezo in obliko. Tako npr. pri obravnavanju prometnega omrežja analiziramo razmestitev prometnic v naselju, funkcijsko klasifikacijo prometnih poti (npr. tranzitne ceste, dovozne poti); razvoj prometnega omrežja ter oblikovne značilnosti cest (drevoredi, dimenzije). Mnenja smo, da je v vsakem sklopu potrebno ugotoviti^{xx}

- prostorsko razmestitev obravnavanega elementa
- razmerja med elementom in okoljem (prirodni elementi)
- razmerja do drugih elementov morfologije.

Pri analizi funkcijske klasifikacije prometnic, za primer, ugotavljamo razmestitev prometnic s posamezno funkcijo, kako se le te prilagajajo reliefu, izrabi tal, ter kako se funkcijska klasifikacija prometnic prilagaja funkciji objektov ali genezi tlorisa pozidanih površin.

Vprašanja opredelitve elementov, ki tvorijo naselje je po našem mnenju prepuščeno subjektivni presoji avtorja. Odvisno je tudi od namena obravnave ter od pokrajinskih in krajevnihi značilnosti. Obstajajo sicer standardizirane predstave o najpomembnejših elementih, ki pa nikakor niso univerzalne in dokončne. Tako se med elementi zgradbe naselja najpogosteje omenjajo:^{xxx}

^x Melik je v svojem delu Slovenija (49) opozoril, da se med gručastimi vasmi pojavljajo tako velike razlike, da bi bilo upravičeno govoriti o variantah (str. 542).

^{xx} Podobno razmišlja tudi J. Pirkovič-Kocbek (20, str. 160).

^{xxx} Glej tudi (20, str. 216).

- objekti ali pozidane površine
- nepozidane površine, ki se naprej členijo v prometnice, trge, dvorišča, ohišnice
- vegetacija
- posamezni manjši objekti: sakralna znamenja, vodnjaki, spomeniki
- neurbanizirane površine ali deli naravnega okolja v funkcionalnem območju naselja (npr. kmetijske površine, sadovnjak)
- parcelacija.

Nadaljnje razčlenjevanje elementov je povsem prilagojeno značaju in opremljenosti naselja, posebnostim zgodovinskega razvoja, pokrajine, kulturnemu miljeju in velikosti obravnavanega območja. Za posamezen element lahko izberemo različne indikatorje. Objekte, na primer, klasificiramo po funkciji, starosti, etažnosti, slogu v katerem so zgrajeni, materialu, položaju glede na ulico, smeri slemena, izrabi pritličja, številu oken-skih osi, bogastvu stavbnega pohištva ipd.^x

Takšno proučevanje in analiziranje zgradbe naselja bi naj pokazalo na lokacijske (v smislu razmestitve), funkcijske, genetske in oblikovne značilnosti ustroja naselja, ter izdvojilo območja, četrti ali dele naselja s podobno strukturo.

2.3.2. Proučevanje oblike naselja

Drugi del morfologije naselja predstavlja oblika oziroma oblikovne značilnosti. Le-ta se kaže v silueti, gabaritu, izgledu, vedutah, podobi naselja ter likovno-prostorskih kvalitetah objektov in uličnih ambientov. Proučevanje in analiziranje oblik naselja ima teoretske osnove v vizuelni percepciji in teoriji gestalta, ki na podlagi psihološkega dožemanja in ustvarjanja značilnih predstav o objektu, naselju ali pokrajini gradi vredne likovno-prostorske forme naselja.

V prvem sklopu proučevanja analiziramo položaj naselja v pokrajini. Pri tem gre za določevanje dominant, ki vizuelno obvladujejo naselje in bližnjo okolico, iskanje območij z jasno identiteto, značilnih vedut, ki

^x Glej tudi Vrišer: Urbana geografija str. 124-126 in J. P. Kocbek (20, str. 220).

poudarjajo položaj naselja, kompozicije zgradb, ki predstavljajo jasen in kvaliteten rob naselja.

Z analizo silhuete in gabarita naselja izluščimo dominantne točke, odnos med naseljem in pokrajino oziroma bližnjo okolico, vidne poudarke ter vertikalno slojevitost naselja. Tudi z analizo značilnih vedut skušamo pojasniti kakšna je oblika naselja - njegova podoba, ter kako se le-ta vklaplja v okolico, pokrajino.^x Z razčlenjevanjem kompozicije, proporcev, harmonije lahko odgovorimo tudi na vprašanje zgradbe oblike; kaj sestavlja obliko naselja. Slednje je pomembno v toliko, ker tudi pri proučevanju zgradbe naselja upoštevamo oblikovne elemente tlorisa in posameznih delov. Primerjanje obeh sklopov - zgradbe in oblike naselja ter njeno povezovanje in prepletanje je smisel sinteze proučevanja morfologije naselja. Navajamo primer: kvaliteta prostorske kompozicije se kaže v enotnosti in urejenosti gabaritov, orientacije zgradb in naklonov strešin kot glavnih elementov, ki oblikujejo prostor vaškega naselja. Nasproti enotnosti stoji kontrast kot poživljajoči element vsake kompozicije. V vaseh je tak kontrast navadno cerkev z zvonikom, ki učinkuje z volumnom, še bolj pa s poudarjeno višino zvonika. (10, str. 45). Raziskovanje oblik naselja ne zajema samo proučevanje podobe, temveč analizira tudi likovno-prostorske kvalitete v naselju. Gre za iskanje in opredeljevanje značilnih ambientov, kvalitetnih likovnih kompozicij zgradb in fasad, ki so skladne v velikostih, smereh, oblikah, testurah, barvah in materialu.

Pri tem se dopolnjuje z arhitekturo in umetnostno zgodovino, katerih namen je proučevanje umetnostnih slogov in arhitekturno vrednih in posebnih objektov.

Ker je obravnavanje oblike naselja v marsičem drugačno kot proučevanje zgradbe - pri tem mislimo predvsem na metodologijo dela, sam analitični postopek, terminologijo, se za ta del morfologije pogosto uporablja izraz fiziognomija naselja^{xx}, ki tako tudi v terminološkem pogledu ločuje metodo in rezultat analize.

^x Fister je glede na to klasificiral naselja v tri tipe:
- skrito naselje (brez dominante)
- ravninsko naselje z arhitekturno dominantno
- dominantno naselje (30, str. 270)

^{xx} Ilešič govori o morfološko-fiziognomskih kriterijih obravnave mest (40)

2.3.3. Povezanost zgradbe in oblike naselja

Izsledki proučevanja zgradbe in oblike naselja so pravzaprav namenjeni poznavanju medsebojne povezanosti in prepletenosti strukture in fizionomije naselja. V sintezi spoznanj, ki združuje najpomembnejše in relevantne elemente zgradbe in oblike naselja skušamo prikazati morfološke značilnosti naselja skozi njihove podobe. Ta spoznanja lahko obogatenjemo s primerjavo s podobnimi naselji v drugih delih sveta in v različnih obdobjih razvoja.

- morfološko strukturo naselja in
- morfološke enote naselja.

Morfološka struktura je izražena v odnosu posameznih elementov do celotnega naselja, ter v njihovi prostorski razmestitvi nasproti drugim elementom tlorisa. V tem smislu moramo pojasniti:

- kje so jedra prostorske organizacije naselja in kakšne so njihove značilnosti; jedra prostorske organizacije nam pomenijo funkcionalno in topografsko pomembna območja v naselju, kjer predvidevamo, da so obstajale prvotne oblike naselitve in okrog katerih so se kasneje razvili še drugi elementi naselja. Jedra prostorske organizacije zavzemajo pomembne točke v naselju in vsebujejo posebne funkcije (36a, str. 110).
- kakšne so najpomembnejše lastnosti ulične mreže
- kako so objekti prilagojeni topografiji, ter kako se vključujejo v urbano tkivo
- kakšna je podoba naselja in volumetrična dimenzija stavb napram pokrajini.

Morfološke enote so območja s podobnimi lastnostmi po strukturi ali po drugih morfoloških elementih, iz katerih je razviden ustroj naselja in njegove značilnosti.

Pomen tovrstnih proučitev vidimo v boljšem poznavanju kulturno zgodovinskega razvoja, v katerem predstavljajo naselja pomemben člen nacionalne samobitnosti. Vedenje o tem, kako se je človek prilagajal prirodnim pogojem, živel v sožitju z naravo, znal oblikovati naselja v "merilu človeka", pa je nadvse koristno v današnjem času, ko se v stoletjih grajena razmerja rušijo v škodo današnjih in bodočih rodov.

Neposreden pomen proučevanja morfologije je spoznavanje avtohtonih zasnov naselij in definiranje njihove podobe. Ta spoznanja lahko obogatijo današnjo urbanistično in prostorsko planersko prakso ter omilijo degradacijo kulturne krajine in propadanje avtohtonih, pokrajini prilagojenih naselij.

2.4. Metoda proučevanja morfologije naselij

Postopek razčlenjevanja in proučevanja morfologije naselij se imenuje morfološka analiza. Gre za analitsko metodo intuitivno - hevrističnega tipa, pri kateri celoto razčlenimo na sestavne dele ter jih proučimo, iz vrednotimo, analiziramo. Glede na to, da je morfologija naselja zelo celovita, sestavljena iz mnogih elementov in detajlov, ki nastajajo ter se oblikujejo ob številnih faktorjih in procesih skozi več stolet, je vidikov za morfološko analizo pravzaprav veliko. Že samo različno pojmovanje morfologije pri znanstvenih disciplinah, ki jo proučujejo ponuja številne možnosti oziroma aspekte proučevanja, prav tako tudi dejstvo, da z morfološko analizo naselij proučujemo njihove oblikovne značilnosti ter zgradbo v soodvisnosti z družbeno gospodarskimi in drugimi dejavniki. Zato je ob pričetku dela potrebna natančna opredelitev namena in cilja, ter ustrezna izbira relevantnih elementov in indikatorjev.

Pomen morfološke analize naselij v okviru urbanističnega in prostorskega načrtovanja je predvsem v tem (povzeto po Pirkovič-Kocbek (20)), da spremlja in razlaga pojave in spremembe pozidanih površin oziroma struktur naselij. Opozarja nas na spremembe v morfologiji naselij - na tiste, ki so plod načrtnih posegov, na rušenje starih naselbinskih zasnov ter na stihijsko širjenje naselij.

Drug pomemben vidik morfološke analize predstavlja študij tradicionalnih oblik naselij. Pri tem gre predvsem za spoznavanje zakonitosti nastanka in razvoja naselja, prilagajanja človeka naravi ter razkrivanje materialnih in duhovnih vrednot, ki so zapopadene v ustroju naselja. Z morfološko analizo lahko zapopademo tudi regionalni vidik razmestitve, zasnove in podobe naselja. Iz istih izhodišč, kot analiziramo elemente tlorisa, lahko analiziramo še položaj naselja ter odnosa med morfološkimi elementi in pokrajino. Takšen nomotetičen pristop je uporaben pri regionalnih študijah ali regionalni obravnavi naselij.^x

Metodološka analiza temelji na zgodovinskem pristopu proučevanja (20, str. 216). Historično obeležje ji daje sam predmet proučevanja, ki je produkt zgodovinskega razvoja, ter namen in cilj proučevanja, ki skuša prikazati in razložiti strukturo naselja v določeni točki (ali razdobju) razvoja. Tudi to dejstvo je, poleg vsebine proučevanja, vzrok, da je metoda bolj kot ne deskriptivna in verbalna.^{xx}

Morfološko analizo sestavljajo:

- oblikovanje ciljev, hipotez, katere hočemo z analizo potrditi ali raziskati
- definiranje elementov analize, ko opredelimo morfološke elemente katere bomo proučevali
- definiranje indikatorjev, t.j. kriterijev, po katerih bomo razvrščali in opisali analizirane morfološke elemente

^x Smiselnost nomotetičnega pristopa v geografskem proučevanju omenja tudi Vrišer v že citiranem članku (14).

^{xx} Obstajajo sicer poskusi kvantifikacije in objektivizacije analize, (glej Pirkovič-Kocbek (20), ki pa v celoti niso prepričljivi, saj tudi avtorica navaja, da: "se analiza še vedno precej opira na kvalitativne postopke." (ibid, str. 215).

- vrednotenje morfoloških elementov in sinteza spoznanj o značilnosti morfološke strukture naselja.

Poleg ustreznega definiranja izhodišč in ciljev morfološke analize je potrebno upoštevati še hierarhični nivo naselij oziroma razvitost in mnogovrstnost urbanega prostora. Elemente in indikatorje moramo prilagoditi specifičnostim vasi, manjšega naselja ali mesta. Med posameznimi morfološkimi elementi so namreč bistvene razlike. Tako se pri morfologiji mesta lahko zadovoljimo z uličnim blokom kot najmanjšim elementom grajenih struktur, v vaškem naselju pa upoštevamo vsak objekt. Podobno velja tudi za ostale morfološke elemente, od prometnic, posamičnih objektov.

Ena od namenov naloge sta spradajili proučitev morfologije naselij za potrebe urbanističnega planiranja. Z njo smo polje raziskovalnega dela zožili na vprašanja lokacija (lege in položaja), struktura in podoba naselja oziroma na tiste geografske elemente zgradbe in oblike naselja, ki so relevantni za urbanistično planiranje.

Cilj proučevanja je opredelitev determinant - meril in pogojev, ki izhajajo iz značilnosti morfološke strukture naselja, le-te je pri prostorskih urejenjih potrebno upoštevati, če hočemo ohraniti avtohtono zasnovo naselja in nove gradbene strukture prilagoditi obstoječim.

Glavni deli naloge želimo spoznati:

- razporeditev morfoloških elementov v prostor naselja; - njihov odnos in zvezanost s prirodnimi elementi pokrajine; - razmerja do ostalih morfoloških elementov
- podoba naselja.

Večina podatkov za morfološke analizo smo pridobili s kartiranjem, terenjskimi sprehodi in razgovori s domačini; pri rekonstrukciji nekdanjega stanja smo uporabili različne vrste kronike, slikovni material, stare cerkvene knjige in stare topografske karte. Poleg tega smo pridobili iz različnih virov tudi vse uporabne in, če smo se lahko prepričali, še v nekaterih primerih tudi pisne gradivo, ki nam je bilo koristno več

3. MORFOLOGIJA IZBRANIH NASELIJ

3.1. Metoda dela

Morfologijo naselja lahko proučujemo iz različnih vidikov in izhodišč, zato smo že na začetku dela opredelili namen proučevanja, definirali cilje in vprašanja, na katera bi z morfološko analizo skušali odgovoriti.

Kot namen naloge smo opredelili proučitev morfologije naselij za potrebe urbanističnega planiranja. S tem smo polje raziskovalnega dela zožili na vprašanja lokacije (lege in položaja), strukture in podobe naselja oziroma na tiste geografske elemente zgradbe in oblike naselja, ki so relevantni za urbanistično planiranje.

Cilj proučevanja je opredelitev determinant - meril in pogojev, ki izhajajo iz značilnosti morfološke strukture naselja, le-te je pri prostorskem urejanju potrebno upoštevati, če hočemo ohraniti avtohtono zasnovo naselja in nove gradbene strukture prilagoditi obstoječim.

Iz analitičnega dela naloge želimo spoznati:

- razmestitev morfoloških elementov v tlorisu naselja; - njihov odnos in odvisnost od prirodnih elementov pokrajine; - razmerja do ostalih morfoloških elementov
- podobo naselja.

Večino podatkov za morfološko analizo smo pridobili s kartiranjem, terenskimi ogledi in razgovori z domačini. Pri rekonstrukciji nekdanjega stanja smo uporabljali vaše kronike, slikovni material, stare cerkvene knjige in stare topografske karte. Podatek, katerega smo pridobili iz razgovora z domačini smo uporabili le, če smo ga lahko preverili še v drugem - slikovnem ali pisnem gradivu, pa tudi, če ga je potrdilo več anketirancev.

S statističnimi podatki ni bilo mogoče ponazoriti posameznih tez katere opisujemo v nadaljevanju besedila, ker je serija podatkov neprimerljiva (npr. Šentanel je kot samostojno naselje obdelan šele v popisu iz leta 1981), za starejša obdobja pa ne obstajajo. Poleg tega je obdelava statističnih podatkov enega naselja s katerimi pa hočemo potrditi ali označiti regionalni proces, lahko zelo varljiva. Zaradi tega smo uporabili posredne vire, že izdelane družbeno-ekonomske analize ali geografske monografije posameznih pokrajin.

Pri delu smo uporabljali temeljni topografski načrt 1 : 5000, ki smo ga povečali za približno 27 % in s tem izboljšali preglednost karte.

Izbor elementov in indikatorjev smo priredili potrebam urbanistične prakse, posamezne indikatorje pa posebnostim naselja. Tako nismo upoštevali vseh tistih elementov, ki so pomembni za spomeniško-varstveno valorizacijo naselja (parcelacija, tipologija stavb, gradbeni stil) ali arhitektonsko analizo (material iz katerega je objekt izgrajen, oblika streh, volumetrična zgradba objektov), se pa pogosto upoštevajo tudi v geografskih študijah morfologije naselij.^x Izbrali smo naslednje:

- 1) položaj in lego smo proučevali zato, da bi dobili boljši vpogled v strukturo naselja - prirodne osnove tlorisa in razmestitev objektov ter zaradi pejsažnih kvalitiet naselja. Iz istih razlogov smo tudi kartirali izrabo zemljišč v okolici kraja.
- a) Prirodni elementi: upoštevali smo samo tiste, za katere smo domnevali, da imajo vpliv na položaj naselja. V Slovenskih goricah je to relief, v Prekmurju hidrografija in kvaliteta tal, na Koroškem relief in klima.
a.a.) indikatorji: topografija, hidrologija, klima;
- b) Pri ocenjevanju pejsažnih kvalitiet smo upoštevali silhueto in pojavnost naselja v pokrajini. Izrazito silhueto ima naselje postavljeno na grebenu, ki se ob pogledu iz daljave projecira na nebo ali pa

^x Glej morfologijo Dunaja (Bobek - Leichtenberger (47)) ali morfologijo Alnwicka (Conzen (41a)).

naselje v dolini, kjer je ozadje gozd. Vizuelna vplivnost naselja v pokrajini je odvisna od njegovega položaja in identitete t.j. posebnosti, ki so zaznavne v silhueti in vedutih (10, str. 47).

b.b.) indikatorji: skladnost z reliefom, dominantne točke, vedute, rob naselja.

- 2) Celoten tloris naselja: ker obdelujemo morfologijo na konkretnem primeru, smo iz obravnave izpustili tipološko oznako tlorisa, prav tako tudi kvantifikacijo in podrobnejšo historiografijo. Menimo, da imajo ti podatki pravo vrednost kadar obravnavamo skupino naselij, ko jih lahko med seboj primerjamo.
 - c) Razvojne faze tlorisa: zadovoljili smo se s periodizacijo na tri obdobja, ki po naši oceni predstavljajo mejnike v razvoju naselja. Posebej smo poskušali rekonstruirati nekdanji tloris (iz srede 19.stol.), predvsem zato, da bi uvideli nekdanji ustroj naselja in ga primerjali z današnjim. Žal nismo mogli uporabiti map franciscejskega katastra (razen za Šentanel).
 - c.c.) čas nastanka objektov
 - d) Dejavniki, ki so oblikovali tloris od prvotne zasnove do današnje: v tem poglavju podajamo kratek gospodarski, socialni in gradbeni razvoj naselja predvsem v tistih elementih, ki se kakorkoli odražajo v talnem načrtu.
- 3) Tloris objektov
- e) Funkcija objektov: potrebno je pojasniti, da indikator kmečka hiša zajema kmetije, indikator stanovanjska hiša pa nekmečka in delavsko kmečka gospodinjstva.
 - f) Postavitev ob ulici je pomemben kompozicijski element naselja in ulične zasnove. Pogojen je z organizacijo kmečkega gospodarstva, prirodnimi pogoji.
 - f.f.) - s stransko fasado proti ulici
 - s čelno fasado
 - vogalni objekt

- g) Orientacija objektov: določali smo jo po smeri slemena in vhodu v hišo. Pogojena je predvsem z naravnimi elementi: oblikovanost terena, osončenost, smer vetra, veduta, potek komunikacij. Stavbe se tem pogojem prilagajajo na različne načine, vendar v istem naselju praviloma enako (10, str. 1985).
- 4) Floris prometnic
- h) Hierarhija prometnic
- h.h.) - glavne poti
- stranske poti
 - poljske poti in steze
- i) Gostota in razvejanost prometnic: ocenjevali smo jo brez kvantitativnih kazalcev, predvsem zaradi enostavne prometne mreže in velikosti naselij.
- 5) Floris nepozidanih površin: k opredelitvi nepozidanih površin v ruralnem naselju dodajamo pojasnilo: pravih neurbaniziranih površin v vaških naseljih pravzaprav ni (razen pokopališč in parkirišč), saj so to zemljišča z določeno mesto služno, urbano funkcijo. Za vasi je značilno prepletanje agrarnih in pozidanih zemljišč. Te površine sicer nimajo jasnega značaja (kot običajno nepozidane površine v mestih), pomenijo pa del vaškega ambienta. Pomen "naravnega okvirja" je zelo velik za doživljanje naselja v pokrajini ter narašča v obratnem razmerju z velikostjo naselja (57).
- j) Namembnost površin
- j.j.) - ohišnice pojmujeemo kot funkcionalno območje stanovanjske ali kmečke hiše
- neurbanizirane površine so običajno kmetijska zemljišča znotraj funkcionalnega območja naselja^x (travniki, pašniki, njive, sadovnjaki)
 - površine za komunalne dejavnosti (npr. parkirišča)
 - pokopališča

^x Uporablja se tudi izraz: naravno okolje (v urbanistični praksi) ter ostanki agrarne pokrajine (Vrišer, 50, str. 124).

- k) Razmestitev v naselju
- 6) Razširjenost vegetacije: zelenice, grmovje in drevesa so pomemben element v zgradbi in fiziognomiji naselja. Vegetacija obdaja naselje t.i. krajevni rob, katerega tvorijo funkcionalna zemljišča zunanjih objektov naselja; običajno so to sadovnjaki in vrtovi - ter predstavlja prehod iz naselja v pokrajino. Predvsem nas je zanimala ekološka (varovalna) in oblikovna funkcija vegetacije.
- 7) Manjši objekti^x npr. vodnjaki, sakralna znamenja, spomeniki izpopolnjujejo vaški ambient in predstavljajo pomemben člen morfološke strukture naselja. Upoštevali smo samo tiste, ki imajo javni značaj.
- 8) Gabarit: element, ki v marsičem dopolnjuje poznavanje strukture naselja, predstavlja pa del oblike (podobe) naselja.
- 1) Etažnost objektov
- m) Višinski poudarki v naselju
- m.m.) - nadpovprečno visoka drevesa
- n.n.) - nadpovprečno visoki objekti
- 9) Likovno-prostorske kvalitete naselja smo določevali glede na identiteto izraženo v silhueti in vedutih, v arhitekturni dominantni ter v likovni kompoziciji zgradb in fasad, ki so skladne v velikostih, smereh, oblikah. Pri analizi smo se omejili samo na celotno naselje ter sklenjene vaške ambiente.
- Z analizo elementov morfologije smo prišli do spoznanj o zgradbi in podobi naselja, kar smo predstavili v obliki sinteze - morfološke strukture in fiziognomije.
- V zadnji fazi smo iz analiziranih elementov izluščili tiste prvine, za katere smatramo, da jih je potrebno upoštevati pri nadaljnem urbanističnem urejanju naselja.

^x Za mesta se uporablja pojem urbana oprema, za vaška naselja bi lahko odgovarjal pojem obeležja.

3.2. Kratek prikaz območij obdelave

Pri izboru naselij, ki so predmet proučevanja nismo iskali številnih in zahtevnih kriterijev. Omejili smo se na vasi, ki so po legi, velikosti in izgledu tipične v posamezni pokrajinski enoti, z izraženo "strukturo", v kateri so zakonitosti razmestitve in ustroja lažje berljive. Slednje tudi pomeni, da je še ohranjena avtohtona zasnova in struktura naselja. Upoštevali smo stopnjo centralnosti oziroma obseg funkcij v naselju, saj domnevamo, da se centralni kraji intenzivneje spreminjajo in dograjujejo - izdelana morfološka analiza pa bi morebiti bila koristna ... Med kriteriji nismo upoštevali tipološke oznake naselij, čeprav se je kasneje izkazalo, da je izbor zapopadel tudi slednje. Namesto tega smo izbirali naselja v različnih pokrajinskih enotah - v ravnini, gričevaju in hriboviti pokrajini, zato da bi bila heterogenost proučevanja nazornejša, morfološke značilnosti naselij pa pestrejše.

Po krajšem pregledu smo izbrali Veliko Polano v Prekmurju, Sveto Anjo v Slovenskih goricah in Šentanel na Koroškem.

VELIKA POLANA

Prekmurje je v osrednjem delu obsežna ravnina, ki jo obrobljajo gričevnate pokrajine, iz katerih se stekajo potoki proti najnižjim kotam terena. Obsežna ravnina, na kateri se je razvila rodovitna prst je bila kolonizirana in gosto poseljena že v visokem srednjem veku. Kasnejša poselitev je zajela tudi območja, ki so zaradi konfiguracije terena in hidroloških lastnosti tal bolj mokrotna in pogosto poplavljena, a kljub temu rodovitna in primerna za obdelavo. Poselitev v teh območjih

je sicer podobna kot v nižinskem svetu sploh, vendar tudi specifična. Značilne so številne in razmeroma velike vasi, katerih ustroj in struktura sta prilagojena (nekdanjemu) načinu kmetijske proizvodnje. Zaradi prirodnih pogojev je kvaliteta tal zelo različna ter se spreminja na kratke razdalje. Zato je razparceliranost zelo velika, kljub temu, da jo je do skrajnosti privedel zakon o dedovanju posesti. Velika razdrobljenost posesti zahteva razmeroma obsežno manipulativno površino ob kmetiji, zaradi česar vasi v ravnini kljub razmeroma majhnemu številu prebivalstva zavzemajo veliko prostora. Težki pogoji življenja - predvsem zaradi agrarne prenaseljenosti in pogostih poplav, so tamkajšnje ljudi prisilili k iskanju dodatnih virov za preživetje, v sezonstvo in izseljevanje.^x Tako so v vegetacijski dobi leta, ko je čas za izkoriščanje narave, doma ostajali otroci in starejši ljudje, ki niso zmogli omiliti prirodnih pogojev in zmanjšati bivanjske odvisnosti od naravnih katastrof. Krog težavnega preživljanja je s tem sklenjen. Zdi se, kot da so prirodni pogoji, tradicionalno zdmostvo in seveda kulturni milje, ki iz tega izhaja, trajno zaznamovali življenje rodov Prekmurcev. Še danes je opazna izrazito močna agrarna usmerjenost prebivalcev, ki je tudi nadpovprečno število delavsko-kmečkih gospodinjestev (53, str. 67) ne omili. Nasprotno, kljub veliki razdrobljenosti in posestni strukturi, ki ne omogoča produktivnega kmetovanja, je pokrajina agrarno prenaseljena, neagrarne dejavnosti pa so osredotočene v redkih večjih naseljih. Večina naselij izgublja prebivalstvo, ostareli ljudje in redki posamezniki ne morejo biti nosilci produktivnejšega razvoja. Preslojevanje prebivalstva je v prekmurskih vaseh zelo intenzivno, urbanizacija (predvsem gradbeni razvoj) pa je že močno spremenil podobo nekdanje vasi.

Velika Polana je centralno naselje z osnovnimi upravnimi, oskrbnimi in kulturnimi dejavnostmi. Šteje 961 prebivalcev oziroma 211 gospodinjestev

^x Matjaž Kmecl je hudomušno zapisal, da v Prekmurcih še zmeraj gospodari prastari slovanski selitveni gon (Zakladi Slovenije, str. 14).

(leta 1986).^x V naselju je manjši industrijski obrat, ki zaposluje približno 200 domačinov, ostali pa dnevno migrirajo v Lendavo, Turnišče in Žižke. Naselje ima kljub temu agrarni značaj, saj približno 70 % aktivnega prebivalstva živi od kmetijstva, nadaljnjih 20 % pa zemljo bolj ali manj redno obdeluje.^{xx} V Prekmurju je malo naselij, ki bi bili izraziti kraji doseljevanja - razen občinskih središč. Tudi Velika Polana, kljub razmeroma visoki urbanosti ni izjema. Razvoj naselja in gradbena aktivnost sta tako v glavnem v rokah krajanov.

SVETA ANA^{xxx}

Poselitev v gričevnati pokrajini je zelo razpršena. Velika reliefna razgibanost površja in različni pogoji obdelovanja zemljišč pogojujejo nastanek številnih zaselkov, samotnih kmetij in malih centralnih vasi. Naselja v Slovenskih goricah so razvlečena po slemenih, le redka so ob robovih nekoč poplavnih dolin. Prav tako redka so strnjena naselja, ki pa so ob robovih gričev ali na slemenih razmeščena v skoraj geometrijskem redu. Med seboj so oddaljena toliko, da so še razločno vidna. Obeležujejo jih zvoniki cerkva, ki v pejsažu obvladujejo okolico naselja, nekoč pa so predstavljale še pomemben element duhovne kulture. Zato so razmeščene na takih mestih, da so zvoniki vidni iz vsake točke v fari t.j. bližnji okolici. Naselja so zelo mala, tudi zaradi konfiguracije terena in razpoložljivega prostora, dodatno pa še zaradi agrarne usmerjenosti večine prebivalstva in sistema komunikacij oziroma zemljiške razdelitve.^{xxxx} Pokrajina je izrazito agrarna, vse neagrarne

^x Po podatkih Urbanističnega inštituta SRS

^{xx} Po evidenci podatkov Krajevne skupnosti

^{xxx} Opomniti je potrebno na nedoslednost v uporabi tega imena. Zamenjuje se nareč z Zgornjo Ščavnico, ki pa je ledinsko ime razmeroma velikega območja ob dolini reke Ščavnice. Sv. Ana je naselje na grebenu, okoli cerkve Sv. Ane in je izvzeto (v statističnem in upravnem merilu) iz Zg. Ščavnice.

^{xxxx} V reliefno razgibani pokrajini je nujno, da je zemljišče ene kmetije čim bolj združeno zaradi krajših poti in večje dostopnosti.

dejavnosti so skoncentrirane v naseljih in zadovoljujejo osnovnim potrebam kmečkega prebivalstva. Značilna je izraba zemljišč; mokrotna dna dolin so travniki (ali pa so že meliorirana), prisojna pobočja poraščajo vinogradi ali sadovnjaki, na slemenu so manjše njive in razložena naselja, osojno stran pa porašča gozd. V preteklosti je bila pokrajina kmetijsko intenzivno obdelana, ustvarjala je velike tržne viške predvsem jabolk in vina. Kasnejše širjenje urbanizacije in deagrarizacija na podeželju, predvsem pa industrializacija družbenega razvoja je vnesla v pokrajino velike spremembe. Izboljšala se je dostopnost do zaposlitvenih središč, kar je zmanjšalo agrarno prenaseljenost, kasneje pa kmetijstvu, ki v novih družbenih pogojih ni enakovredno zaživel, odtegnilo veliko delovne sile. Zato je tudi v Slovenskih goricah veliko delavsko-kmečkih gospodinjstev, malo kmetij in premalo delovnih mest. Površine v prelogu se širijo, izgled pokrajine, ki je bila nekoč intenzivno obdelana, se spreminja. Nekdanje majhne vasi, ki so služile oskrbi kmečkega prebivalstva se razvijajo na račun malih dislociranih industrijskih obratov, ki prinašajo tudi nov način življenja in novo miselnost. Vzporedno s tem nastajajo tudi novi zaselki ali vsaj nove hiše delavsko-kmečkih gospodinjstev - naselja se prostorsko širijo.

V Sveti Ani so procesi deagrarizacije in urbanizacije podeželja prav tako izraženi. Po eni strani upadanje ali vsaj zmanjševanje ekonomske moči kmečkih gospodinjstev, ter na drugi, širjenje novogradenj in nastajanje delavsko-kmečkih gospodinjstev. Ker je naselje v pokrajini, ki je sicer nerazvita in oddaljena od urbanizacijskih središč, ti procesi niso tako intenzivni kot v marsikaterem drugem naselju v Slovenskih goricah. V Sv. Ani je leta 1986 živel 136 prebivalcev v 37 gospodinjstvih. Samo četrtina se jih še ukvarja s kmetijstvom, ostali pa so zaposleni v neagrarnih dejavnostih.^x

^x Po podatkih Krajevne skupnosti

ŠENTANEL

Koroška je pokrajina samotnih kmetij. Hribovito, predalpsko površje z zložnimi slemeni in kopami, bujni gozdovi ter kmetije, ki na prisojnih pobočjih segajo visoko pod vrhove gora, dajejo osnovne poteze pokrajini. V tako razgibanem reliefu, ki leži na precejšnji nadmorski višini - kar močno zoži čas aktivnega kmetovanja, je gozdarstvo tista panoga, ki preživlja večino kmečkega prebivalstva. Poselitev je zato zelo razpršena, v celkih. Za družbeni razvoj pokrajine je zelo pomembno pridobivanje in predelovanje svinčene rude. Dejavnost je že konec prejšnjega stoletja prerasla v manjše industrijske obrate, ki so zaposlovali predvsem domačine, kmečki živelj. Zgodnja industrializacija in deagrarizacija je v veliki meri preslojila agrarne viške prebivalstva in manjše kmetije. Obdržala so se velika, mogočna kmečka gospodinjstva s trdno ekonomsko osnovo. Povojna industrializacija dežele je na Koroškem imela že večletno tradicijo. Nov industrijski val ni bil tako intenziven kot v agrarno prenaseljenih področjih Slovenije, čeprav je tudi tukaj opazen proces staranja kmečkega prebivalstva, opuščanje kmetovanja v oddaljenih hribih in preseljevanje v dolino, ter zaraščanje nekdanj izkrčenih zemljišč. Kmetijstvo, predvsem pa gozdarstvo še zmeraj vzdržujeta agrarno proizvodnjo, razpršeno poselitev ter zmanjšujeta pritisk na urbana središča in neagrarne dejavnosti.

Na Koroškem je zelo malo strjenih kmetskih vasi. Vsa naselja so nastala ob fužinarstvu, ali pa so kako drugače povezana z izkoriščanjem svinčene rude. Na Strojni je Šentanel sploh edino naselje, ki ima po izgledu in funkcijah značaj vasi. Zgodovinske listine omenjajo cerkev Sv. Daniela že v 12. stol., čeprav je bilo celotno območje kolonizirano šele v 13. in 14. stol.. Morda je starost prvotne naselbine botrovala nastanku majhne vasi, ki je do danes pridobila osnovne centralne funkcije. Kljub temu se število prebivalstva že nekaj let zmanjšuje (od nekdanjih 113, leta 1948, na 63 leta 1986), pred leti izgrajena nova osnovna šola pa bo ob nadaljevanju tega trenda kmalu prazna. Ljudje se odpovedujejo

kmetovanju, ki zaradi skromnih razvojnih možnosti ni enakovredno zaposlitvi v industriji. Staranje prebivalstva je očitno predvsem pri kmečkih gospodinjstvih, saj je ponekod delovne sile premalo, da bi obdelali vsa zemljišča. Naselje izgublja vitalno moč, pa tudi smisel svojega nastanka in večstoletnega obstoja. Odsotnost trdne gospodarske osnove ne more nadomestiti usmerjenost kmečkih gospodinjstev v turizem na kmetiji, ki je v Šentanelu zelo razširjena dejavnost.

3.3. Morfologija naselja Sveta Ana

3.3.1. Položaj in lega naselja

- 1) Položaj centralnih naselij v Slovenskih goricah je določen z reliefom in prometnimi potmi. Zaradi razpršene poselitve in konfiguracije površja so vasi nastale na prometno dobro dostopnih točkah ali na križiščih več prometnih smeri. Poleg tega je moralo biti v bližini dovolj obsežno in razmeroma ravno zemljišče, kakršnih pa v reliefno tako razgibani pokrajini ni veliko. Izpolnjen je moral biti še bistven pogoj in sicer, da je izbrano območje vidno že od daleč oziroma da po nadmorski višini izstopa iz bližnje okolice. Nastanek in razvoj vasi je bil povezan z izgradnjo cerkev, le-te so zaradi duhovnih razlogov in vrednot postavljali na dobro vidnih mestih. Ti kriteriji nikakor niso naključni, saj so razpoznavna v skoraj vseh slemenskih naseljih v osrednjih Slovenskih goricah (Zg. Velka, Benedikt, Cerkenjak, Vitomarci, Polenšak), imajo pa tudi jasno izražen pomen. Tudi položaj Sv. Ane obeležujejo ti elementi. Naselje leži na križišču dveh prometnih smeri, od katerih je severna smer bila pomembna trgovska pot proti Cmureku oziroma Avstriji. (56, str. 252). Najvišja točka slemena na katerem je postavljena cerkev (360 m nadmorske višine) za približno 20 m presega višino okoliških slemen, reliefna izrazitost je še večja, če se naselju približujemo iz doline Ščavnice ali Drvanje. Naselje je po zasnovi v celoti prilagojeno reliefu.

Vzrokov za to je najbrž več: pobočja grebena so dokaj strma, gradnja v tako nestabilnih, k plazenju nagnjenih tleh (sestavljena so iz glinastih in lapornatih plasti) pa zahteva posebne gradbeno tehnične ukrepe.^x S tem je povezana tudi izraba zemljišč, ki je v gričevnati pokrajini skoraj na vseh pobočjih enaka. Naselje je razvlečeno v smeri S - J, vzhodni in zahodni krak sta bistveno manj izražena. Slednje si razlagamo z insolacijo, saj je za kmečko gospodarstvo pomembno, da je čim več agrarnih površin na prisojni legi.

- 2) Položaj naselja v pejsažu pokrajine je zelo markanten. Po Fistrovi klasifikaciji vizuelne izpostavljenosti naselij bi Sv. Anu uvrstili v tip dominantnega naselja. Stavbne gmote so razvlečene po slemenu, silhueta je skladna z reliefom in ne izstopa iz blagih, umirjenih linij pokrajine. Izrazit kontrast, višinski poudarek in dominantno predstavlja cerkev, ki je že zaradi samega položaja na vrhu slemena vidna daleč naokoli. Zgradbe v naselju so po položaju (smeri slemena streh) prilagojene reliefu, razen nekaj novejših izjem. Tudi gabarit je dokaj enoten, z nekaj izstopajočimi objekti je dosežena večja slikovitost in krajinska pestrost. Skladnost siluete naselja in reliefa oziroma pokrajine prekinjajo in dopolnjujejo tudi visoka drevesa, razporejena na robovih naselja.

Dominantnost cerkve v naselju samem ter v pejsažu, obvladuje celotno podobo kraja in predstavlja jasno izraženo identiteto. Podobo še oblikuje markanten zahodni rob vasi ter dostop v naselje iz vzhodne strani.

Pomemben element v pejsažu je prepletenost pozidanih delov vasi in kmetijskih površin ter vegetacije. Slednje povečuje doživljanje naselja v pokrajini, asociira na povezanost človeka z naravo, zaporedje različnih kultur in izrabe zemljišč pa povečuje slikovitost pokrajine.

^x Lokacija kmetij v Slovenskih goricah je praviloma zmeraj na manjših uravninah, policah, robovih dolin.

3.3.2. Tloris naselja

Med družbenimi dejavniki, ki so oblikovali in preoblikovali tloris naselja je po našem mnenju najbolj izrazita nekdanja socialna struktura. Velike socialne in statusne razlike med bogatimi kmečkimi gospodarstvi, obrtniki, gostilničarji in manjšimi kmetijami, dninarji in viničarji se kažejo v zgostitvi bogatih hiš v središču vasi, okoli cerkve, hiše malih kmetov in viničarjev pa so na robu vasi oziroma na manj imenitnih lokacijah. Seveda se objekti med seboj razlikujejo tudi po velikosti in opremljenosti (slikovitost) fasad, kar še potrjuje statusne razlike. Mnenja smo, da je to zametek prostorske zasnove naselja, ki je ohranil osnovne poteze - v funkcijskem in oblikovnem vidiku, še do danes. V sredi 19. stol. je naselje obsegalo le nekaj bogatih hiš v središču naselja, 2 viničariji in še nekaj kmetij.

Šele po letu 1920 je v naselju (predvsem v južnem in severnem kraku) nastalo nekaj manjših kmetij, ki so pridobile zemljo z dedovanjem. Gospodarska osnova naselja se v tem času ni spremenila. Kmetijstvo je bilo osnovna in edina panoga, ob kateri je živelo naselje in okolica. Podobno kot v ostalih centralnih naseljih je tudi v Sv. Ani prišlo do razširitve (oziroma novogradnje) šole, kulturnega doma; do izboljšanja in povečanja kakovosti centralnih funkcij. Vse do najnovejšega obdobja (leta 1960) je naselje ohranilo nekdanjo strukturo. Šele urbanizacija in deagrarizacija podeželja sta prinesli velike spremembe z daljnosežnimi posledicami. Zmanjšala se je agrarna prenaseljenost, toda zapostavljanje kmetijstva kot gospodarske panoge je iz naselja (in podeželja) odtegnilo še tiste mlade kmetovalce, ki so sicer imeli socialne pogoje za kmetovanje. Izrazita agrarna usmerjenost, ki je dolgo obdobje pomenila edini vir dohodka za prebivalce naselja in okolice, je v pogojih avtarkičnega kmetovanja in trgovine s kmetijskimi pridelki vzdrževala razvoj naselja na pridobljeni ravni. Ob industrializaciji dežele, uvedbi intenzivnega kmetovanja in na drugi strani stagnaciji kmetijstva na vasi je naselje

izgubilo ekonomsko osnovo; v funkcijskem pogledu je nespremenjeno že več desetletij. Odsotnost pravih ekonomskih (gospodarnih) temeljev, ki traja že več deset let je ohromila in zavrla razvoj naselja. V novejšem času prevzemajo vlogo nosilcev razvoja delavsko-kmečka gospodinjstva, katerih mladi in aktivni ljudje prinašajo spremembe v življenje naselja.

Primerjava kart, ki prikazujejo razvojne faze tlorisa kaže jasno zasnovano središče naselja ter kasnejše širjenje zazidave po slemenih. Značilno je zapolnjevanje prostih površin med kmetijami in jasne prirodne omejitve, katere so upoštevali še graditelji v najnovejšem obdobju. Iz razvoja tlorisa je razvidno spreminjanje prostorske zasnove vasi. Nekdanja gručasta struktura se izgublja v obcestni zazidavi, naselje se vse bolj podaljšuje.

3.3.3. Razmestitev objektov

1) Pozidani so najvišji deli slemena. Na površinah, kjer je naklon nižji od 7° objektov ni, ker je teren manj primeren za gradnjo. Na najvišjih delih slemena stojijo objekti z javnimi funkcijami, ki so tako izpostavljeni in vidni daleč naokoli. Zanimiva je razporeditev objektov po hipsografskih pasovih. Najvišji del slemena ima koto 365 m nadm. v. V območju te izohipse stojijo: šola, cerkev in župnišče, kulturni dom in nova trgovina. Nižje, v območju izohipse 360 m so velike kmetije, druga trgovina (nekoč je bila precej večja) in nekdanja pošta, še nižje (do 355 m) segajo skoraj vsi objekti v vasi, razen nekaterih novejših ter gospodarskih poslopij. Višinska razlika sicer ni velika, je pa očitna in značilna za tedanje družbene razmere. Očitno je tudi, da so stavbe postavljene na razmeroma ravnem terenu, ali vsaj na mestih, kjer je bil potreben minimalen izkop.^x

Vse funkcije naselja so skoncentrirane okoli cerkve, kjer je najstarejše jedro naselja, kasneje se je oblikovalo še drugo jedro, katerega

^x Ta ugotovitev bi lahko bila v nasprotju s prejšnjimi navedbami o sovpadanju javnih funkcij in najvišjih delov slemena. Možno je, da so najvišji deli slemena tudi najbolj ravni in zato primerni za velike objekte, vendar se nam zdi prva teza verjetnejša.

so sestavljali: pošta, trgovina, gasilski dom in šola. Zraven je bilo tudi sejmišče. Ta del naselja lahko označimo kot jedro prostorske organizacije oziroma točko na katero so se navezovale druge dejavnosti v naselju. Območje je brez večjega tržnega prostora na katerem bi se odvijale družabne prireditve, semenj. Le-te so bile razvlečene med središčem naselja in šolo na razširjenem delu cestišča. Središčnost naselja oziroma javni značaj območja še dodatno poudarjajo vodnjak ob cerkvi ter klopi in kamnita miza pod nekdanjo lipo.

Značilna je lokacija vile nekdanjega lastnika večine vinogradov. Postavljena je na nekoliko vzpetem delu slemena, podobno kot cerkveni kompleks in šola, ter odmaknjena od vaškega življenja. Hiša tudi v drugih elementih (velikosti, višini, izgledu, ureditvi okolice) izstopa v pejzažu naselja.

Tudi v novejšem času nastale zgradbe z javnimi funkcijami so locirane blizu središča naselja. Novejši stanovanjski objekti so razmeščeni ob vpadnicah ter po slemenu.

2) V položaju objektov je opazna povezava z reliefom, saj se smer slemena streh prilagaja plastnicam. Vzrok temu je najbrž razmeroma ozko sleme, celotno naselje pa v tem pogledu deluje prilagojeno in skladno reliefu.^x Strehe so enostavne, brez čopov. Samo višji objekti (nekdanja šola, župnišče, krajevni urad) imajo lomljeno ali sestavljeno streho (z velikimi čopi), verjetno zaradi optičnega učinka zmanjšanja višine.^{xx}

3) Objekti so povečini z daljšo (stransko) fasado obrnjeni proti ulici, kar učinek razvlečenosti naselja še poveča. Stojijo posamič. Prvotno so bila kmečka gospodarstva dokaj oddaljena drug od drugega, šele z zapolnjevanjem vmesnih zemljišč se je tloris zgostil. Zgradbe niso

^x To velja tudi za skupino 5 novih hiš, katerih postavitev v tlorisu precej izstopa - tudi po gabaritu in tipu objektov. Vendar je zaradi orientacije ta negativni učinek zmanjšan.

^{xx} Pri številnih poslopih na slemenu so čopi narejeni zaradi manjše izpostavljenosti vetru, kar pa v Sv. Ani najbrž ni primer.

pomaknjene v sredo dvorišča, temveč so od roba cestišča oddaljene 1 - 2 m. Vhod je iz ulice, stranski vhod pa iz dvorišča.

Grafične priloge, ki ponazarjajo razmestitev objektov so označene z 4, 5, 6, 7, 9 in 10.

3.3.4. Značilnosti prometnic

Tloris prometnega omrežja je zelo enostaven. Prometnice so speljane po slemenu, glavna prometna pot doseže vsako hišo oziroma kmetijo, tako da hierarhija prometnih poti ni izrazita. Samo novejša stanovanjska zaselka imata stransko-dovozno pot. Veliko je stez in poljskih poti, kar je značilno v reliefno razgibanih pokrajinah in pri veliki zemljiški razdrobljenosti. Vse poljske poti vodijo iz naselja do kmetijskih površin, poti do sosednjih naselij pa so speljane po slemenu oziroma trasi, kjer je najmanj vzponov in spustov.

V naselju obstajata samo dve stezi, bližnjici, obe sta v središču vasi. Ena peš pot je speljana do nekdanje mesnice in gostilne, druga pa do župnišča oziroma trgovine.

V naselju so urejene parkirne površine (ob trgovini) in na mestu nekdanje pošte, nekoč pa so kmečke vozove puščali na razširjenem delu cestišča med cerkvenim kompleksom in šolo.

(Karta št. 11).

3.3.5. Nepozidane površine v naselju

Ohišnice - funkcionalne površine objektov so majhne zaradi utesnjenosti naselja, na njih je vrt in dvorišče.

Zaradi obzidanosti cerkve je pokopališče umaknjeno iz vasi, čeprav so nekoč bili grobovi na vzhodni strani cerkve.^x

^x Podatek vaškega duhovnika

Kmetijskih zemljišč je v funkcionalnem območju naselja melo, še največ na vzhodnem in južnem kraku, kjer je pobočje bolj strmo. Veliko več ga je v območju mentalne slike naselja, ki je širša od funkcionalnega območja. V glavnem so travniki, njive in vinogradi (na Z robu), katerih lastniki so domačini. Nekoč je bilo teh površin veliko več, vendar so na njih postavili nove stanovanjske hiše.

Pomen teh površin vidimo v doživljanju značilnega pejzaža slovenjgoriške pokrajine in ohranjanju povezave (kontinuitete) med pokrajino in zazidanim območjem.

(Karta št. 12).

3.3.6. Razširjenost vegetacije

Vegetacija v naselju ima ekonomsko, ekološko in vizuelno funkcijo. V Sveti Ani je vegetacije zelo veliko, pravzaprav ob vsaki hiši. Ob kmetijah je več sadnega drevja ter vsaj eno krošnato drevo, ki daje senco in zmanjšuje moč vetra. Visoka drevesa označujejo za vaško življenje pomembna mesta: topoli ob kapelici, smreke ob vili, nekdanja mogočna lipa in kostanj v središču naselja.

Naselje je skoraj skrito v drevesnih krošnjah in zelenju, kar je značilnost vasi nasploh. Še posebej je očitna vegetacija ob kmečkih in stanovanjskih hišah. Slednje pa je bistveno za izgled kulturne krajine in ustvarjanje njene identitete. Značilnost slovenjgoriških vasi je zabrisan prehod iz pokrajine v naselja, z vegetacijo obdani robovi naselja in obleževanje posameznih punktov z visokimi, markantnimi drevesi.

Razmestitev vegetacije je prikazana na karti št. 13.

3.3.7. Gabarit

Skoraj vsi objekti v naselju so pritlični in približno enako visoki, kar daje videz usklajenosti in ubranosti naselja. Pritličnost zgradb je bila dosledno upoštevana pri vseh starejših stanovanjskih objektih in kmetijah. Stanovanjske hiše izgrajene po letu 1960 žal odstopajo od te enotnosti. Zaradi kletnih prostorov (ki jih starejše hiše nimajo, ker imajo za te potrebe gospodarska poslopja) je večina novih hiš visokopritlična ali enonadstropna. Poleg novih stanovanjskih hiš odstopajo od povprečne višine objektov še:

- starejše: vila, župnišče, nekdanja šola, gostilna in poslopje KS
- novejše: nov šolski objekt, stanovanjski blok, trgovina.

Očitno je, da višina objekta sovпада s funkcijo. Zgradbe z javnimi funkcijami so višje, izstopajo v silueti naselja ter so locirane na vidnih mestih, kar njihovo pojavnost še povečuje. Značilno je tudi, da so vsi višji objekti (nekdanji) združeni v središču naselja, ki tako kot stavbni kompleks deluje dominantno in izstopa v podobi naselja. Tudi sicer središče naselja v kompozicijskem smislu predstavlja likovno-prostorsko kvaliteto. Podobno tudi niz objektov na zahodnem slemenu, ki po enotnosti stavbnih mas, tipologiji objektov in pejzažni slikovitosti izstopa kot ambientalno zanimiv del naselja.

(Karta št. 14).

3.4. Morfologija naselja Šentanel

3.4.1. Položaj in lega naselja

Šentanel leži na prisojnem položaju Strojne, na nadmorski višini 685 m. Naselje je locirano na majhni, razmeroma ravni polici, kar vpliva na

značilno razmestitev objektov. Vendar primarni razlog za položaj naselja ni relief, takšnih mest je v bližnji okolici še veliko, temveč zaveterna lega. Južno pobočje Strojne je izpostavljeno stalnim in dokaj hladnim vetrovom iz Celovške kotline oziroma Podjune.

Naselje pa je pomaknjeno v zaveterno lego in tako manj izpostavljeno direktnemu vetru. Položnejši deli police so namenjeni kmetijskim zemljiščem, vas pa pred vetrom varujejo še protiveterni vegetacijski pasovi, ki so zasajeni že približno 400 m pred naseljem in gost nasad tik ob vasi. O tem, da je bila zaveterna lega pomembnejši lokacijski dejavnik kot relief lahko sklepamo iz številnih škarp in reliefnih robov, ki so jih prebivalci naredili ob gradnji kmečkih gospodarstev.

Zakaj je naselje nastalo prav na tem mestu iz proučevanja posrednih virov ni mogoče ugotoviti, potreben bi bil študij zgodovinskih dokumentov. Cerkev v naselju omenjajo viri že v 12. stoletju.^x Sklepamo, da je cerkev in razmeroma položno pobočje pritegnilo ljudi, da so v bližini postavili svoje bivališče.^{xx} Skozi naselje je sicer speljana prometna pot, ki povezuje dolino in Jamnico, vendar je takšnih poti v bližini še precej.

Položaj naselja v pokrajini je slikovit. Na sicer prostranem pobočju so med obilno vegetacijo razmeščena kmečka gospodarstva. Dominanten je zvonik vaške cerkve in gručasta zasnova vasi, ki je samo v obrisih zaznavna med krošnjami dreves.

Naselje je skladno z reliefom, gručasta zasnova vasi odgovarja značilnostim hribovite pokrajine, prav tako tudi različni volumni stavbnih gmot. V silueti naselja izstopa vaški zvonik ob številnih krošnjah in posameznih strehah gospodarskih objektov. V ozadju naselja je vrh grebena porasel s smrekovim gozdom, kar slikovitost siluete še poveča. Tudi v vedutah se potrjuje dominanten položaj naselja, prilagojenost objektov

^x Slednje na Koroškem ni pogost primer. Cerkev stoji običajno sama, na sicer vizuelno izpostavljenem mestu.

^{xx} Krajevni leksikon Slovenije, knjiga IV.

reliefu in merilu pokrajine ter vizuelno izstopajoč cerkveni zvonik. Pomembna značilnost vasi, ki ji daje tudi lastno identiteto je zakritost stavb v zelenju in krošnjah dreves. Slednje poudarja pojavnost naselja v pokrajini, ter po drugi strani zmanjšuje kontrast med stavbnimi masami in pokrajino.

3.4.2. Tloris naselja

Procesi in dejavniki, ki so oblikovali tloris naselja so slabo razpoznavni spričo precejšnje časovne odmaknjenosti nastanka naselja in njegove enostavne zasnove. Domnevamo, da je za razvoj naselja bistvena cerkev, čeprav je bila Strojna kolonizirana šele v poznem srednjem veku. Tudi poti, ki vodi skozi naselje ni mogoče natančneje časovno opredeliti. Ali je povezana z nastankom cerkve, ali je nastala ob izkoriščanju gozdov? Talni načrt naselja nam razodeva družbene razmere šele iz 18. in 19. stol. Opazno je, da je tloris naselja razdeljen med cerkvene objekte in ostale. Cerkveni kompleks leži najvišje v pobočju, pod njim pa so kmetije in gospodarska poslopja, iz česar bi lahko sklepali na družbene razmere in hierarhijo odnosov. Naselje je v tem času živelo od kmetijstva in gozdarstva. Pot po kateri so kmetje spravljali les iz Strojne v dolino je peljala skozi Šentanel, kar je prispevalo k nastanku več gostiln in upravne zgradbe gozdarjev. Naselje je v 19. in začetku 20. stol. pridobivalo nove dejavnosti ter se širilo tudi v gradbenem vidiku. Sredi 30-tih let je v naselju bila zgrajena že druga šola, 3 gostilne, trgovina in upravna zgradba. Urbanizacija je naselje zajela v 60 letih. Takrat je nastalo nekaj novih stanovanjskih objektov, katerih lastniki so bili sicer domačini, vendar zaposleni v industriji. Z industrializacijo dežele se je pričela prekinjati tradicija kmetovanja in izkoriščanja gozda.

Deagrarizacija je zaradi nevzpodbudne kmetijske politike v Šentanelu povzročila upadanje ekonomske moči kmečkih gospodarstev, in s tem ogrozila razvoj naselja. Zaradi močne usmerjenosti v turistično dejavnost se naselje sicer ureja, vendar slabljenja ekonomskih temeljev ne more prikriti.

Tlorisna zasnova naselja je iz srede 19. stoletja do danes skoraj nespremenjena. Gručasto razporejene objekte kmečkih gospodarstev je dopolnilo le malo novih stanovanjskih objektov in še ti so na robu naselja. Spremenilo se je prometno omrežje, kar je pravzaprav posledica prilagoditve novim oblikam transporta, ter ureditev vaškega središča, ki je precej spremenilo svoj značaj.

Omeniti je potrebno še preurejanje stanovanjskih hiš. Nekoč so bili vsi objekti leseni, kriti s škodlami, samo temelji so bili iz kamna. Takih je v naselju ostalo le še nekaj, večina - tudi kmečkih hiš je danes iz opeke in kamna. Zanimivo je, da vse hiše stojijo na istih temeljih, ohranile pa so tudi osnovne gradbene elemente (vhod v hišo, smer slemena, višina). Ali je temu vzrok samo tradicija, ali tudi spoznanje o optimalni zasnovi objektov in kmečkega gospodarstva? Kmečko gospodarstvo sestavlja večje število objektov. Poleg stanovanjske hiše še hlev, bajta, kašča(58, str. 92-117). Tudi pri razmestitvi teh objektov je opazno upoštevanje lokacijskih pogojev. Hlev je običajno na odveterni strani glede na stanovanjsko hišo ter postavljen tako, da je dostop v drugo etažo (hlev z gumnom) čim enostavnejši. Zato je ponavadi delno vkopan v pobočje ali postavljen ob reliefnem robu. Velike dimenzije tlorisa so posledica prevladujoče kmetijske dejavnosti (živinoreja) in obilici sena, ki ga je bilo potrebno zavarovati pred pogostimi podavinami in vetrom. Bajta in kašča sta postavljeni v bližini stanovanjske hiše.

3.4.3. Razmestitev objektov

Navidez nesistematična razmestitev objektov nam ob podrobnejšem pregledu razkrije strogo racionalnost meril.

Objekti so v nekakšnem polkrogu (ob robu police) razporejeni okoli cerkve in središča vasi. Orientacija in položaj objektov (ocenjevali smo ju glede na smer slemena ter postavitev ob ulici), izkazujeta majhno odvisnost in skladnost med reliefom in položajem zgradbe, zato pa toliko večjo zavarovanost pred vetrom, ki piha iz zahodne smeri. Vhodi v hišo so pri bolj izpostavljenih objektih iz zaveterne strani, na strehah pa so čopi, ki so manj izpostavljeni vetru kot navadna dvokapnica. Zgradbe so gručasto razmeščene po funkcionalnem zemljišču kmetije, zato je položaj ob ulici pač posledica konfiguracije terena in organizacije kmečkega gospodarstva.

Zgradbe z javnimi funkcijami so združene v središču vasi, opazno pa je, da ležijo najvišje v pobočju. To še posebej velja za cerkev, župnišče in mežnarijo. Nekoliko nižje so še trgovina, nekdanja šola, gostilna in upravna zgradba. Okoli teh objektov so razmeščena kmečka gospodarstva. V sicer gručasti zasnovi objektov je opazna nekdanja prometna pot, ob kateri so kasneje nastajale zgradbe v središču vasi.

Dominanten položaj cerkve je očiten, zgradbe z javnimi funkcijami pa tvorijo tržni prostor-jedro prostorske organizacije, katerega je dopolnjevala in oblikovala še vaška lipa, ki je nekoč stala v središču vasi. Novejše hiše močno iztopajo iz tlorisne zasnove kraja, saj niti po lokaciji, orientaciji ter likovnih elementih niso usklajene z ostalim delom naselja. Značilno je, da je zasnova naselja toliko kompaktna, da so vse novogradnje locirane na robu vasi. Tudi poslopje nove šole je moralo na povsem novo lokacijo izven naselja.

Naselje je brez posebnih obeležij, šele pred nekaj leti so vaščani postavili leseno skulpturo v središču. V bližini naselja so stara romarska

mesta, kar je morda - poleg velikosti naselja razlog, da v vasi ni nobenega sakralnega znamenja ali spomenika.

(Karta št. 4, 5, 6, 7, 9 in 10).

3.4.4. Značilnosti prometnic

Razvejanost prometnih poti je zaradi disperzne poselitve nasploh velika. Številne gozdne ceste, poljske poti in povezave z dolino so speljane tako, da omogočajo najlažje spravilo lesa in dostop do obdelovalnih površin. Novejše trase cest so prilagojene motoriziranemu prometu in so zato bolj položne, širše in daljše.

Nekdanja prometna pot skozi Šentanel je služila predvsem spravilu lesa v dolino. Speljana je bila po grapi, naravnost po pobočju navzdol. Cesta je najbrž nastala že zelo zgodaj, saj so ji prilagojeni številni objekti v naselju. Danes je ta prometna pot opuščena. Nov način življenja je zahteval novo prometno povezavo, ki je precej spremenila zasnovo središča naselja. Predvsem je novo prometno telo presekalo nekdanji osrednji tržni prostor, od katerega je ostal samo še majhen del. V splošnem je prometno omrežje zelo razvejano. Stranske poti so speljane do vsakega kmečkega gospodarstva, ki, kot smo že omenili ni neposredno navezano na glavno prometnico. Še več je poljskih poti in raznih bližnjic, ki skoraj prepredajo naselje.

(Karta št. 11).

3.4.5. Nepozidane površine v naselju

Naselje je zelo gosto pozidano, razdalje med objekti so majhne, zato pravih nepozidanih površin ni - razen pokopališča in parkirišč. Funkcionalna zemljišča kmečkih gospodarstev so zelo velika zaradi številnih objektov, njihove velikosti ter razmestitve. Tudi kmetijskih zemljišč v naselju pravzaprav ni. Le na SV koncu je vas odprta v mokrotni travnik, del južnega roba pa zavzemajo vrtovi.

3.4.6. Razširjenost vegetacije

Razširjenost vegetacije v naselju bistveno prispeva k oblikovanju njegove identitete. Naselje je kot vraslo v množico drevesnih krošenj, ki zmanjšujejo moč vetra, dajejo zaveterje in predstavljajo naraven prehod iz grajenih struktur v pokrajino. Ekološka funkcija vegetacije je posebej očitna na Z robu naselja, kjer so drevesa najštevilnejša. Med kostanji, javorji, bukvami so številna sadna drevesa, predvsem hruške in jabolane. Tudi na Koroškem je običaj, da z mogočnimi drevesi obeležujejo pomembnejša mesta v pokrajini. Vaško središče je nekoč v ta namen krasila lipa; tudi kapelico v bližini vasi obdajajo tri mogočna lipova drevesa. (Karta št. 13).

3.4.7. Gabarit

Etažnost objektov je presenetljivo raznolika. Starejše hiše so običajno pritlične, čeprav so nekatere tudi enonadstropne. Velika gospodarska poslopja (hlevi) so v dveh etažah, ostali objekti so pritlični. Zgradbe so velike, posebno gospodarska poslopja, razmerje med višino, širino in dolžino objekta pa ustvarja sicer mogočno stavbno gmoto, ki pa ne izstopa iz merila pokrajine. Kljub različnim višinam zgradb deluje naselje enotno. Delno zaradi precejšnjih višinskih razlik, v terenu, pa tudi zaradi vegetacije, ki zastira poglede na celotno naselje. Zgradbe z javnimi funkcijami so manjše in skromnejše od velikih in bogatih kmečkih hiš. Nove stanovanjske hiše žal v negativnem pomenu izstopajo v vedutih naselja. Predvsem neupoštevanje gradbenih proporcev in odsotnost krajinske tipike ločita avtohtono stavbarstvo od tistega iz 60 let.

Gabarit naselja je v pejzažu sicer umirjen, saj se različna višina stavb skrije v drevesnih krošnjah, v bližnjih vedutih pa je gabarit razgiban, slikovit, vendar kljub vsemu skladen s krajinskimi potezami.

V likovno-prostorskem smislu je celotno naselje vredno trajne zaščite. Posebno slikovit in tipičen ambient je celotni zgornji del naselja od župnišča do nekdanje šole oziroma trgovine ter kmečko gospodarstvo ob nekdanji prometnici.

(Karta št. 14).

3.5. Morfologija naselja Velika Polana

3.5.1. Položaj in lega naselja

Naselja na Dolinskem so razmeščena v pokrajini po na videz nedoločljivem redu. V pokrajini, ki je pretežno ravninska so faktorji, ki vplivajo na razmestitev naselij in izrabo zemljišč povezani s klimo, pedologijo in hidrologijo. Ob razčlenjevanju položaja naselja smo prišli do zaključka, da sta hidrologija in pedologija najbolj selektivna elementa. Pokrajina je v makroreliefu ravna, mikroreliefno pa zelo razgibana. Veliko je mrtvih rokavov, suhih strug potokov, depresij, odtočnih jarkov, ostankov fluvialnih nanosov, ki predstavljajo nekoliko izbočen, vzpet svet. Višinske razlike med depresijami in izboklinami so sicer majhne, vendar je prav neraven mikrorelief vplival, da so nastala področja z različnimi hidrološkimi razmerami, na njih pa so se razvila tla, različna po vrsti in stopnji zamočvirjenja. Na obsežnem območju brez pravega in zmožljivega odtoka padavinske vode so tla pogosto prepojena z vodo. Podtalnica je zelo visoko, mestoma tik pod površjem. V takih razmerah že majhna višinska razlika pogojuje večji odtok ter večjo globino podtalnice. Slednje pa odločilno vpliva na izrabo tal, pa tudi na poselitev. Opazno je, da večina naselij leži na manj kvalitetnih (bolj mokrotnih) tleh, vendar v neposredni bližini bolj rodovitnih tal. Kmečka gospodarstva pa so locirana na zemljiščih, ki so zaradi vzpetosti ali kakega drugega razloga manj izpostavljena poplavam oziroma visoki talni vodi. To dejstvo tudi določa značilen tloris vasi, ki se prilagaja manj mokrotnim zemljiščem. Glede na to, da je veliko naselij gručastega tipa - s sicer določenimi specifičnostmi, pa tudi obcestnega, smatramo, da pogoji gradnje določajo tloris vasi. Seveda je ob tem potrebno upoštevati še posebnosti v načinu

kmetovanja in usmerjenost kmetijstva, ki talno zasnovo sicer tudi oblikujeta, vendar sta v tem primeru drugotnega pomena. Velika Polana leži na robu velike depresije, katero poglobljata potoka Črnc in Libenec. V bližini naselja so dobro vidni mrtvi rokavi ter ostanki nekdanje struge. Naselje je razvlečeno v smeri vzhod-zahod in čeprav sta skrajni točki 2100m oddaljeni druga od druge je višinska razlika samo 2,4 m. Jedro naselja stoji na prodni naplavini, ki je približno 1-2 m višja od okolice. Znotraj naselja so obsežne površine mokrotnih zemljišč, ki se uporabljajo kot travniki, manjši pa so vključeni v funkcionalne površine kmečkih gospodarstev. Le-ta so razmeščena ob robu mokrotnih zemljišč, tam, kjer talna voda ni tako blizu površja, ali kjer ima vsaj minimalen odtok. Z namenom, da bi padavinska voda hitreje odtekala, so vaščani kopali odtočne jarke (običajno ob cestah), in jih speljali v Črnc (zahodnji del naselja t.i. Gornji Konec) ali v Libenec (iz t.i. Dolnjega Konca).

Pejsaž pokrajine tvorijo kmetijske površine, mokrotni travniki in logi ter vegetacija. Sklenjenega gozda je sicer malo, prevladujejo manjše skupine dreves, ki poraščajo mokrotno zemljišče, vrstijo se drevesni pasovi ob potokih, jarkih ali nekdanjih strugah. Te linije vegetacijskih pasov zakrivajo odprte poglede ter vasi, ki so povsem zastrte za krošnjami dreves. Markantnih točk ali vidnih poudarkov v pokrajini skoraj ni, saj se tudi cerkveni zvoniki ob oddaljevanju iz vasi hitro zakrijejo. Večina naselij je v likovno-prostorskem pogledu "skritih" tudi "ravninska naselja z arhitekturno dominantno", (običajno cerkvenim zvonikom) so opazna samo iz določenih smeri oziroma vpadnic. Krajinske vedute in silhete so zato neizrazite, iz določene razdalje je izza drevesnih krošenj viden cerkveni zvonik. Vendar tudi plastovitost in homogenost pokrajine vnašata, morda zaradi obsežnosti, v pejsaž harmoničnost, občutek spokojnosti in tudi krajinsko slikovitost.

3.5.2. Tloris naselja

Nastanek in razvoj naselij v Prekmurju se v marsičem razlikuje od značilnosti v drugih pokrajinah. Veliko naselij je nastalo v drugem valu kolonizacije ozemlja, ko so lastniki zemljišč - fevdalci ustanavljali manjše zaselke in pristave. (63, str. 62). Poselitev je bila zelo redka, zametek vasi pa slabo izražen. Značilno je, da se vas ni razvijala okoli cerkve, temveč je ta pogosto ostala povsem na robu naselja. Upoštevati je potrebno, da je bil v Prekmurju močno razširjen protestantizem, ki je gojil drugačen odnos do posvetne kulture kot katolicizem, ter da je bilo ozemlje pod ogrsko oblastjo, kjer so bile drugačne družbene razmere kot v pokrajinah, ki so bile last Habsburžanov.

Naselje je bilo že od samega začetka povsem usmerjeno v agrarno dejavnost. Vasi so bile predvsem mesto domovanja ljudi, ki so obdelovali zemljo v okolici. Redke neagrarne dejavnosti so se pojavljale pozno in še to samo v nekaterih naseljih.

Slabi prirodni pogoji, agrarna prenaseljenost, revščina, velika razparceliranost posesti, sezonstvo ter zgodovinske okoliščine so dolga stoletja zadrževale razvoj kmetovanja in s tem napredek vasi.

Družbeno-ekonomske razmere na Ogrskem, kamor je do začetka 20. stoletja pripadalo Prekmurje so bile drugačne kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Po 15. stoletju se je na slovenskem ozemlju pričel razvoj neagrarnih dejavnosti, ogrski fevdalci pa so se usmerili v lastno proizvodnjo žita za prodajo. Do tega časa se struktura kmečkega prebivalstva ni razlikovala, povsod so prevladovali gruntarji. Poslej pa so ogrski fevdalci začeli združevati zemljišča za večjo kmetijsko proizvodnjo. Kot delovno silo so uporabljali tlačane, ker pa jih je bilo premalo - poselitev je bila redka, so pričeli na veleposestva uvajati najemniško delovno silo. Mezdno delo, ki se je v zahodnih pokrajinah uvajalo v neagrarne dejavnosti, se

je tod začelo razširjati predvsem v poljedelstvu. Poljski delavci so imeli v zakupu malo zemlje, sicer pa so se preživljali z delom na veleposestvih. Izhodišče drobne zemljiške posesti tako ni samo dedno pravo, saj je zakon o dedovanju veljal le za svobodne ljudi - to so pa kmetije postale šele leta 1848, temveč priseljevanje in naseljevanje poljskih delavcev - t.i. želirjev. (64, str. 88-90).

Pomembno je še, da je bilo Prekmurje v srednjem in novem veku prometno povsem odmaknjeno, da ni bilo svobodnih trgovskih mest in razvitega meščanstva, kar je sicer vzpodbujalo razvoj družbenih odnosov (62, str.64).

Iz tlorisa naselja in kmečkih hiš sklepamo, da je bilo naselje v socialnem pogledu zelo homogeno. Nobene družbene hierarhije ni mogoče izslediti, niti delov vasi s socialno najšibkejšimi kmetovalci. Velike in majhne kmetije so pomešane po celotnem območju naselja. Domnevamo, da je vzrok temu način širjenja naselja. Iz zgodovinskih virov lahko razberemo, da je bilo v srednjem veku v Veliki in Mali Polani samo 7 kmetij (65, str. 59). Kasneje se je s priseljevanjem, dodatno parcelacijo in dedovanjem prazen prostor med kmetijami postopoma izpolnjeval do današnjega stanja. Nova kmečka gospodarstva so nastajala na tistem mestu oziroma liniji, kjer je bil teren najbolj izbočen. Ker te linije v naravi niso premočrtne, temveč vijugajo v vse smeri, je takšna tudi gradbena linija naselja.

Žal natančni podatki za celotno naselje niso ohranjeni in tako ne moremo rekonstruirati nekdanjega stanja in zasnove naselja. Iz razpoložljivih podatkov pa lahko razberemo princip širjenja naselja in dobimo približno predstavo o ustroju in razvoju vasi.

Središče naselja ni bilo nikoli izrazito, saj tržni prostor, ki bi ga omejevale vaške hiše ni oblikovan. Tudi razmestitev dejavnosti ni skoncentrirana v enem delu naselja, marveč je razpršena po vasi, čeravno izstopa širša okolica cerkve kot središčni prostor naselja. Zanimivo, da tudi iz tlorisa prometnic ni mogoče razbrati osrednjega dela vasi.

Pri ugotavljanju razvoja tlorisa je potrebno upoštevati še dejstvo, da je življenska doba objektov relativno kratka. Zaradi visoke podtalnice, pogostih poplav in neobstoječnih naravnih materialov (les in glina) je bilo potrebno pogosto zgradbe obnoviti, oziroma podreti in postaviti na novo. Življenska doba hiš iz opeke je približno 60 - 80 let, objekte iz lesa in gline pa je bilo potrebno popravljati že po 10 letih. Nove zgradbe niso zmeraj postavljali na istih temeljih, včasih so izbrali primernejši kraj na kmečkem dvorišču - ogradu. Zato je iz razmeritve in tipologije objektov nemogoče razbrati kateri so starejši, kakšna je bila zasnova naselja. Očitno pa je, da so te norme bolj ohlapne kot v drugih pokrajinskih enotah. Ugotavljamo tudi, da je izgrajevanje (zapolnjevanje) naselja še danes koncept njenega gradbenega razvoja. Delno je temu vzrok dedovanje gradbenih parcel, najbrž pa tudi varovanje kmetijskih zemljišč, saj kmetovanje še zmeraj predstavlja pomemben vir dohodka.

Intenzivnejši gradbeni razvoj naselja se je pričel v 60-tih letih. Prvotno predvsem na račun številnih zdomcev, ki so prislužen denar vlagali v izgradnjo hiše. Kasneje, ko je naselje zajel proces deagrarnizacije in preslojevanja prebivalstva iz agrarne v delavsko-kmečke strukture, pa je ta proces postal še intenzivnejši. Tako je danes $\frac{1}{4}$ novih objektov, $\frac{1}{4}$ pa prenovljenih ali novo izgrajenih na starih temeljih. Žal so vsi novi objekti popolnoma neuskklajeni z zasnovo naselja, niti ne povzemajo likovnih elementov (značilnosti) starih stanovanjskih zgradb. Še bolj tragično pa je, da se tudi v novih, 10 let starih objektih, že pozna "razdiralni" vpliv podtalnice in vlage. Pritličja stanovanjskih hiš postajajo vlažna in neprimerna za bivanje.

Tloris naselja je zelo razvlečen. Zaradi velikosti funkcionalnega območja in ob ulične zazidave je veliko prostih površin (t.i. ogradov), ki služijo za pašo, odlaganje pridelkov in druga kmetijska opravila. Obsežnost tlorisa povečujejo tudi mokrotni travniki in logi znotraj naselja.

3.5.3. Razmestitev objektov

Razmestitev objektov je v tesni povezavi s prirodnimi pogoji in tehniko kmetovanja. Objekti so razmeščeni na zemljiščih, ki so višja od bližnjih travnikov. To je še posebej očitno pri lokaciji pokopališča in cerkve, ki ležita na vzbočenem terenu, približno 1,5 m višjem od okolice. Običajno so objekti s stransko (daljšo) fasado obrnjeni proti ulici, čeprav slednje ni pravilo, saj je veliko kmečkih hiš postavljenih tudi drugače. Pri novih zgradbah je način postavitve trdneje določen - pri večini je krajša fasada obrnjena proti ulici. Značilna pa je orientacija objektov. Čeprav so slemena streh orientirana na vse strani so kmečka gospodarstva postavljena tako, da je vhod v hišo in kmečko dvorišče na zaveterni strani. Slednje je pravzaprav pravilo, ki ni upoštevano le pri nekaterih novejših objektih. Gospodarski del kmetije (kmetije so postavljene na ključ ali na vogel), je glede na stanovanjskega postavljen tako, da je kmečko dvorišče odprto na Z, J, JZ ali JV stran, nikakor pa ne na S ali SV. Nedvomno je takšna orientacija objektov eden od načinov zavarovanja pred močnimi in stalnimi vetrovi, ki pozimi pihajo iz severa in severovzhoda. Zgradbe so postavljene tik ob cestišču, kar v naselju ustvarja zanimive poglede in ulične vedute, v tehnično prometnem smislu pa predstavlja konfliktno situacijo. Oddaljenost od cestišča je zelo različna, od 0,5 do 2 m, vendar zaradi odprtosti dvorišča proti ulici prevladuje vtis o bližini cestišča in kmečkega gospodarstva. Slednje pa ne velja za nove stanovanjske hiše, ki so pomaknjene precej v sredo parcele.

Pri razmestitvi funkcij v naselju je posebnost, da pravo središče naselja ni izoblikovano, oziroma da šele nastaja. Centralne funkcije so komaj v novejšem obdobju združene v bližini cerkve in zadružnega doma, nekoč pa so bile razmeščene po celem naselju. Prave razlage za položaj centralnega območja ne poznamo. Cerkev je bila postavljena šele leta 1926, pred

tem pa je na mestu današnjega industrijskega obrata stala zidana kapelica. Ob kapelici so v 19. stoletju postavili upravno zgradbo, zraven pa je bilo sejmišče. Z izgradnjo zadružnega doma se je videz središča vasi izpolnil, saj zgradba po velikosti in obliki obvladuje okoliški prostor. Razmestitev objektov je prikazana na kartah 4, 5, 6, 7, 9 in 10.

3.5.4. Značilnosti prometnic

Mreža prometnic je zelo gosta in razvejana. Prevladujejo glavne poti, med katerimi pa je nemogoče določiti najbolj frekventirane. Poti so v funkcijskem in fiziognomskem pogledu enake. Številna enakovredna križišča obeležujejo drevesa, ponekod pa je na sredi "cestni otok". Stranskih poti je malo, običajno so slepe dovozne poti do kmečkih gospodarstev, ki niso postavljena tik ob glavnih poteh. Veliko je poljskih poti in stez, ki peljejo ven iz naselja proti kmetijskim zemljiščem. Bližnjic in manjših stez v naselju ni, najbrž zaradi mokrotnih travnikov, ki se razprostirajo za kmečkimi gospodarstvi in obsežnih ogradov. Vsa cestišča so ozka, nasadov dreves ob prometnicah ni. (Karta 11).

3.5.5. Nepozidane površine v naselju

Na funkcionalnem območju naselja je veliko nepozidanih površin z agrarno funkcijo. Gre za velike ograde, ki so del funkcionalnega območja kmečkih gospodarstev, ter za kmetijske površine (travnike in pašnike), ki zaradi hidroloških lastnosti niso primerne za urbane namene. Zaradi tega

naselje zavzema veliko območje in je redko pozidano. Večina teh zemljišč (izvzemši ograde) ni intenzivno izkoriščena za kmetijstvo. V podobi naselja pa predstavljajo obsežni travniki s posamičnim drevjem pejsažno kvaliteto in značilnost prekmurskih vasi.

Nepozidanih površin, z urbano funkcijo v naselju ni. Urejena parkirišča so v bistvu razširjen del cestišča, otroška igrišča pa so urejena v sklopu šolskega kompleksa.

Položaj pokopališč v prekmurskih vaseh ni vezan na bližino cerkve, pomembnejša je mikroreliefna izoblikovanost terena, t.j. zemljišče, ki je nekoliko izbočeno nad bližjo okolico. V Veliki Polani je pokopališče ob cerkvi, na robu naselja, sredi kmetijskih zemljišč.

3.5.6. Značilnosti vegetacije

Zaradi pedološke sestave tal in obsežnih nepozidanih površin je vegetacija v naselju zelo velika. Hidrofilne drevesne vrste (jelša, vrba, topol, hrast) so najbolj razširjene. Drevesni sestoji obraščajo odtočne jarke, struge potokov, mokrotne travnike, veliko posameznih dreves je tudi v ogradih in na kmečkih dvoriščih. Sadnega drevja je zaradi mokrotnih tal malo. Funkcija vegetacije je dvojna: slabijo moč vetra, preprečujejo zasipavanje odtočnih jarkov, vaščanom pa služi tudi za kurjavo. V Veliki Polani (pa tudi drugih prekmurskih vaseh) velikih dreves, ki bi označevale pomembne točke v naselju ali ustvarjale dominante, ni. Vizuelno pomembni so vegetacijski pasovi, ki prepredajo naselje, ga členijo in ustvarjajo značilen vtis tesne povezanosti vasi z okolico, naravo.

(Karta 13).

3.5.7. Gabarit

Višina objektov je eden najpomembnejših elementov, ki ustvarjajo identiteto prekmurskih vasi. Nekdanji objekti so vsi pritlični, čeprav imajo visok talni zidec. Višina stanovanjskih in gospodarskih objektov je enaka. Tudi objekti z javnimi funkcijami po etažnosti ne izstopajo. Izjema je poslopje nekdanje šole, kateri višino optično znižuje lomljena streha ter vegetacija v okolici.

Novi stanovanjski objekti v gabaritu naselja močno izstopajo saj so skoraj vsi visokopritlični ali enonadstropni. Negativen učinek še potencialno neustrezen tip objektov ter neupoštevanje osnovnih proporcij med dolžino in višino objekta. Gabarit naselja je bil nekoč zelo enoten. V dojemanju naselja in pokrajine izstopajo enakomerno visoki pasovi nizke vegetacije, stavbnih linij, dreves. Vertikalni poudarki so redki cerkveni zvoniki ali samotna drevesa.

Likovno prostorske vrednosti naselja so težko določljive predvsem zaradi številnih novogradenj, ki izstopajo v vedutah, nepreglednosti naselja in njegovih razsežnosti. Vsekakor so značilne ozke vijugave prometnice, obilo vegetacije in umirjen, enoten gabarit. Posamezni odseki ulic še imajo dovolj neokrnjenih likovno-prostorskih elementov, zaradi katerih doživljamo prekmurske vasi kot harmonične, zrasle s pokrajino in s številnimi kulturno-zgodovinskimi posebnostmi.

(Grafična priloga št. 14 in 15).

4. ZAKLJUČKI

Primerjanje značilnosti morfološke strukture obravnavanih naselij in ocenjevanje pomena tovrstnih proučevanj in rezultatov, nas navaja k naslednjim ugotovitvam:

- morfologija predstavlja del identitete naselja
- različna je v posameznih pokrajinskih enotah, v njej se zrcalijo številni elementi in posebnosti družbenega razvoja
- zgradba in oblika naselja odražata materialno in duhovno kulturo prebivalcev oziroma celotnega naroda.

Čeprav je vsako naselje enota zase, polno posebnosti v zgradbi in obliki, so opazne skupne značilnosti, ki trajno zaznamujejo in oblikujejo vasi in kulturno krajino.

V obravnavanih naseljih smo izluščili naslednje:

- lega in položaj naselja ter povezanost s prirodnimi elementi
- vegetacija in prepletenost gradbenih struktur s kmetijskimi površinami
- vaško središče s cerkvenim kompleksom in javnimi funkcijami
- organizacija kmečkega gospodarstva in tipologija objektov.

Mnenja smo, da so naštetni elementi bistvene prvine, ki ustvarjajo regionalno tipologijo naselij in (delno) kulturne pokrajine ter predmet razlikovanja med različnimi pokrajinskimi tipi poselitve.

Iz vsega tega sklepamo, da je položaj naselij poiskan in izbran. Načrtovitost, ki je bolj empirično kot znanstveno preizkušena, ustvarja naselbinsko kontinuiteto, ki nikakor ni naključna. Zasnova naselij je upoštevala primarne in deloma že konstantne pogoje gradnje, zaradi česar varuje obdelovalne površine, upošteva prisojne lege, zaveterne položaje, vključuje zelenje, skratka, ne širi se zunaj določenega in utemeljenega območja. Kompozicijska logika vasi je mnogo bolj organska in subtilna od danes uporabljenih meril.

Primerjanje morfološke strukture naselij iz različnih pokrajin nas še utrjuje v prepričanju o nujnosti nadaljevanja in povzemanja nekdanjih meril, pogojev in omejitev pri urejanju vasi.

Z analizo morfologije smo opredelili elemente in prvine naselja, ki ustvarjajo njegovo identiteto, oblikujejo tloris, razmestitev objektov in podobo naselja. Vključevanje teh spoznanj v urbanistično snovanje bi odgovorilo na marsikatero dilemo glede vodilne ali temeljne ideje, na katero opiramo nadaljni urbanistični razvoj. Zavedamo se, da bi vsakršno vztrajanje pri dosledni ohranitvi obstoječega stanja pomenilo boj z neizogibnostjo, katere pa ni mogoče preprečiti. Vendar bi izhajanje iz osnovnih značilnosti morfologije, kljub novim zasnovam, ohranjalo naselbinske oblike, značilne za določeno pokrajino.

Elementi zgradbe in oblike naselja, katere bi bilo potrebno upoštevati pri dograjevanju Sv. Ane so naslednji:

- prilagojenost objektov reliefu: ustrezna lokacija objektov je pomembna komponenta podobe naselja in upoštevanja prirodnih pogojev. V Sv. Ani so praviloma vsi objekti postavljeni tako, da je smer slemena vzporedna s plastnicami. Objekti, ki ne upoštevajo te zakonitosti kvarijo veduto naselja
- merilo in ustrezna višina objektov v naseljih, ki so v gabaritu skladna s pokrajino, reliefom je bistvenega pomena za ohranjanje harmoničnega razmerja
- postavitev zgradb z daljšo fasado ob ulici sicer delno sovпада s prilagojenostjo objektov reliefu, kljub temu jo izpostavljamo posebej, saj je bistveno za skladnost in urejenost naselja. Iz slednjega tudi izhaja, naj se v naselju izpolnjuje ob ulična razmestitev objektov
- dograjevanje centra: značilnost koncentracije javnih funkcij v središču naselja je potrebno ohranjati in vzdrževati, saj le-to predstavlja enega bistvenih elementov tlorisne zasnove naselja, ki se zaradi tipologije objektov odraža tudi v podobi kraja

- vzdrževanje izrabe zemljišč je pomembno za ohranjanje izgleda kulturne krajine. V Sv. Ani je posebej izrazita bližina vinogradov pod naseljem kar tudi oblikuje identiteto kraja.

V Šentanelu so za urbanistično urejanje pomembni naslednji elementi:

- dominanten položaj cerkve v naselju in pokrajini je potrebno ohraniti in morebitne novogradnje locirati tako, da ne bodo kvarile vedute in dominantnosti cerkve.
- značilna gručasta zasnova naselja je pomemben element identitete, zato jo je potrebno ohranjati ter razmestitev novih objektov in prometnic temu prilagoditi.
- pravilo, da je objekt če ne stoji v gruči, postavljen skladno z naklonom terena (sleme strehe je vzporedno z izohipsami), je potrebno upoštevati, saj se v tem ohranja skladnost naselja s pokrajino.
- za naselje je značilno malo kmečkih gospodarstev, a veliko objektov. Zaradi vzdrževanja gručaste zasnove tlorisa, bi kazalo novogradnje projektirati z ločenimi pomožnimi objekti (drvarnice, garaže).
- tudi pri novih prostorskih ureditvah je potrebno načrtovati zazelenitve objektov, saj je slednje ena od najpomembnejših sestavin identitete kraja.
- morebitne nove funkcije je potrebno locirati v središče naselja in ga s tem izpopolnjevati in dograjevati.

Za Veliko Polano smo opredelili naslednje morfološke značilnosti:

- enoten gabarit je med najpomembnejšimi elementi, ki ustvarjajo identiteto naselja, harmoničen odnos s pokrajino in prilagojenost objektov pejzažu.

- pomembna morfološka značilnost naselja so vijugave prometnice. Le-te zastirajo poglede, ustvarjajo zanimive ulične ambiente, členijo sicer enotno ob ulično zazidavo. Mnenja smo, da bi v urejevalnih načrtih to značilnost kazalo povzeti in s tem ohranjati kontinuiteto razmestitve objektov in zasnove vasi. *Institut SMS, Ljubljana 1977*
- obcestna zazidava je sicer brez trdnih pravil in zakonitosti. Lokacija objektov je zelo različna, kar je potrebno pri novogradnjah ohranjati. *Projektivna skupina manjših mest v Sloveniji, Sintexa št. 58, 59, 60, Ljubljana 1981*
- orientacija objektov, kjer je severna in severovzhodna stran zaprta sicer ni izrazita morfološka značilnost, vendar je upoštevanja vreden element tudi za novo izgrajene objekte. *Institut SMS, Ljubljana 1986*
- vegetacija, tako posamična drevesa kot sklenjeni pasovi pa tudi obsežne zelenice, so pomemben element v strukturi naselja. Potrebno jo je ohranjati zaradi uličnih vedut, členjenja prostora, obeleževanja prometnic in križišč ter vzdrževanja značilne podobe vasi. *Geographische Rundschau št. 4, 1979*
- disperzija javnih funkcij in predvsem storitvenih dejavnosti po naselju preprečuje oblikovanje središča naselja, ki v prekmurskih vaseh nima zgodovinskih osnov. Velikopotezno središče naselja bi najbrž predstavljalo tuj element v morfologiji vasi. *Delovna skupnost Alpe - Jadrano, Ljubljana 1985*
Maribor: tipologija ruralnih naselij v Sloveniji - PAGO, Ljubljana 1983
Mušič, Maribor: arhitektura in čas, Maribor 1963
Projektivna skupina manjših mest na Slovenskem, Sintexa št. 58, 59, 60, Ljubljana 1981
Geographische Rundschau št. 4, 1979
Geografska raziskovanja, v zborniku Geografske raziskovanja, Ljubljana 1982
Projektivna skupina manjših mest na Slovenskem, Sintexa št. 58, 59, 60, Ljubljana 1981

5. LITERATURA

1. Mihevc Pavle: Opredeljevanje vsebine ruralnih naselij za potrebe usmerjanja njihovega razvoja, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1977
2. Mušič Vladimir: Urbanizem - bajke in resničnost, Ljubljana 1980
3. Pogačnik Andrej: Perspektive urbanizma manjših mest v Sloveniji, Sinteza št. 65, 66, 67, 68, Ljubljana 1984
4. Pogačnik Andrej: Prostorski vzorci naselij enodružinskih hiš v Sloveniji in njih urbanistično usmerjanje, FAGG, Ljubljana 1986
5. Francoise Choay: Urbanizam, utopija, stvarnost, Beograd 1978
6. Dorferneuerung in Oesterreich, Oesterreichische Raumordnungskonferenz št. 62, Wien 1988
7. Ortsbildschutz in Steiermark, Amt der Steiermarkischen Landesregierung, Graz 1981
8. Leben und Wirtschaften in Dorf, 1. Europäischen Dorferneuerungskongress, Krems - Stein 1987
9. Prvo skupno poročilo o zgodovinskih središčih, Delovna skupnost Alpe - Jadran, Ljubljana 1985
10. Marinko Jože: Tipologija ruralnih naselij v Sloveniji - FAGG, Ljubljana 1986
11. Mušič Marjan: Arhitektura in čas, Maribor 1963
12. Odprti problemi prenove mest na Slovenskem, Sinteza št. 58, 59, 60, Ljubljana 1982
13. Henkel Gerhard: Dorferneuerung, Geographische Rundschau št. 4, 1979
14. Vrišer Igor: O geografskem proučevanju podeželja, v zborniku Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana 1982
15. Neddens C. Martin: Oekologisch orientirte Stadt und Raumentwicklung, Wiesbaden 1986

16. Trieb ost.: Erhaltung und Gestaltung des Ortsbildes, Stuttgart 1985
17. Prosen Anton: Informacijski sistem za potrebe urejanja vasi, FAGG, Ljubljana 1988
18. Durjava Matjaž: Načela oblikovanja, Maribor 1986
19. Lenarčič Leonid: Vizuelna struktura mesta kot metodološko sredstvo in kot predmet urbanističnega načrtovanja, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1978
20. Pirkovič-Kocbek Jelka: Morfologija mest in drugih naselij, v Tipologija naselij, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1979
21. Vresk Milan: Urbana geografija, Zagreb 1980
- 22a. Baš Franjo: Maribor - historično - geografski razvoj, Geografski vestnik 1926 št. 2-3 in 1927 št. 1-4
- 22b. Baš Franjo: Historično geografski razvoj Ptuja, Časopis za zgodovino in narodopisje 1933
- 22c. Rus Jože: O tipu našega mesta na pomolu, Ljubljanski zvon 1930
- 22d. Melik Anton: Razvoj Ljubljane, Geografski vestnik 1929-30
- 22e. Strle France: Obličje Kranja in njegov zgodovinski razvoj, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939
- 22f. Gregorčič Jože: Slovenska mesta in trgi, Kronika slovenskih mest 1940
- 23a. Mušič Marjan: Študija o razvoju Novega mesta, Dolenjska, Ljubljana 1938
- 23b. Tomažič Fran: Talni načrt mesta Ljubljane, Kronika slovenskih mest 1937
- 24a. Curk Jože: Maribor - urbanistično - gradbeni zgodovinski oris, Časopis za zgodovino in narodopisje 1966
- 24b. Curk Jože: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora, Časopis za zgodovino in narodopisje 1975
- 24c. Šumi Nace: Ustroj ljubljanske mestne podobe v Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975

- 24d. Avguštin Cene: Zgodovinsko urbnišične osnove Radovljice, Gorenjska, Kranj, 1957
25. Melik Anton: Rast naših mest v novi dobi, SAZU, Ljubljana 1964
26. Šuklje Gizela: Vplivi podnebnih razmer na oblikovanje hiš in naselij v slovenski Istri, Slovenski etnograf 1952
27. Mušič Marjan: Obnova slovenske vasi, Celje 1947
28. Melik Anton: Kmetška naselja na Slovenskem, Geografski vestnik, Ljubljana 1933
29. Pleše Jovan: Relief - faktor oblikovanja fizionomije gradskih naselja, Zbornik radova PMF 6, Novi Sad 1976
30. Fister Peter: Naselbinske oblike od Jezerskega do Bitenj, Kranjski zbornik, Kranj 1970
- 31a. Bernik Stane: Črnomelj - urbanistični, arhitekturni in spomeniško varstveni oris, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1987
- 33b. Tadić Biserka: Rovinj - razvoj naselja, Zagreb 1982
- 34a. Todor Milovan: Morfologija Vršca, Zbornik za prirodne nauke, Novi Sad 1962
- 34b. Ratković Miloš: Morfološke crte Pančeva, Zbornik za prirodne nauke, Novi Sad 1982
- 34c. Džanić Matija: Morfologija Sombora, Zbornik za prirodne nauke, Novi Sad, 1986
- 34d. Žuljić Stanko: Vrednotenje geografskog položaja kao faktora razvoja grada Zagreba, Geografski glasnik, Zagreb 1969
- 34e. Kurtek Pavao: Varaždin; Geografski glasnik, Zagreb 1964
- 34f. Roglić Josip: Rijeka, Kongres geografa Jugoslavije, Zagreb, 1950
35. Kojić Đ. Branislav: Stari balkanski gradovi, varoši i varošice, Beograd 1976

36. Pogačnik Andrej: Urbanizem Slovenije, FAGG, Ljubljana 1983, str. 222-225
37. Sedlar Saša: Vpliv urbanizacije na podobo in strukturo podeželskih mestnih naselij v Sloveniji, Zavod za družbeno planiranje SRS, Ljubljana 1974
- 38a. Pirkovič-Kocbek Jelka: Prvine prenove historičnega jedra mesta Krško Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1982
- 38b. Pirkovič-Kocbek Jelka: Metoda morfološke analize mestnega prostora z aplikacijo na izbran primer, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana 1979
- 38c. Fister Peter s sodelavci: Prenova Izole, FAGG in Zavod za spomeniško varstvo Piran, Ljubljana 1978
39. Ilešič Svetozar: Zaključne besede, Geographica Slovenica 1, Ljubljana 1970
40. Ilešič Svetozar: Pomen morfološko-fiziognomskega kriterija v današnji geografiji mest, Geographica Slovenica 10, Ljubljana 1979
- 41a. Conzen M.R.G.: Alnwick, Northumberland, A Study in Town Plan Analysis, London 1960
- 41b. Roberts K. Brian: The Making of the English Village, Harlow 1987
42. Meschede Winfried: Physiognomie, Position und Relation der Siedlungen in Lipperland, Münster 1967
43. Conzen M.R.G.: The Plan Analysis of an English City Centre, Lund Studies in Geography no 24, 1962
44. Carter Harold: The Study of Urban Geography, London 1972
45. Born Martin: Geographie der ländlichen Siedlungen, Stuttgart 1977
46. Becker Fritz: Neuordnung ländlichen Siedlungen in der BDR, Paderborn 1976

47. Hans Bobek, Elizabeth Liechtenberger: Wien, Graz 1966
48. Stadterneuerung-Dorferneuerung, Universität Hannover (zbornik), Hannover 1986; str. 109 - 119 in 101 - 105
49. Melik Anton: Slovenija, Ljubljana 1936
50. Vrišer Igor: Urbana geografija, FAGG, Ljubljana 1984
51. Gabrijelčič Peter: Urejanje in varstvo kulturne krajine, FAGG, Ljubljana 1985
52. Procesi urbanizacije v Sloveniji, UI, Ljubljana 1978
53. Marijan Klemenčič: Socialna in ekonomska struktura mešanih delavsko-kmečkih gospodinjstev na kmečkih gospodarstvih, Geografski vestnik, Ljubljana 1974
54. Zgodovina agrarnih panog 1. knjiga, SAZU, Ljubljana 1970
55. Fister Peter: Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986
56. Curk Jože: Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1970
57. Curk Jože: Vedute naselij in pokrajinske dominante, Sinteza št. 3, Ljubljana 1965
58. Makarovič Marija: Strojna in Strojanci, Ljubljana 1982
59. Komelj Drago: Pokrajina in arhitektura, Sinteza št. 3, Ljubljana 1965
60. Ogorelec Breda: Za pomensko razmejitev med pokrajino in krajino in proti njej, Geografski vestnik, Ljubljana 1987
61. Lienau Cay: Ländliche Siedlungen, Braunschweig 1986
62. Hofmeister Burkhard: Stadtgeographie, Braunschweig 1969
63. Franjo Baš: Prekmurska zgodovina v ogerski dobi; v zborniku Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961
64. Bogo Grafenauer: O turški oblasti in drobni zemljiški posesti; v zborniku Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961

65. Ivan Zelko: Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381, SAZU, Ljubljana 1972
66. Medved Jakob: Mežiška dolina, Ljubljana 1968
67. Kert Božidar: Družbena geografija osredja zahodnih Slovenskih goric, doktorska disertacija, Maribor 1973

1. Ljubljana, 1972
2. Ljubljana, 1972
3. Ljubljana, 1972
4. Ljubljana, 1972
5. Ljubljana, 1972
6. Ljubljana, 1972
7. Funkcija objektov
8. rekonstrukcija leta 1900
9. orientacija objektov
10. položaj objektov
11. prometnice
12. nepozidane površine
13. vegetacija
14. stalni objekti
15. silosila
16. voda

ŠKEMATI

1. Pregledna karta M 1 : 25.000
2. karta zemljišč v obdobju nastanka
3. topografija
4. karta iz leta 1900
5. karta iz leta 1941
6. karta iz leta 1980
7. karta iz leta 1980

6. SEZNAM GRAFIČNIH PRILOG

SVETA ANA

1. Pregledna karta M 1 : 25.000
2. izraba zemljišč v okolici naselja M 1 : 3000
3. hipsografija
4. tloris iz leta 1900
5. tloris iz leta 1950
6. tloris iz leta 1988
7. funkcija objektov
8. rekonstrukcija leta 1900
9. orientacija objektov : 25.000
10. položaj objektov v okolici naselja,
11. prometnice
12. nepozidane površine
13. vegetacija leta 1950
14. etažnost objektov
15. silhuete objektov
16. vedute iz objektov leta 1970

ŠENTANEL

1. Pregledna karta M 1 : 25.000
2. izraba zemljišč v okolici naselja
3. topografija
4. tloris iz leta 1900
5. tloris iz leta 1960
6. tloris iz leta 1988
7. funkcija objektov

8. rekonstrukcija leta 1920
9. orientacija objektov
10. položaj objektov
11. prometnice
12. nepozidane površine
13. vegetacija
14. etažnost objektov
15. silhuete
16. vedute

VELIKA POLANA

1. Pregledna karta M 1 : 25.000
2. izraba zemljišč v okolici naselja
3. topografija
4. tloris iz leta 1920
5. tloris iz leta 1960
6. tloris iz leta 1988
7. funkcija objektov
8. funkcije objektov leta 1920
9. orientacija objektov
10. položaj objektov
11. prometnice
12. nepozidane površine
13. vegetacija
14. etažnost objektov
15. veduta

Slike je izrisal Dušan Murovec, dipl.ing.arh.

7. POVZETEK

Naloga obravnava pomen in način vključevanja morfologije naselij v urbanistično planiranje. V prvem delu je prikazan pristop k urejanju vaških naselij, ki temelji na prenovi gradbenih struktur in ohranjanju značilne podobe kraja ter izhaja iz osnovne ideje o vključevanju značilnih morfoloških elementov v urbanistično snovanje. Osnova takemu pristopu je proučevanje in poznavanje zgradbe in oblike naselja.

Drugi del naloge obravnava teoretska izhodišča za proučevanje morfologije, razčlenjuje zgradbo in obliko naselja ter opredeljuje relevantne elemente morfologije za potrebe urbanističnega planiranja.

Osrednji del naloge predstavlja prikaz morfologije treh izbranih naselij (Sveta Ana, Šentanel in Velika Polana) ter izbor tistih elementov, ki jih je potrebno upoštevati pri nadaljnem prostorskem razvoju obravnavanih naselij.

SVETA ANA

PRELEDNA KARTA

NOSILEC NALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

- GOZD
- POLJE
- SADOVNJAK
- VINOGRAD
- TRAVNIK

IZRABA ZEMLJIŠČ

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

- NAJVIŠJI DELI SLEMENA
- NAKLON NAD 7°

HIPSOGRAFIJA

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

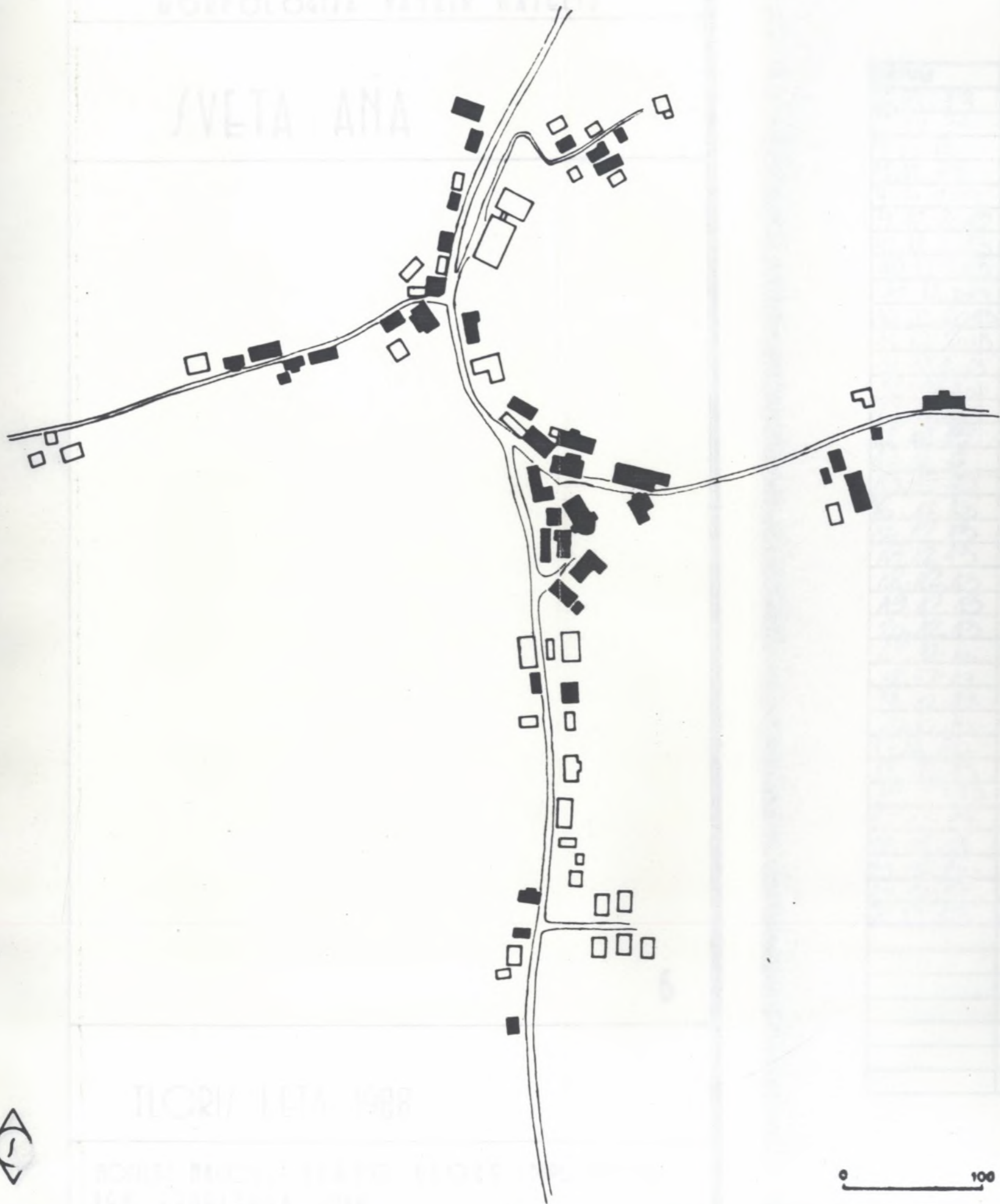

4

Tloris leta 1900

Mosilec Maloge - Vlado Drozg Dipl. Geogr.
IGU Ljubljana 1988

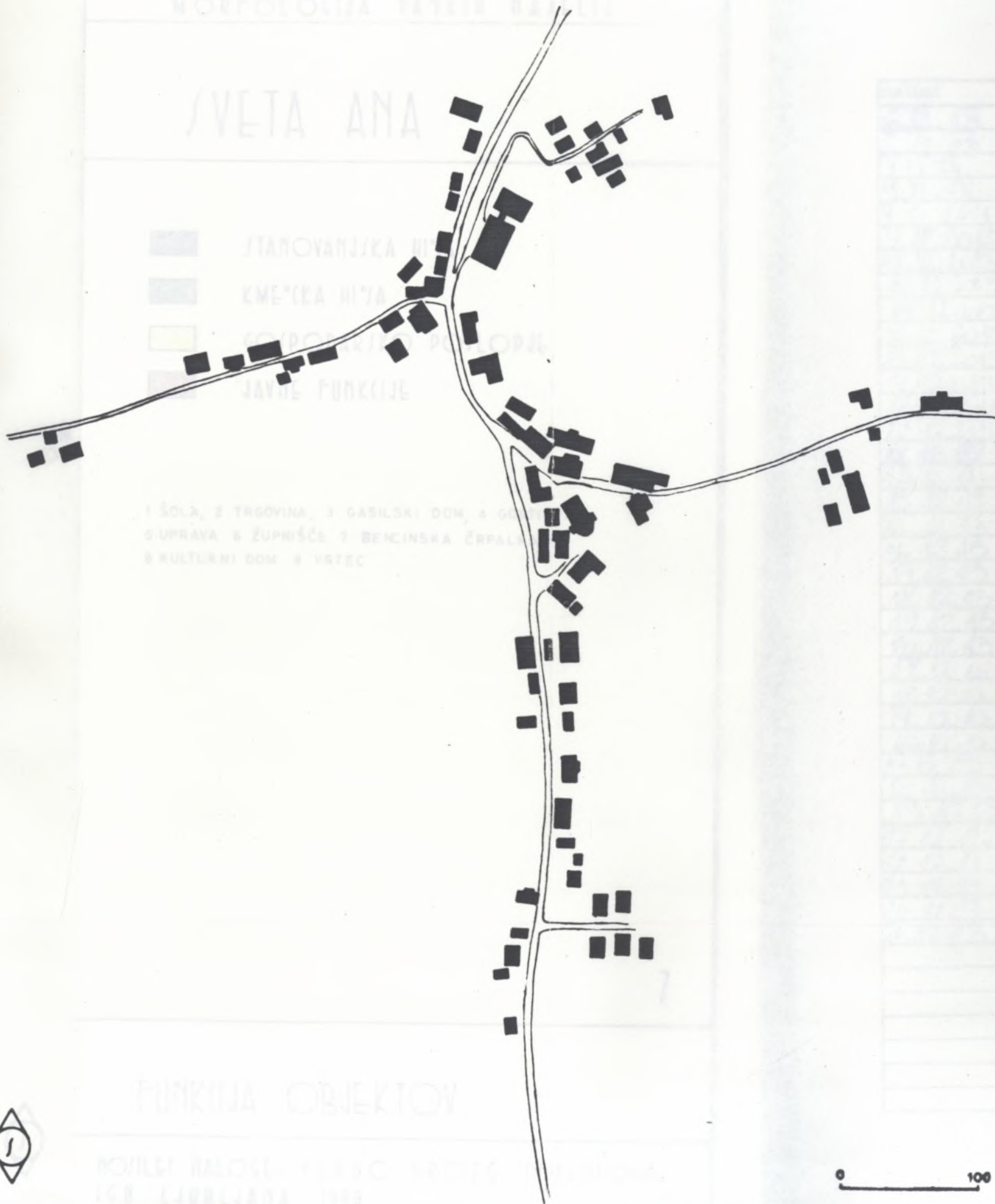
SVETA ANA

TLORIS LETA 1950

NO/ILEC NALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

1 ŠOLA, 2 TRGOVINA, 3 GASILSKI DOM, 4 GOSPODARSTVO
 5 ŠUPRAVA & ŽUPNIŠČE, 7 BENCINSKA ČRPALKA
 8 KULTURNI DOM, 9 VRTIČ

FUNKCIJA OBJEKTOV

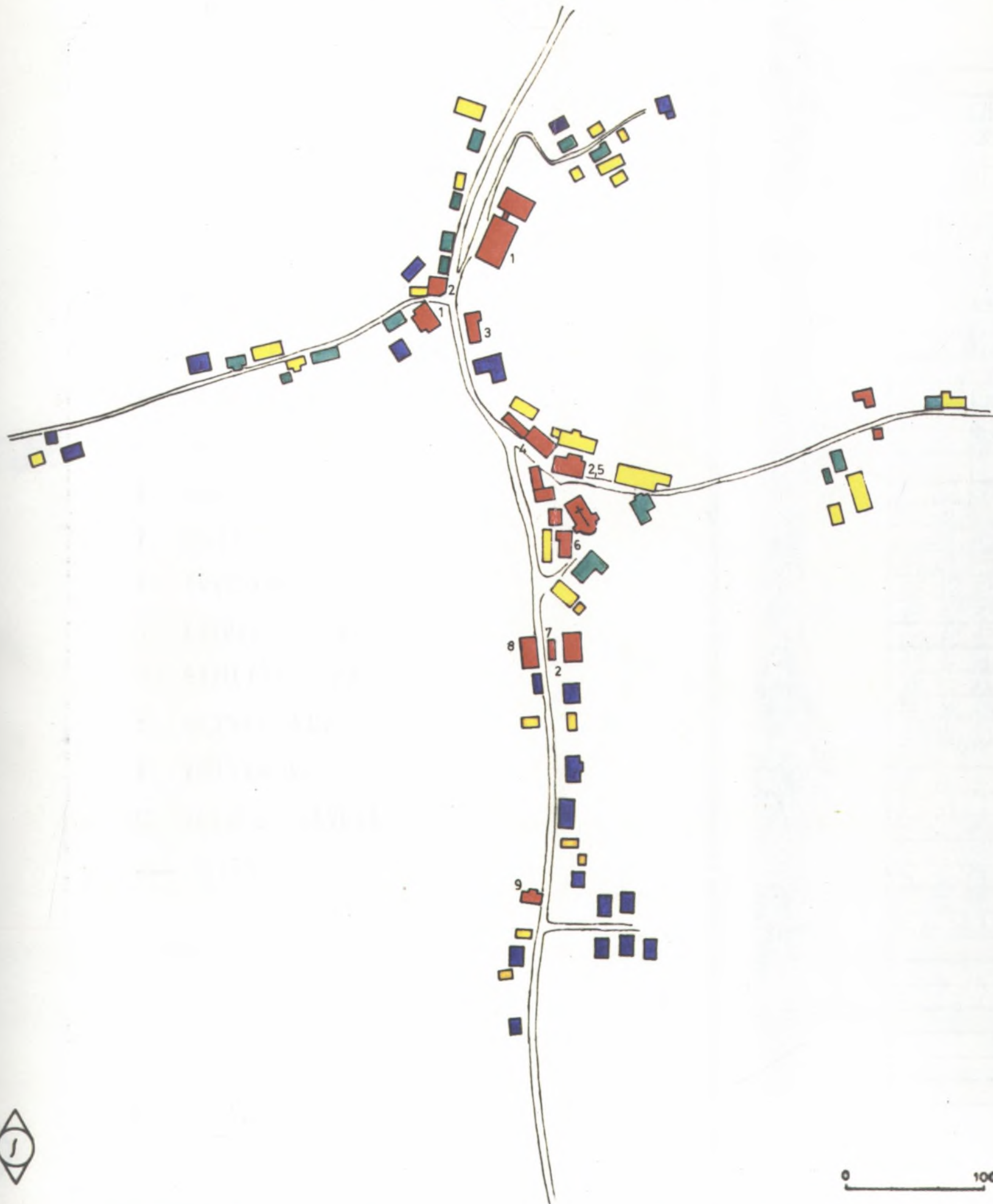
0 100

NOVILEK MALOGE • VLADO DROZG • DIPL. GEOGR. •
IGU LJUBLJANA 1988

TLORIS LETA 1988

NOVILEK MALOGE • VLADO DROZG • DIPL. GEOGR. •
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

- STANOVANJSKA HIŠA
- KMEČKA HIŠA
- GOSPODARSKO POSLOPJE
- JAVNE FUNKCIJE

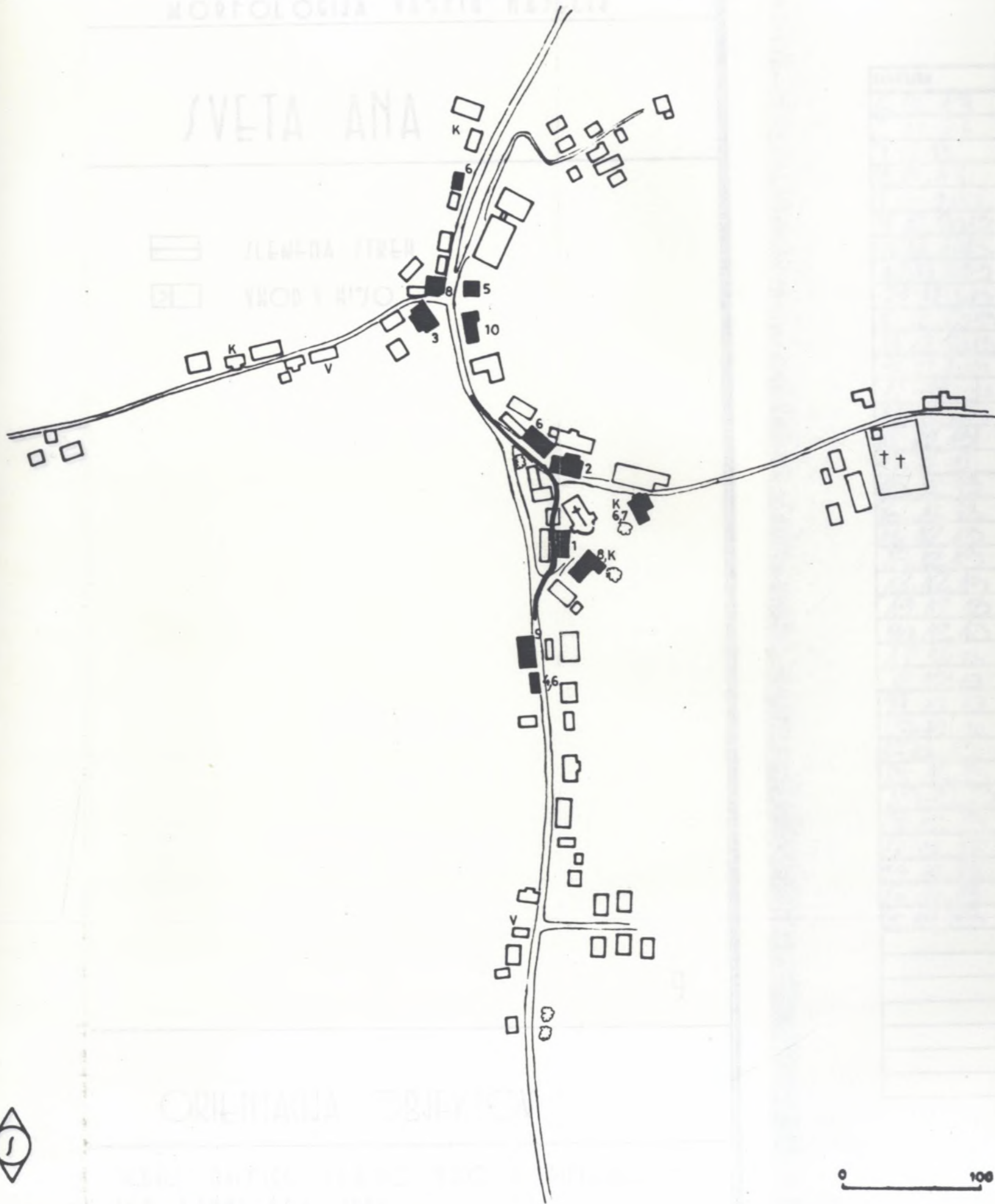
1 ŠOLA, 2 TRGOVINA, 3 GASILSKI DOM, 4 GOSTILNA,
 5 UPRAVA 6 ŽUPNIŠČE 7 BENCINSKA ČRPALKA
 8 KULTURNI DOM 9 VRTEC

7

FUNKCIJA OBJEKTOV

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
 IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

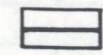
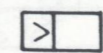

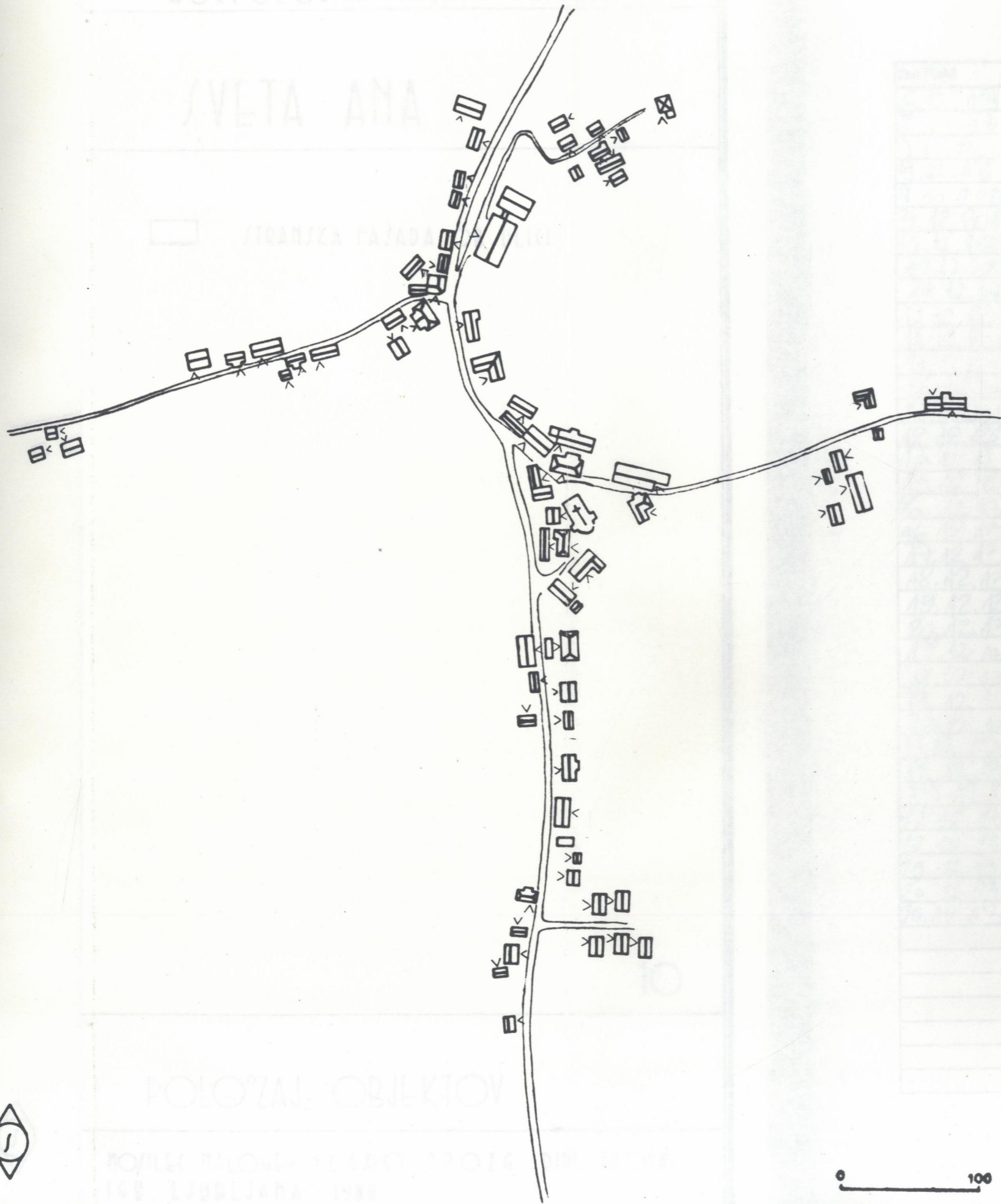
- 1 ŽUPNIŠČE
- 2 ŠOLA-DO LETA 1900
- 3 ŠOLA-PO LETU 1900
- 4 NEDELJSKA ŠOLA
- 5 POŠTA
- 6 GOSTILNE
- 7 MEŠNICA
- 8 TRGOVINE
- 9 KUTURNI DOM
- 10 GASILSKI DOM
- K MOČNE KMETIJE
- V VINIČARIJE
- VELIKA DREVEŠA
- CESTA

REKONSTRUKCIJA LETA 1900

MOSILEC MALOGE-VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

- SLEMENA STREH
- VHOD V HIŠO

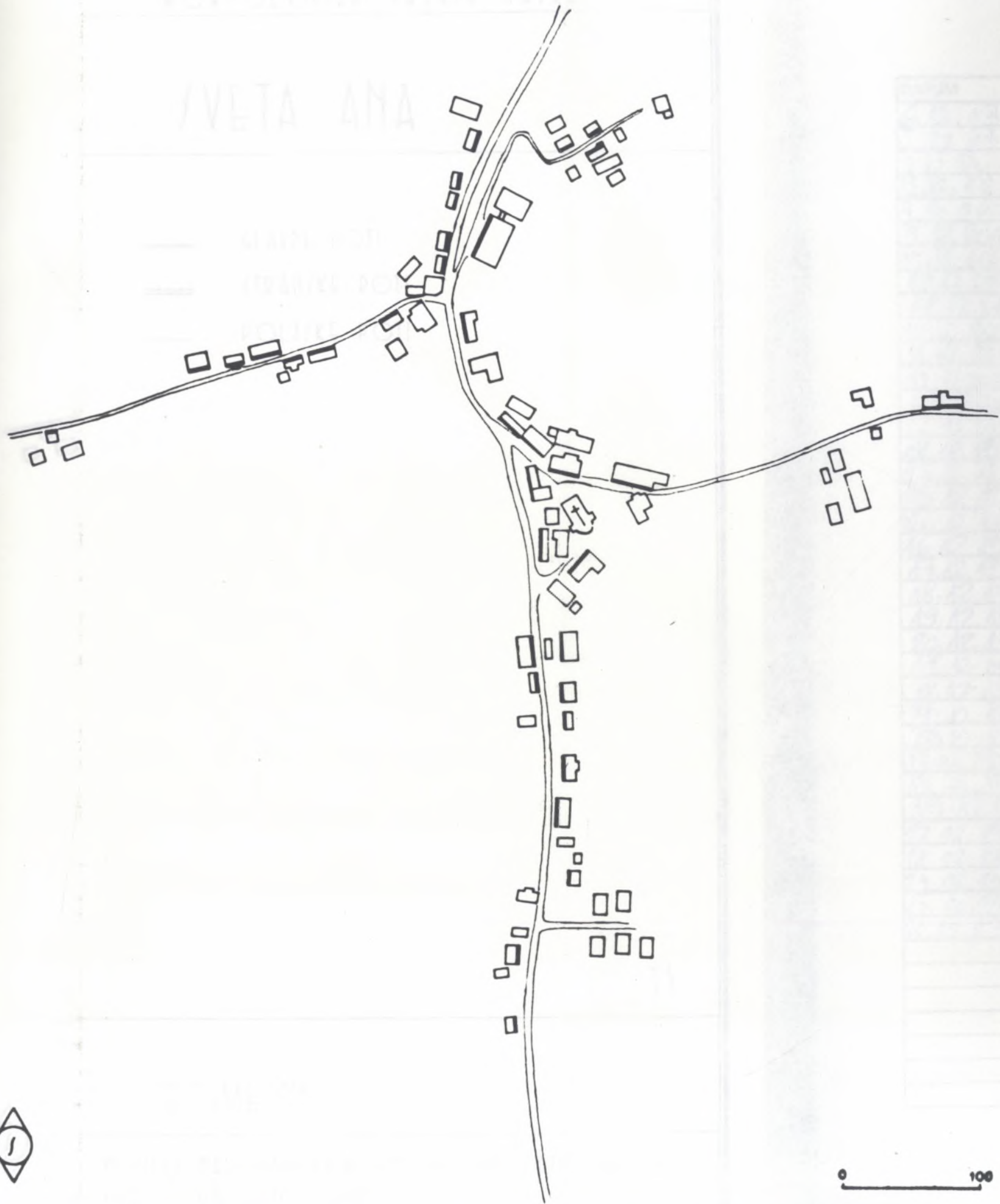

ORIENTACIJA OBJEKTOV

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

STRANSKA FASADA OB ULICI

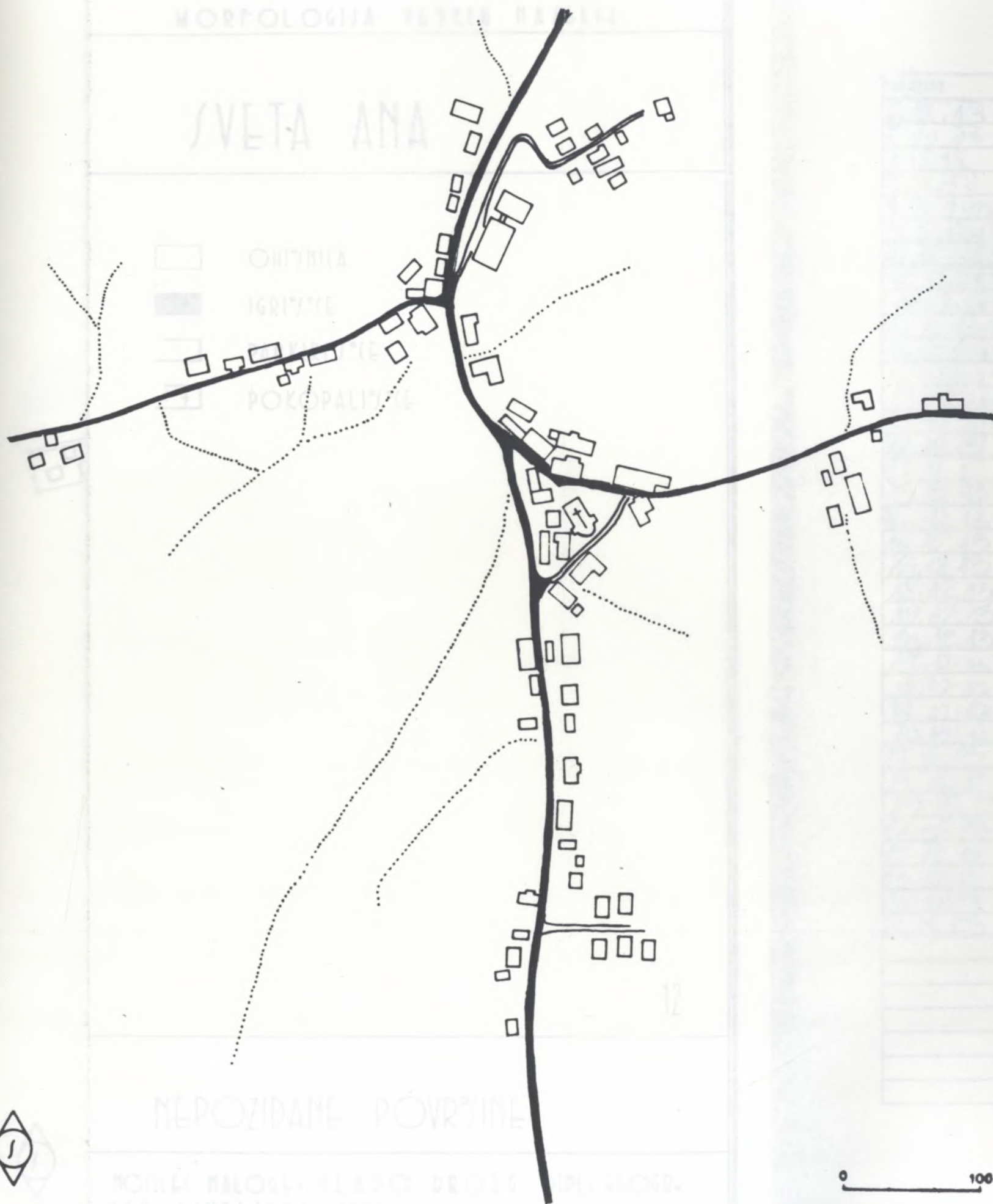

10

POLOŽAJ OBJEKTOV

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

- GLAVNE POTI
- == STRANSKE POTI
- POLJSKE POTI

PROMETNICE

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVEIA ANA

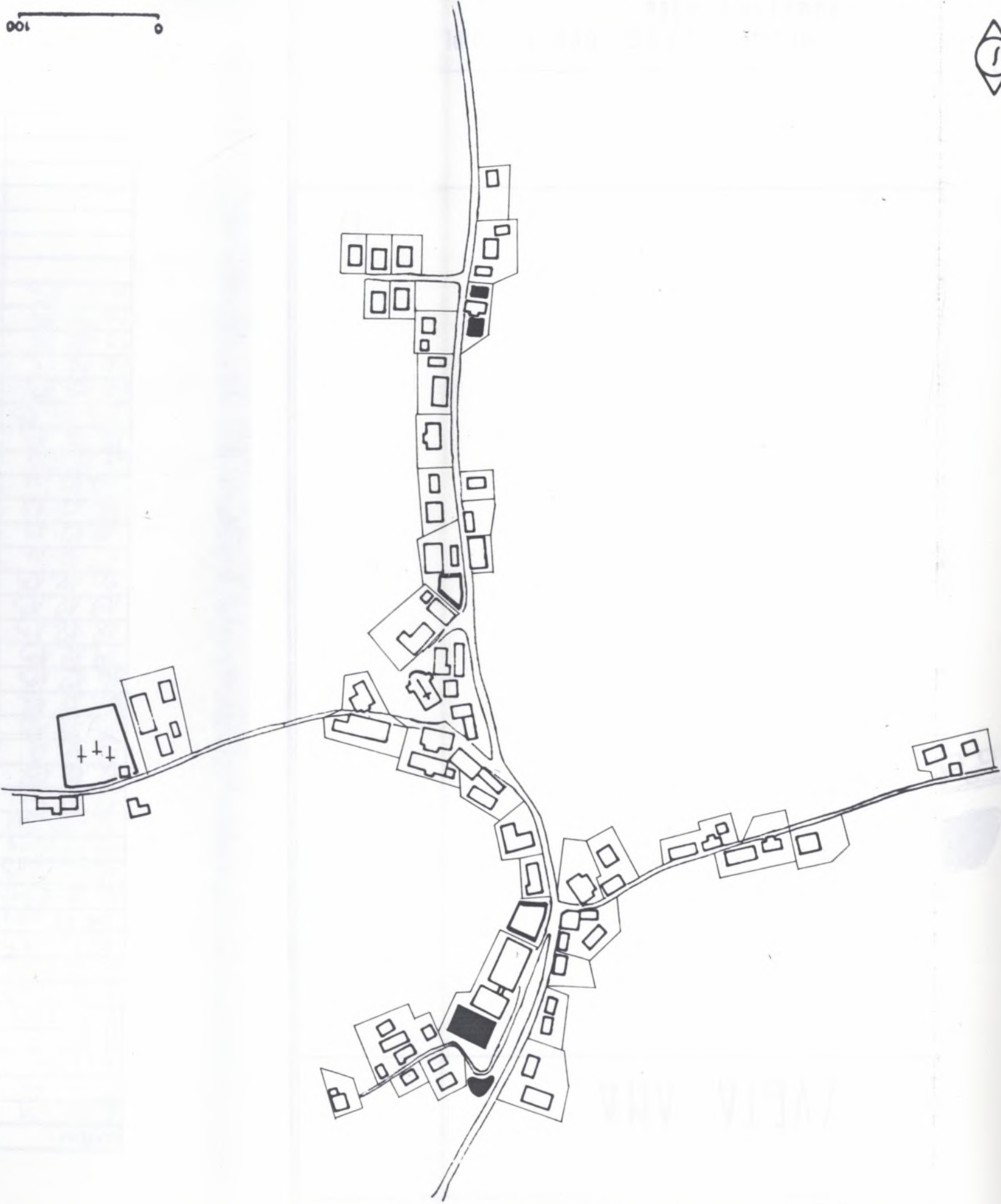
- OMIŠNICA
- IGRIS.(E)
- ▭ PARKIRIS.(E)
- + POKOPALIS.(E)

12

NEPOZIDANE POVRŠINE

NOVILEI MALOGĖ-VLADO DRUG DPL.GEOR.
IGU LJUBLJANA 1988

0 100

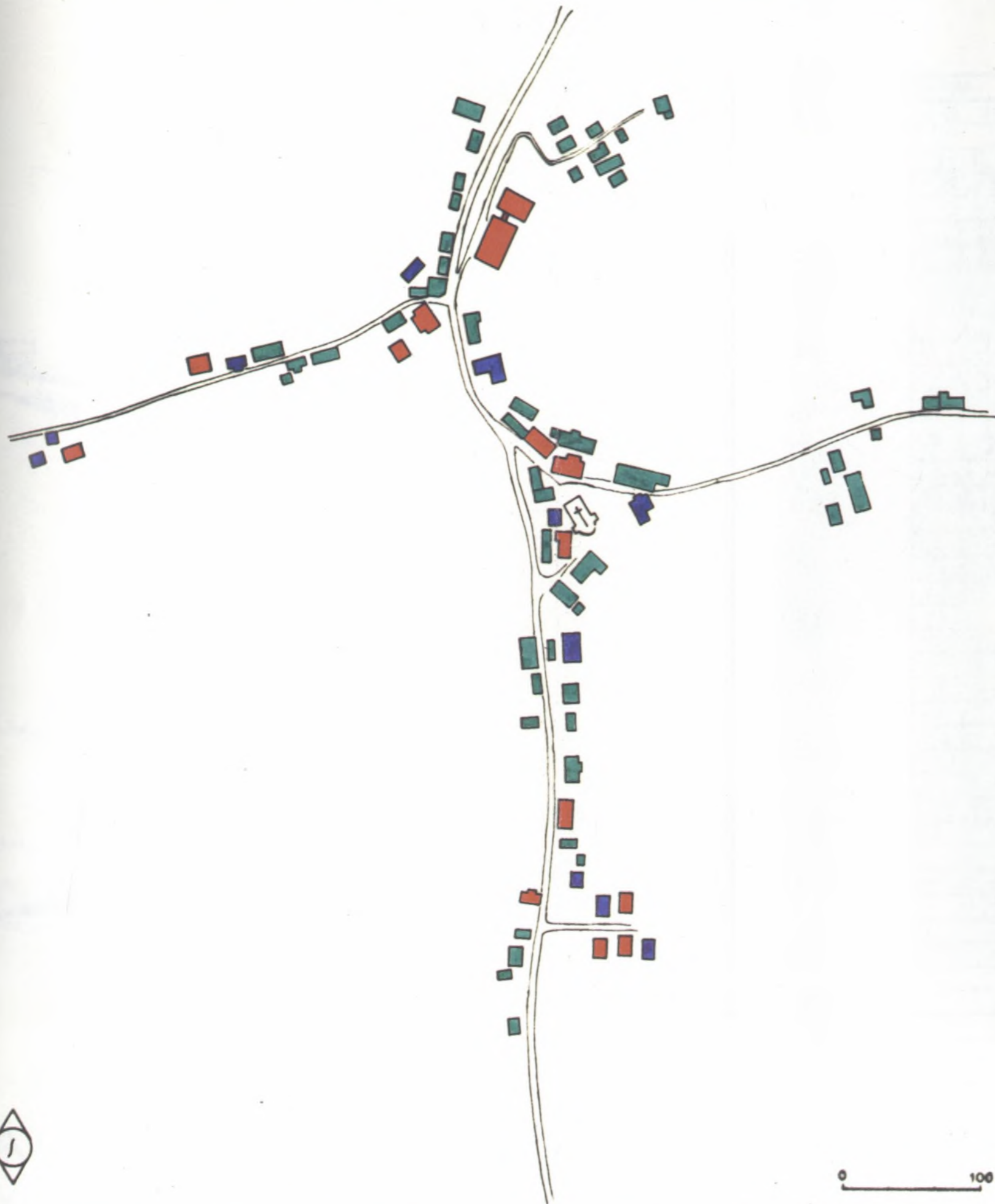

SVETA ANA

VEGETACIJA

SVETA ANA

- PRITLIČNI
- VISOKO PRITLIČNI
- ENO NADSTROPNI

ETAŽNOST OBJEKTOV

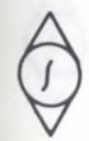
NOŠILEC NALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VATKIN

SVETA ANA

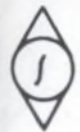
SVETA ANA

SILHUETA

NOSILEC NALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SVETA ANA

0 100

VEDUTA

NOŠILEC NALOGE - VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

SENTANEL

PREGLEDNA KARTA

NOSILEC NALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

- GOZD
- TRAVNIK
- SADOVNJAK
- POLJE

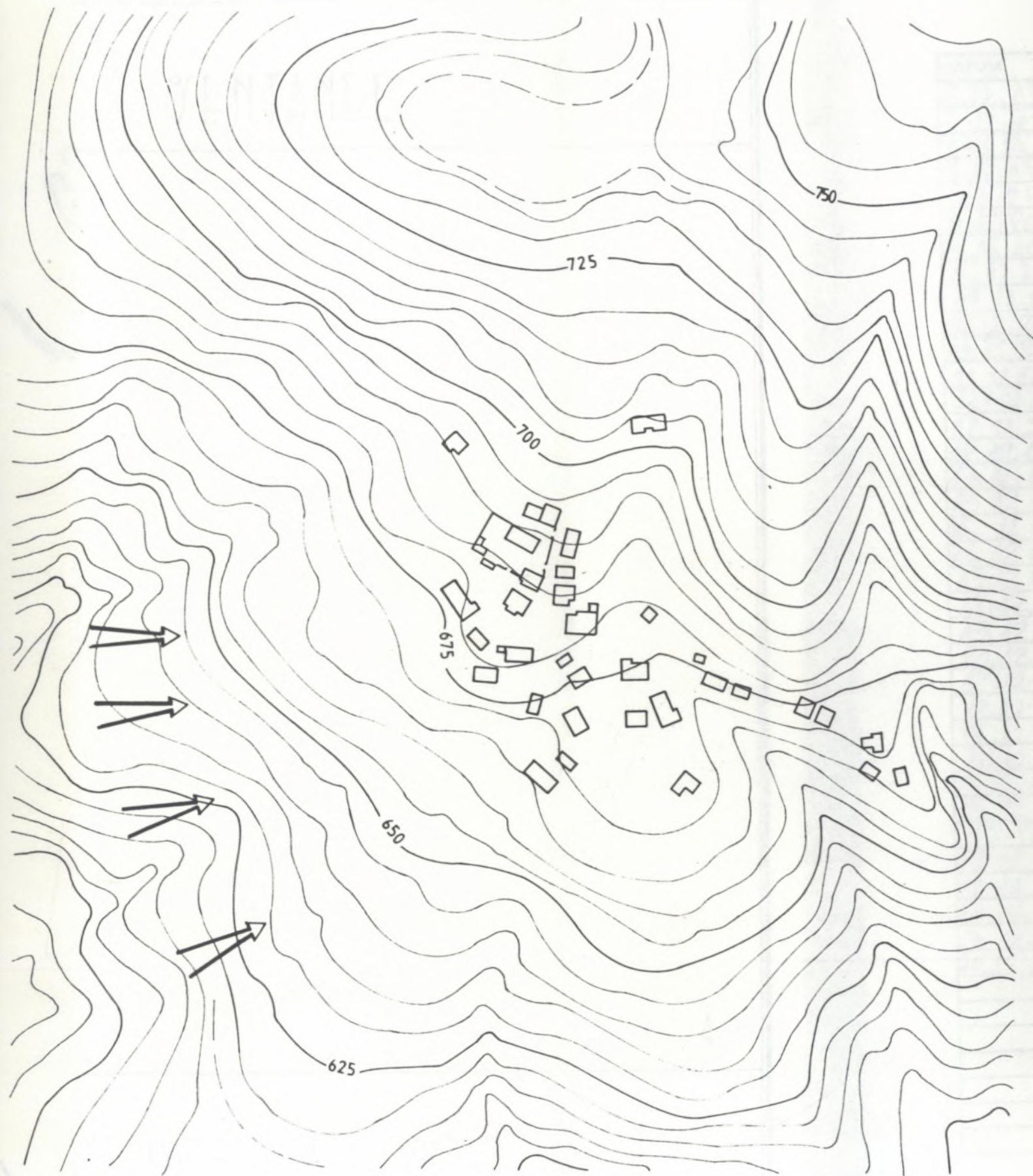

IZRABA ZEMLJIŠČ

NOJILEC MALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

⇒ SMER VETRA

TOPOGRAFIJA

MOŠILEC NALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

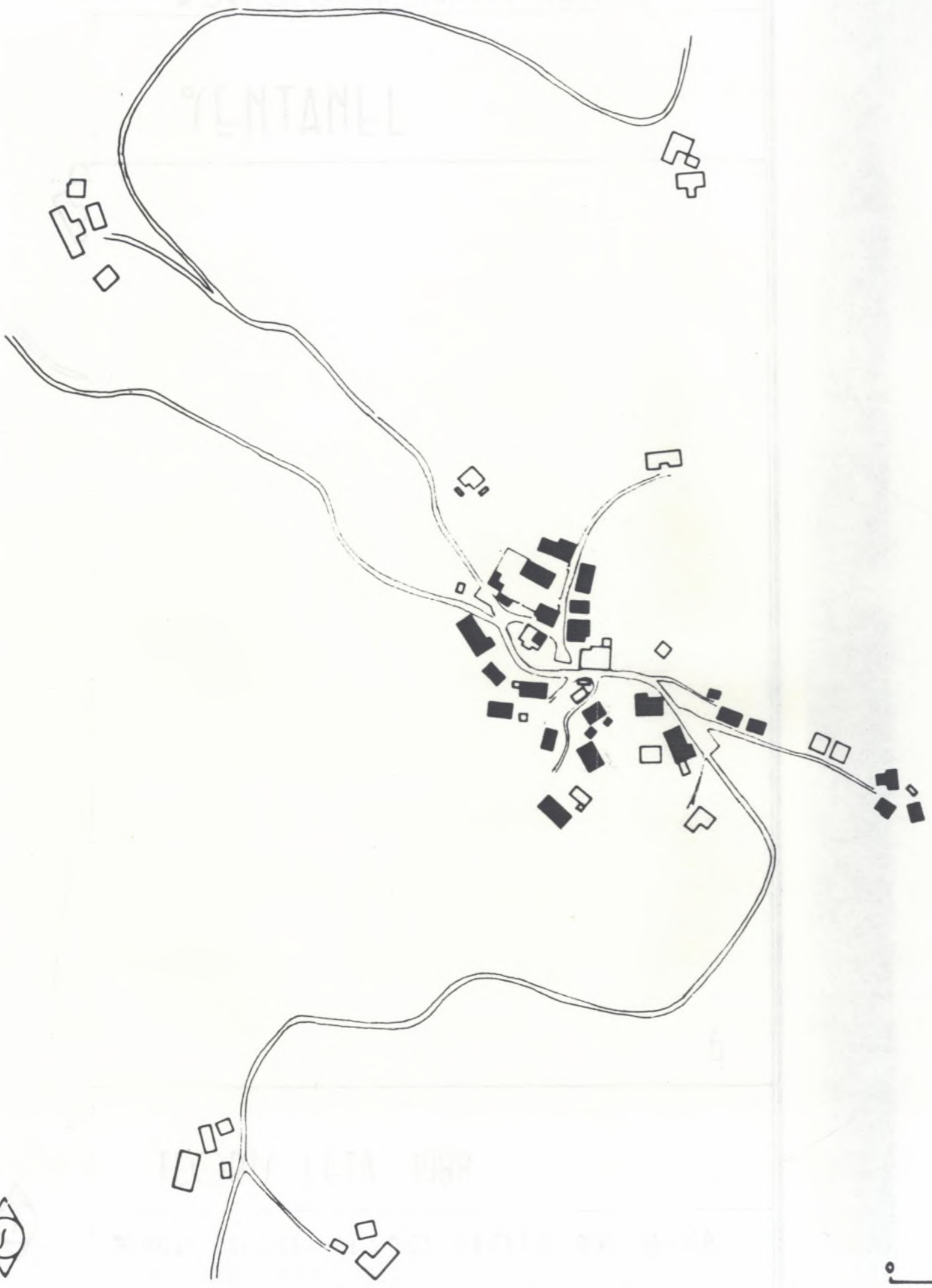
VENTANEL

TLORIS LETA 1900

MOSILEC MALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

°ENTANEL

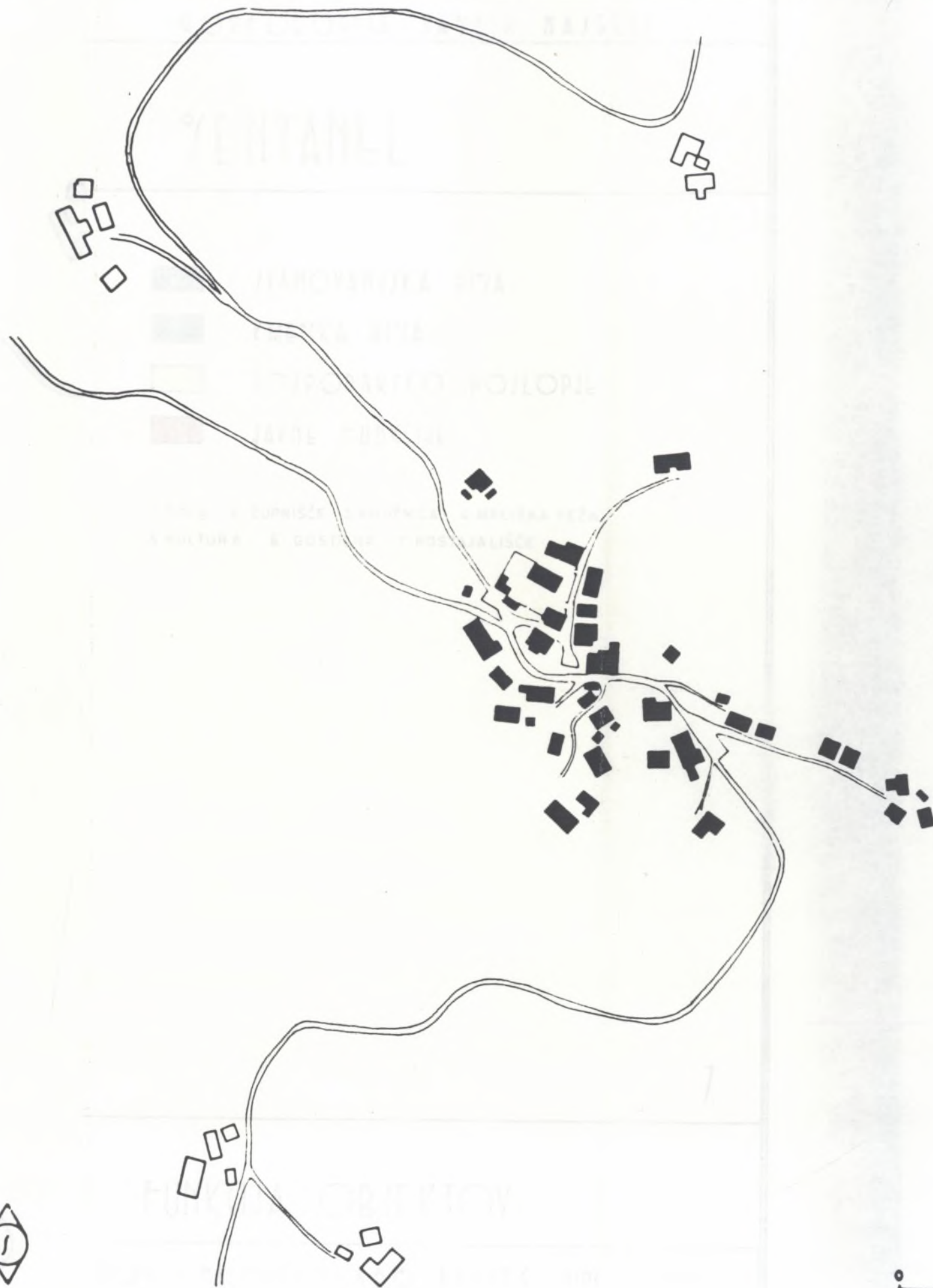
TLORIS LETA 1960

NOŠIČ MALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

ŠENTANEL

TLORIS LETA 1988

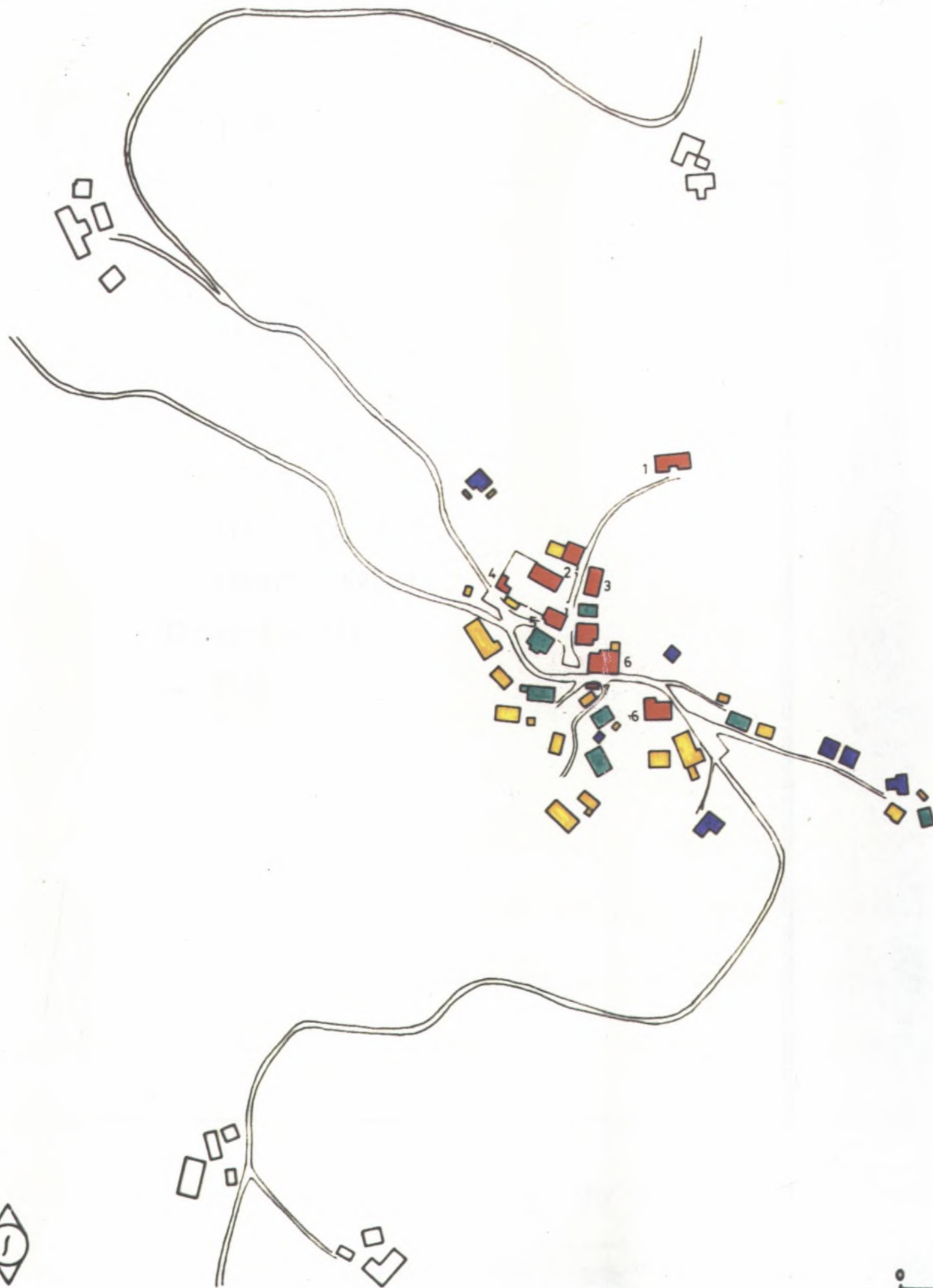
NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

- STANOVANJSKA HIŠA
- KMEČKA HIŠA
- GOSPODARSKO POSLOPIJE
- JAVNE FUNKCIJE

1 ŠOLA 2 ŽUPNIŠČE 3 KNJIŽNICA 4 MRLIŠKA VEŽA
5 KULTURA 6 GOSTILNA 7 POSTAJALIŠČE

0 100

FUNKCIJA OBJEKTOV

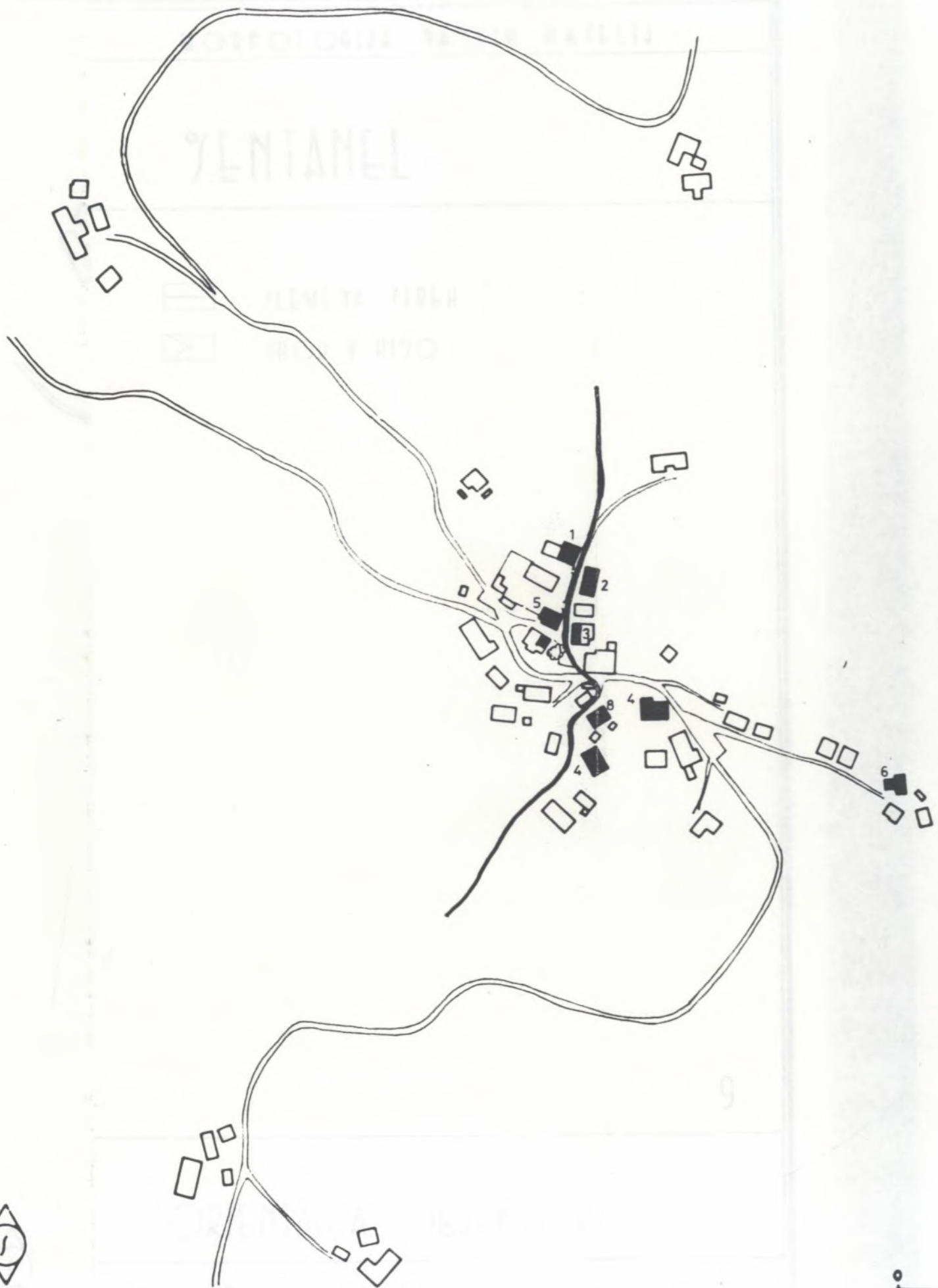
NOJILEC NALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

- 1 ŽUPNIŠČE
- 2 MEŽNARIJA
- 3 TRGOVINA
- 4 GOSTILNA
- 5 ŠOLA
- 6 NEDELJSKA ŠOLA
- 7 UPRAVNA ZGRADBA
- ⊙ VAŠKA LIPA
- POT

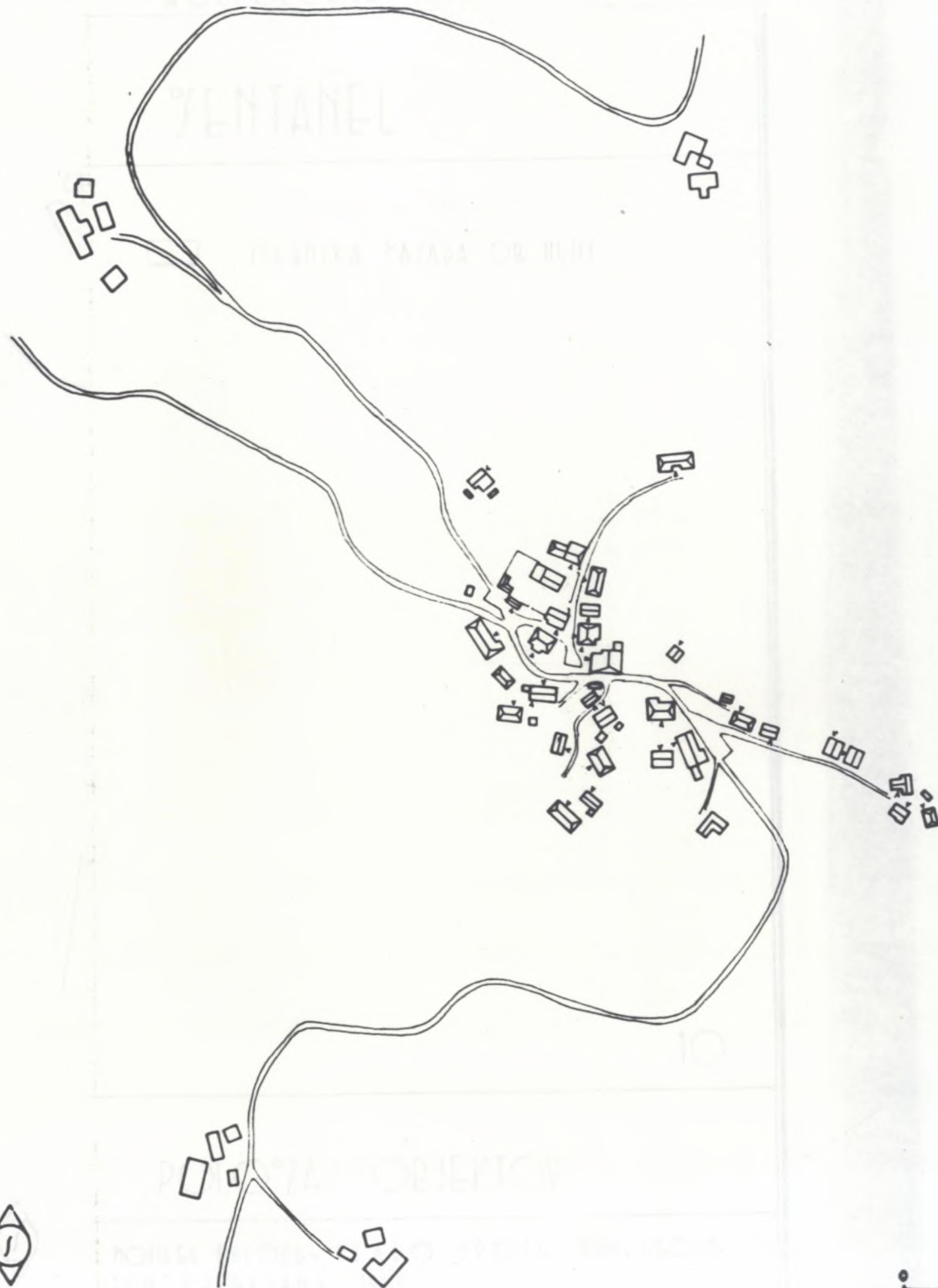
REKONSTRUKCIJA LETA 1900

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

- ▬ SLEMENA STREH
- ⊠ VHOD V HIŠO

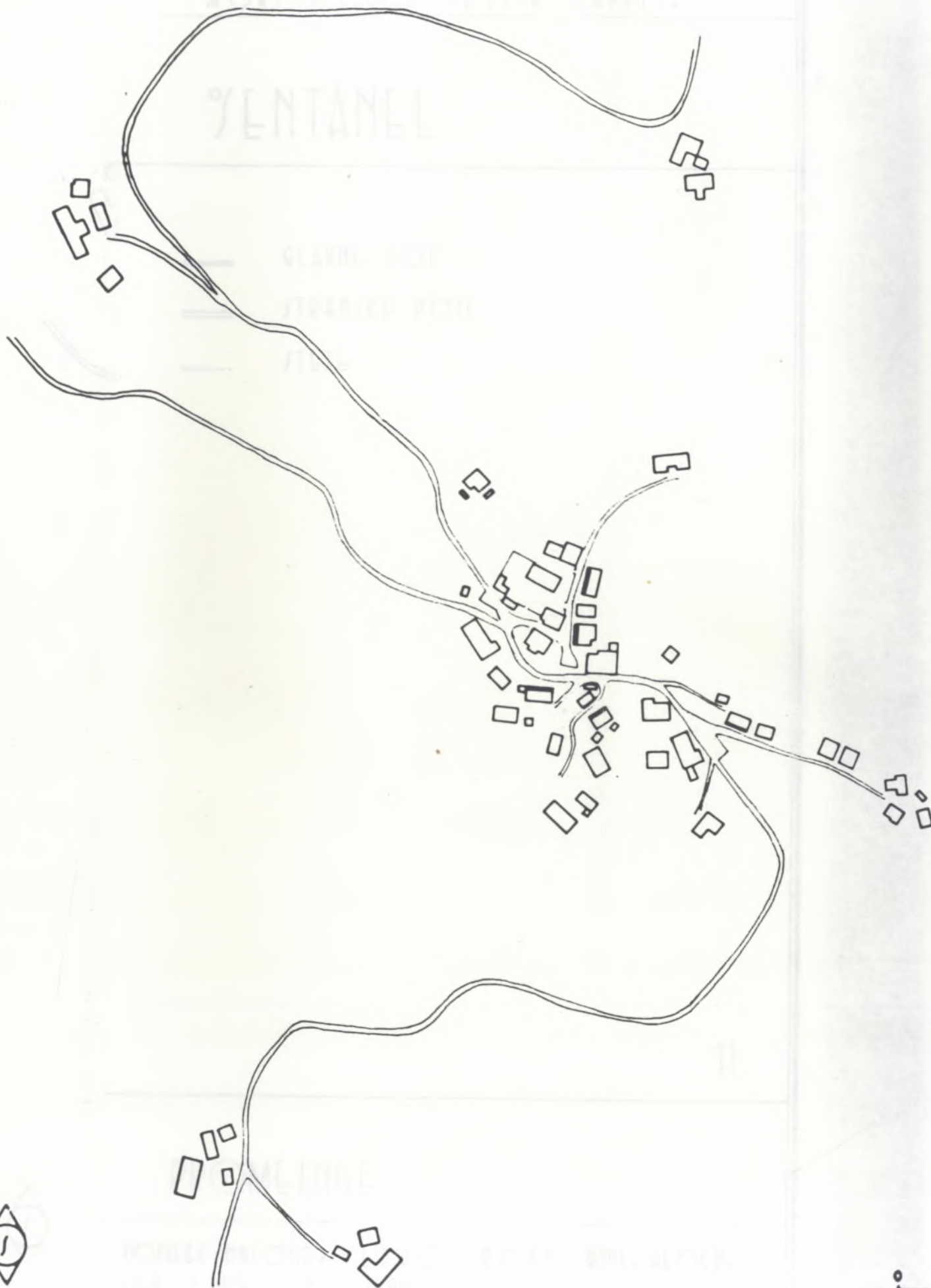

ORIENTACIJA OBJEKTOV

MOŠIČ NALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

 STRANSKA FASADA OB ULICI

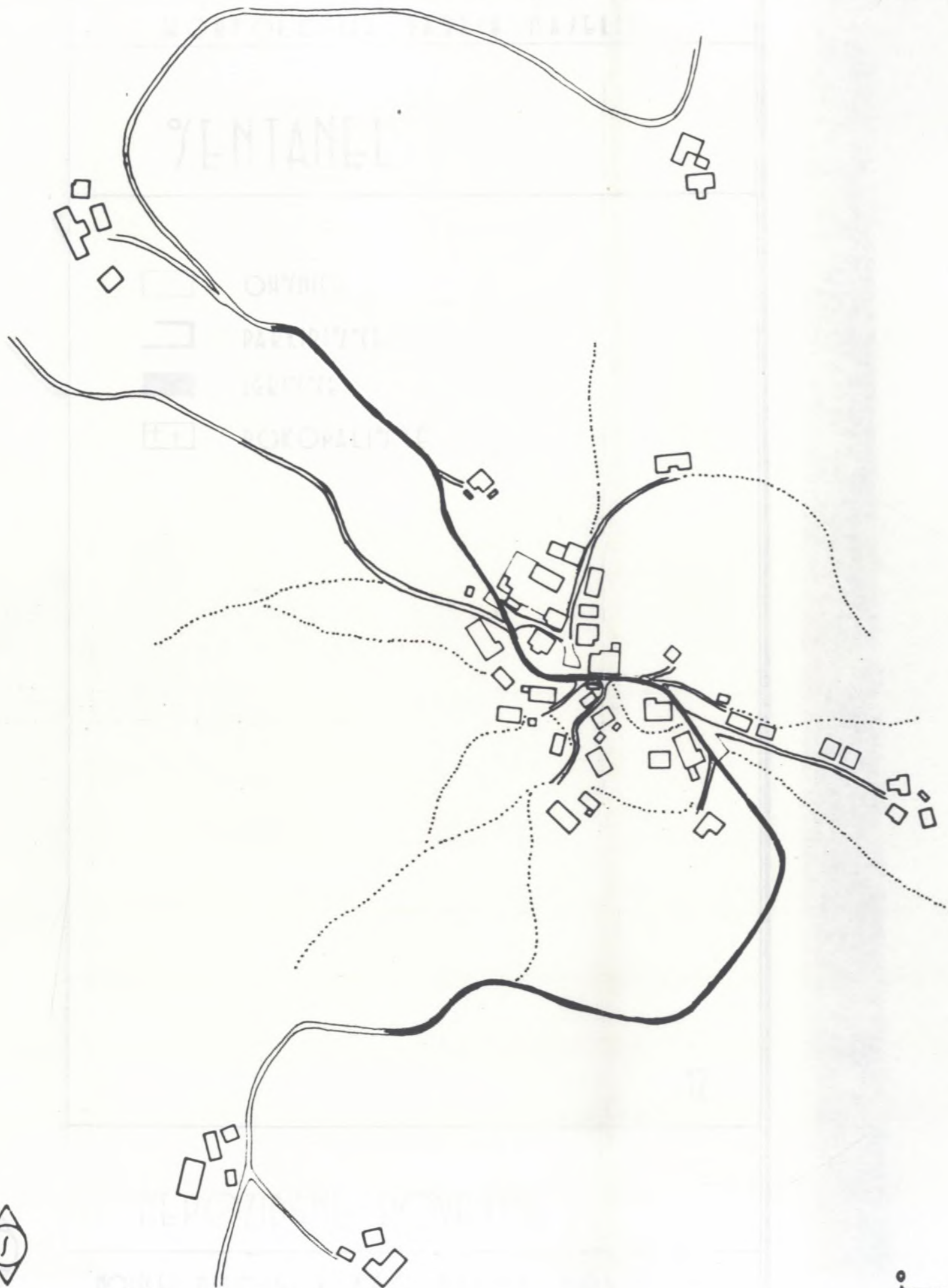

POLOŽAJ OBJEKTOV

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

- GLAVNE POTI
- == STRANSKE POTI
- STEZE

PROMETNIKE

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

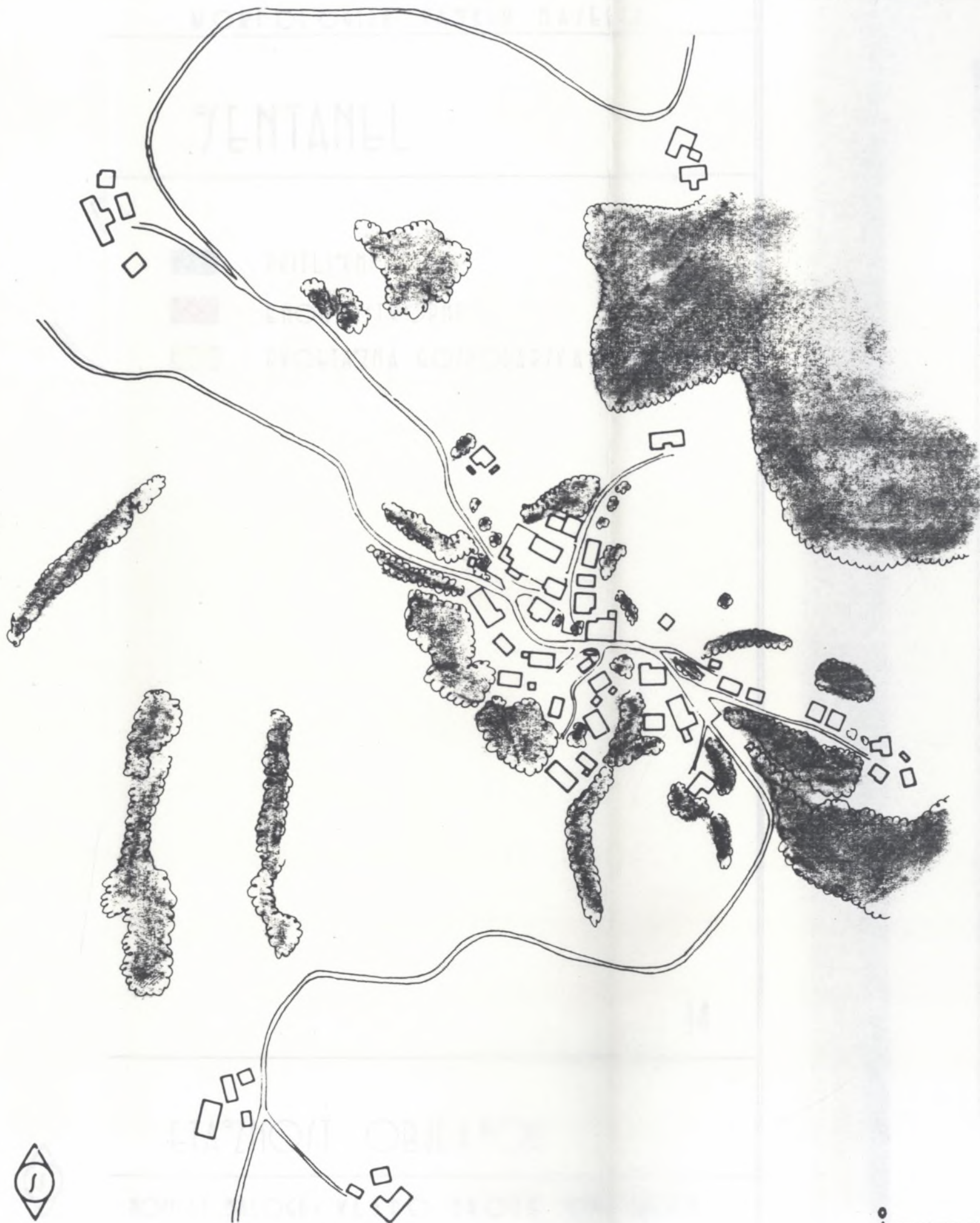
- OHVNIČE
- PARKIRIŠČE
- IGRIŠČE
- POKOPALIŠČE

NEPOZIDANE POVRŠINE

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VENTANEL

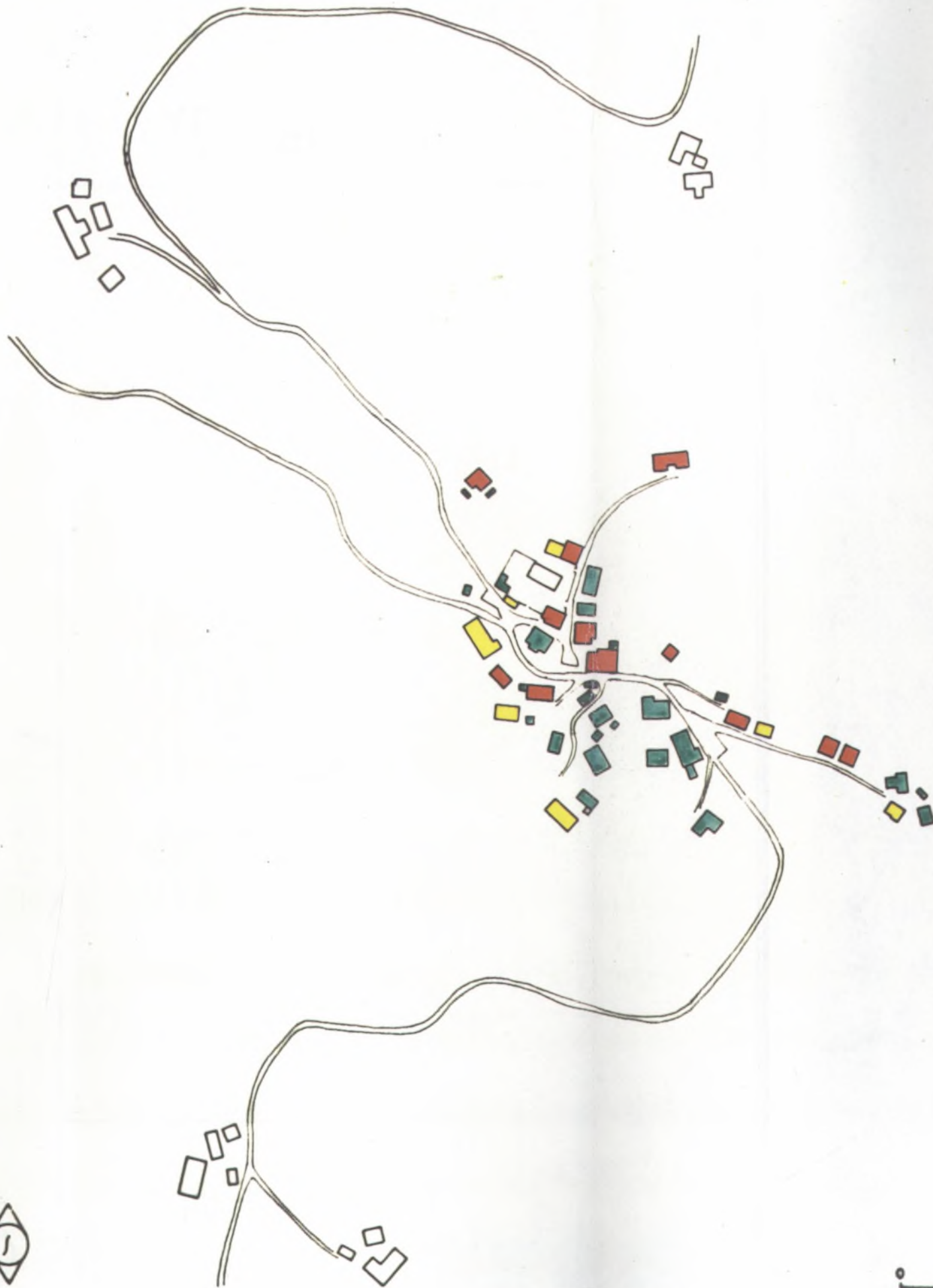

VEGETACIJA

NOŠIČ MALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

ŠENTANEL

- PRITLIČNI
- ENONADSTROPNI
- DVOETAŽNA GOSPODARSKA POSLOPJA

ETAŽNOST OBJEKTOV

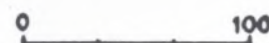
NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

ŠENTANEL

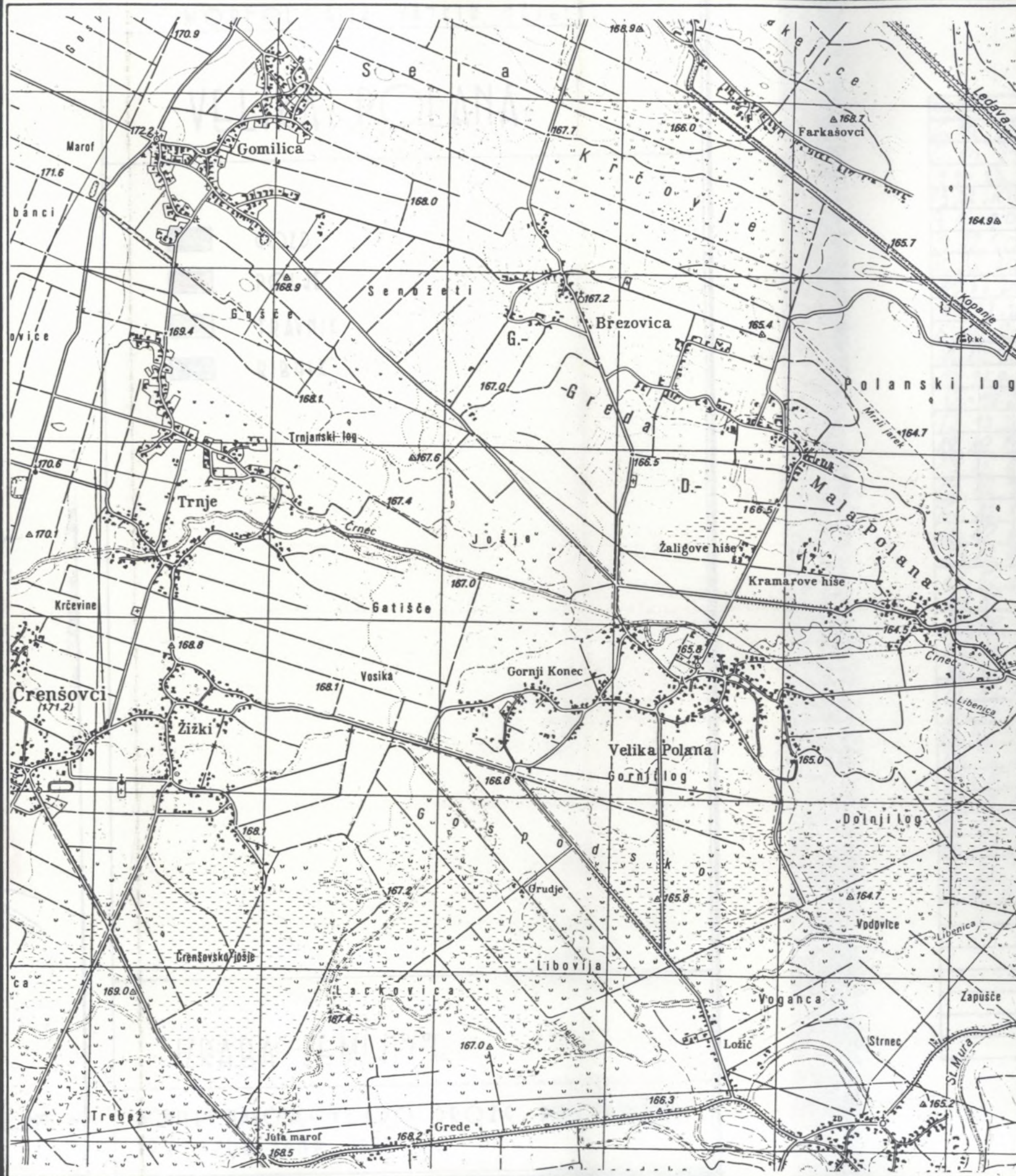

VEDUTA

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

1

PREGLEDNA KARTA

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

- GOZD
- POLJE
- TRAVNIK
- RIBNIK

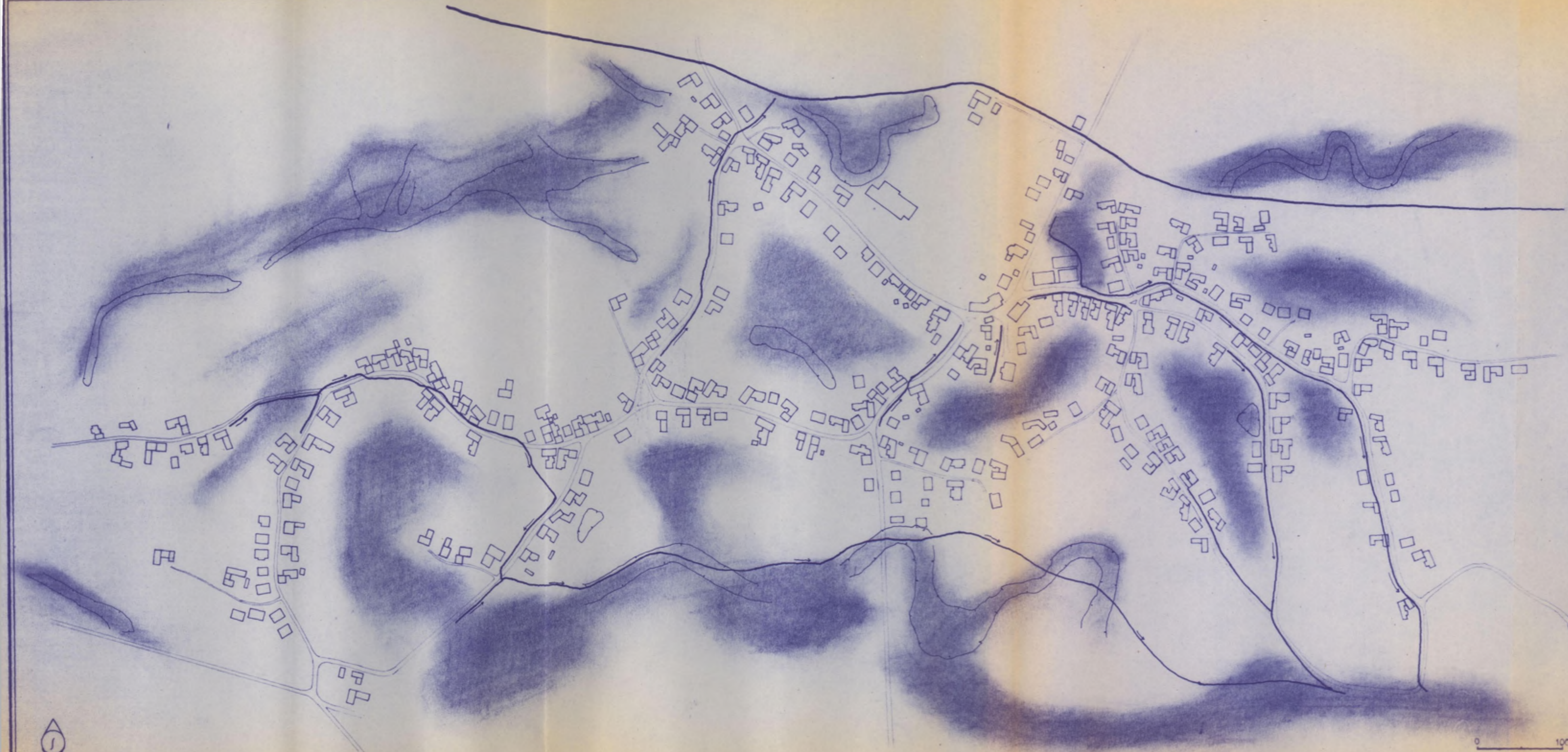

IZRABA ZEMLJI¹°C

NOJILEC MALOGE • VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

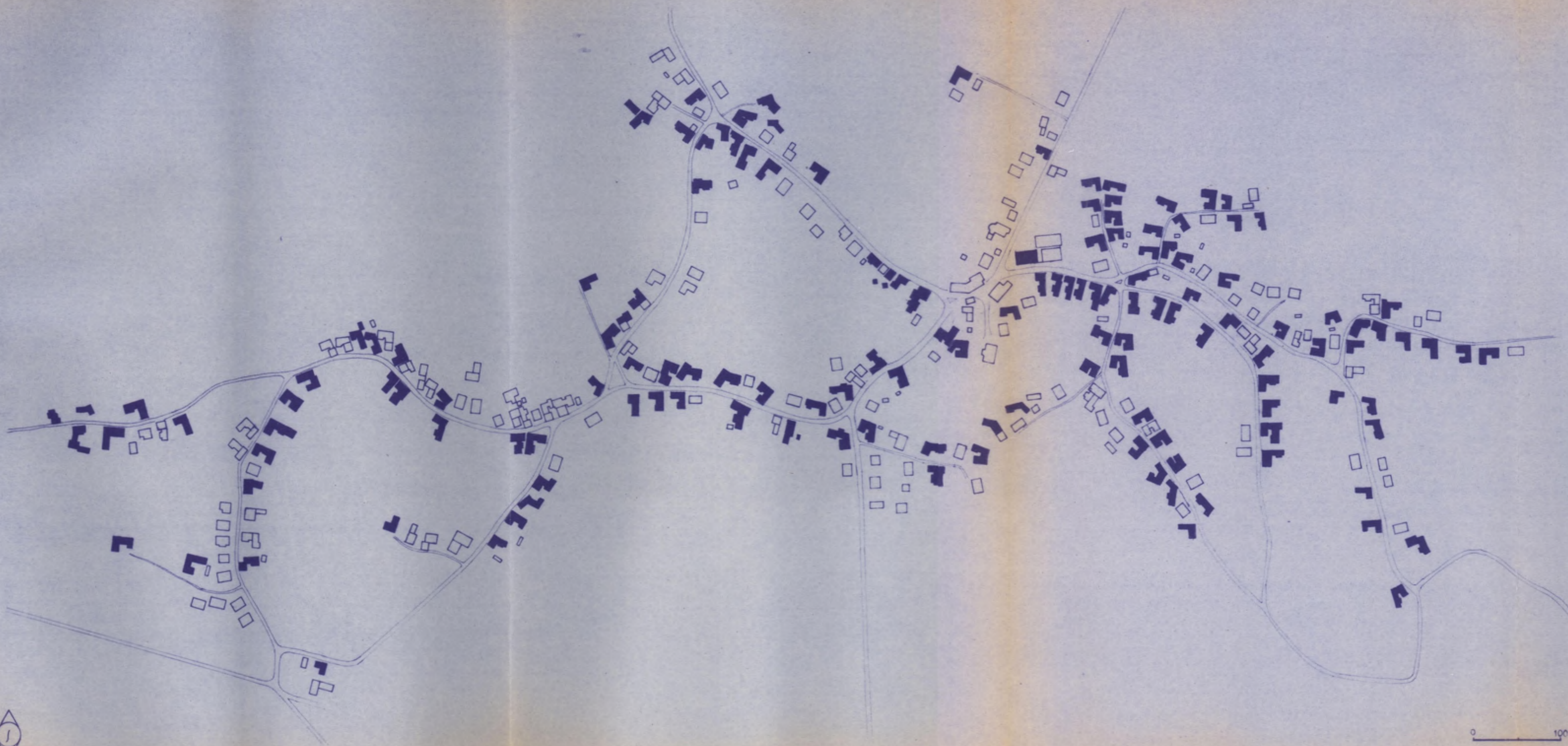
- DEPRESIJE
- SUHE STRUGE
- ODTOČNI JARKI
- POTOK
- SMER ODTOKA

TOPOGRAFIJA

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
 IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

Tloris leta 1920

Nosilec naloge: VLADO DROZG dipl. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

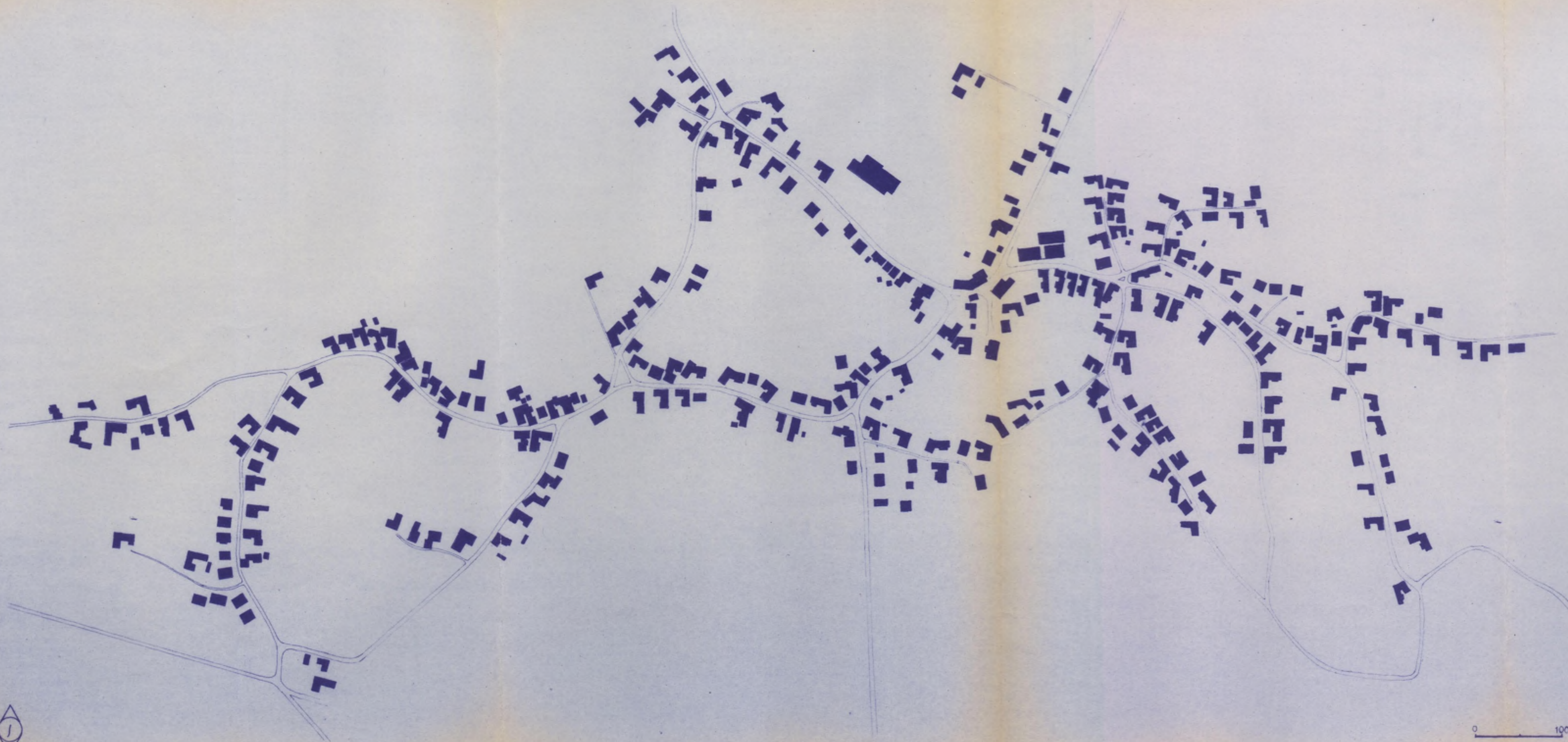

5

TLORIS LETA 1960

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG, DIPL. GEOGR.,
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

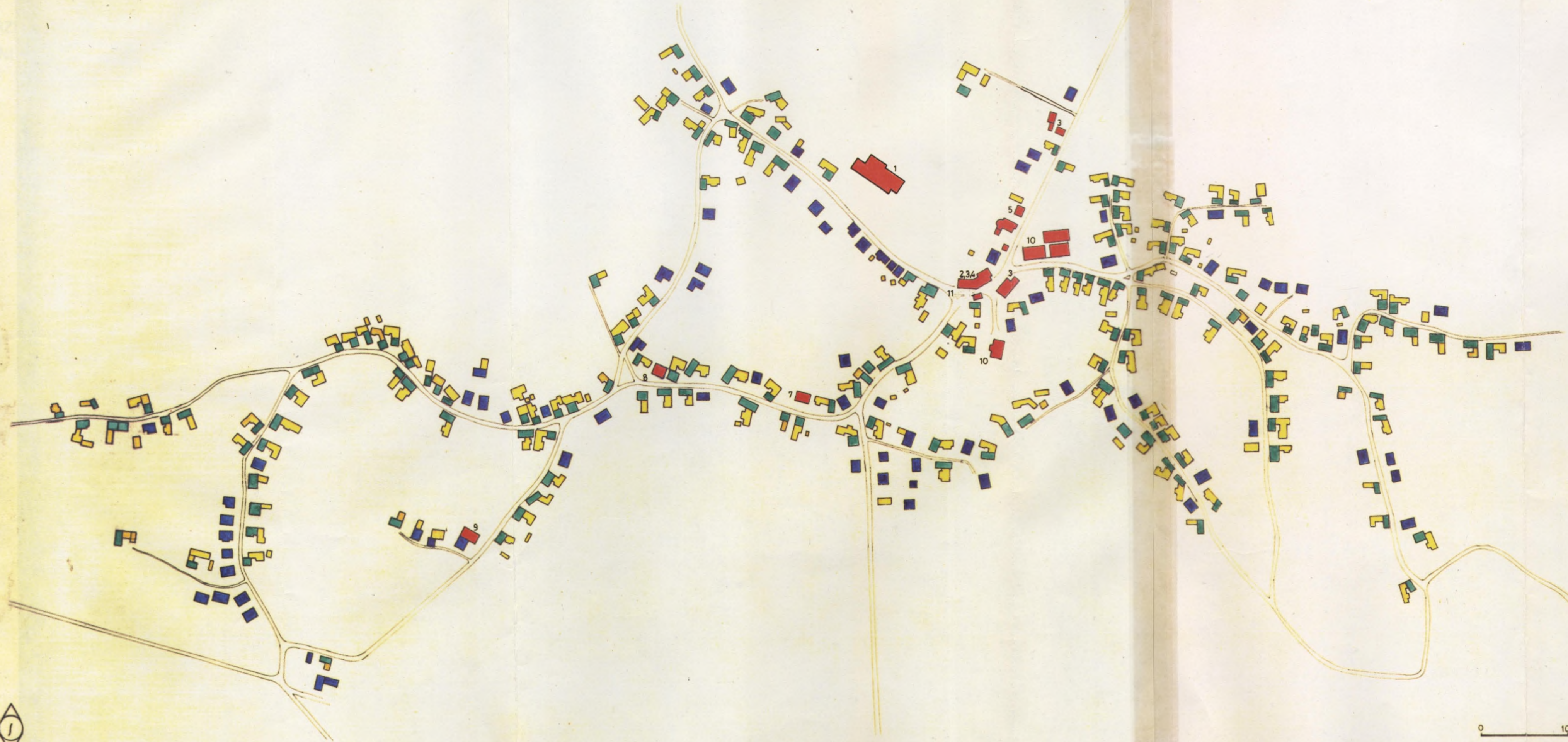
TLORIS LETA 1988

NOSILEC NALOGE: VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

- STANOVANJSKA HIŠA
- KMEČKA HIŠA
- GOSPODARSKO POSLOPIJE
- JAVNE FUNKCIJE

1 ŠOLA 2 UPRAVA 3 TRGOVINA 4 KULTURNI DOM
 5 ŽUPNIŠČE 6 GASILSKI DOM 7 GOSTILNA 8 KOVAČ
 9 OBRT 10 INDUSTRIJA 11 POŠTA

FUNKCIJA OBJEKTOV

NOSILEC MALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
 IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

- 1 TRGOVINA
- 2 GOSTILNA
- 3 UPRAVNA ZGRADBA
- 4 KOVAČ
- 5 KOLAR
- 6 SEJMIŠČE
- 7 ŠOLA
- 8 MLINAR
- 9 NEDELJSKA ŠOLA
- 10 KAPELA

8

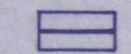

RAZMESTITEV FUNKCIJ LETA 1920

NOŠILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
 IGU LJUBLJANA 1988

0 100

VELIKA POLANA

- /LEME STREHE
- VHOD V HIŠO

ORIENTACIJA OBJEKTOV

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

□ STRANSKA FASADA OB ULICI

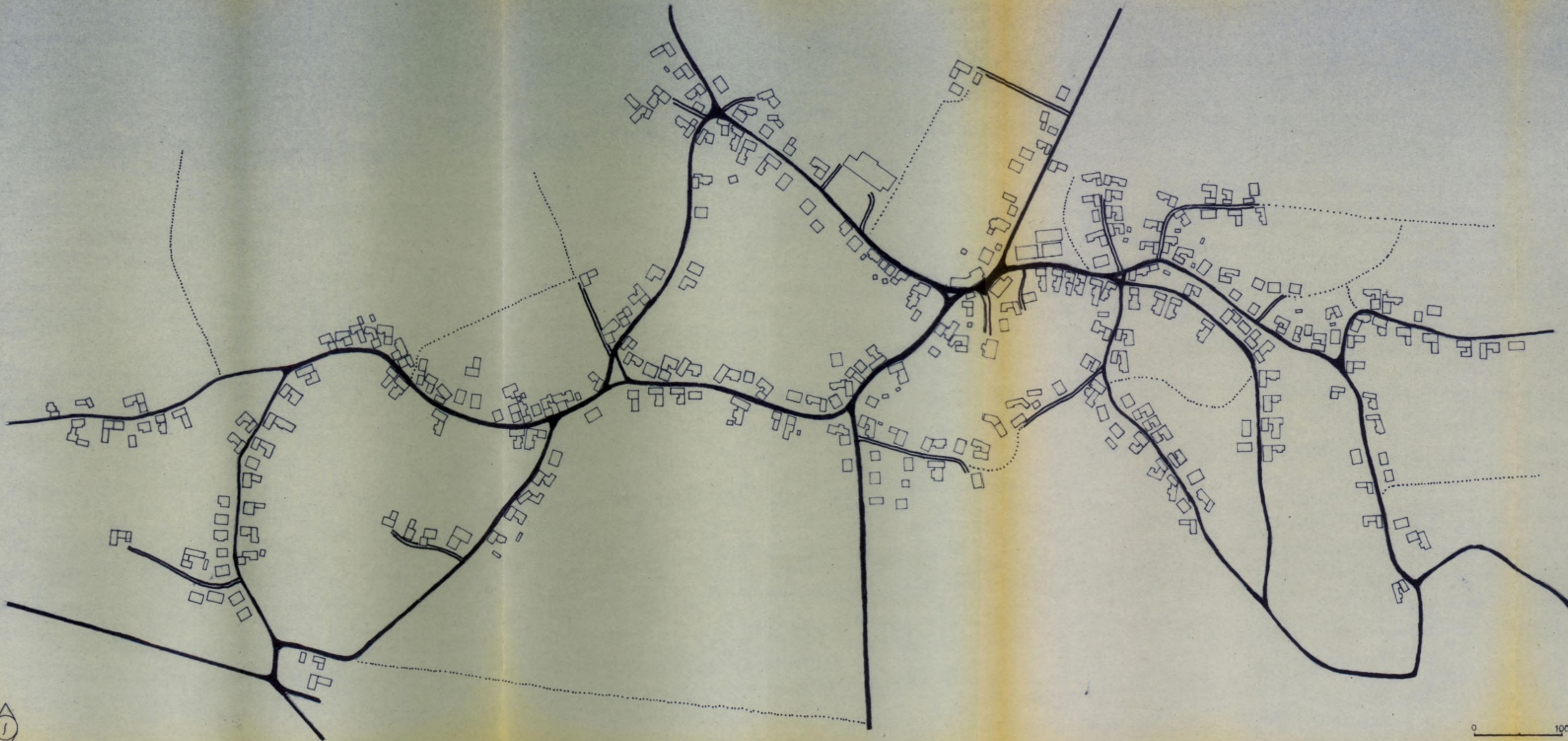
10

POLOŽAJ OBJEKTOV

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG, DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

- GLAVNE POTI
- == STRANSKE POTI
- POLJSKE POTI

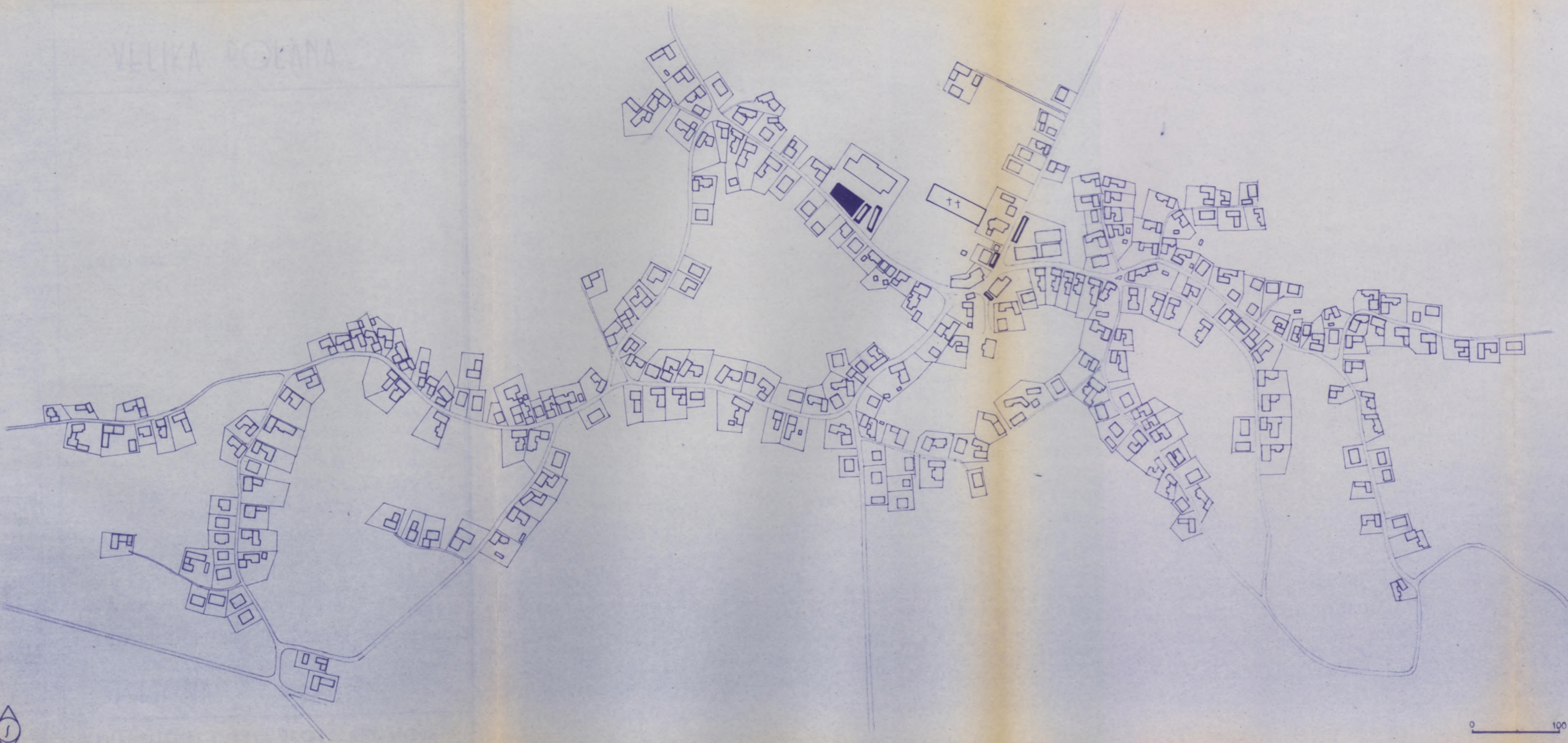

PROMETNICE

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG, DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

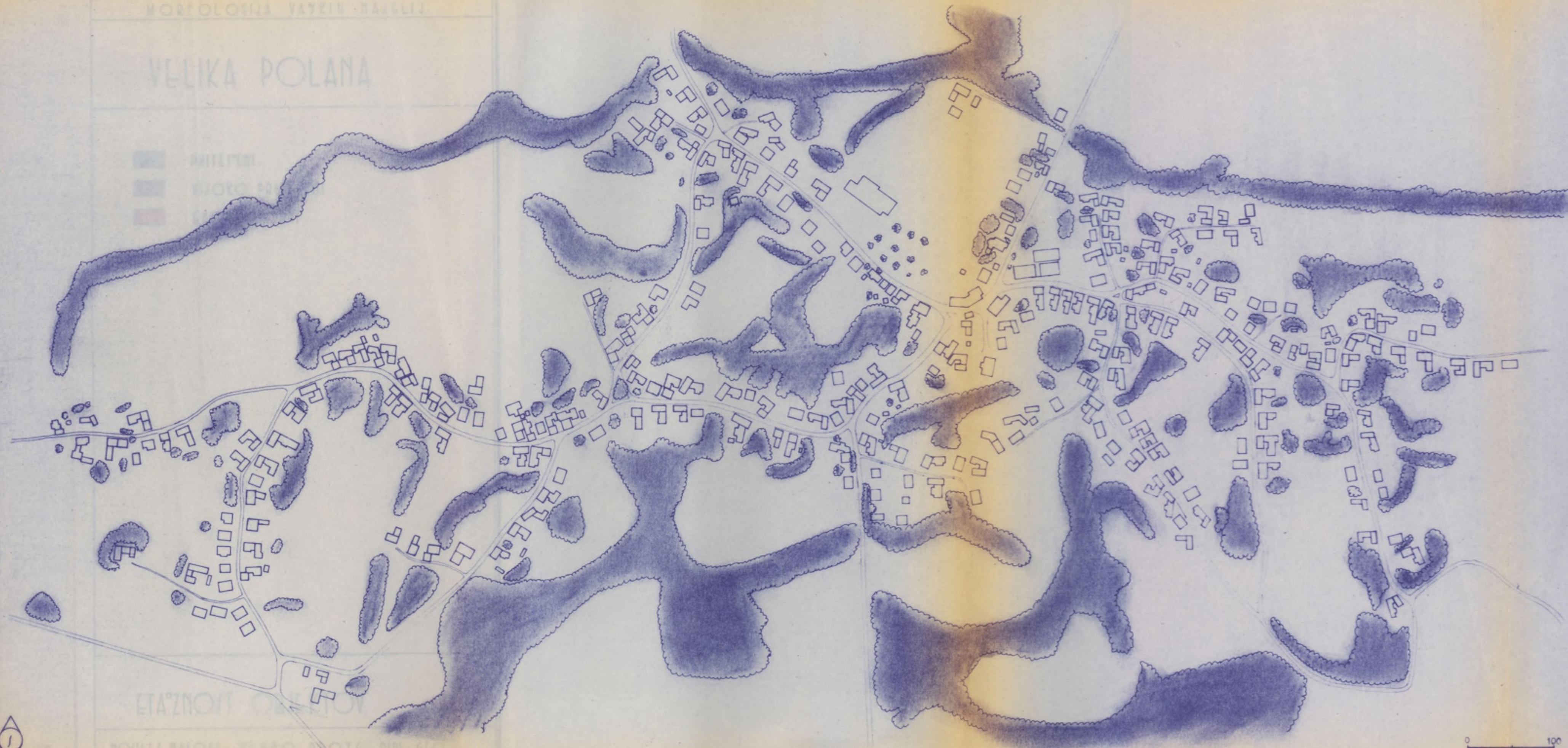
- OHIŠNICA
- IGRISČE
- ▭ PARKIRISČE
- ++ POKOPALISČE

NEPOZIDANE POVRŠINE

NOSILEC NALOGE: VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

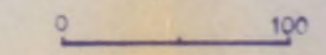
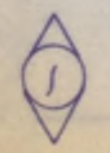
MORFOLOGIJA VAYKIH NAJELIJ

VELIKA POLANA

- PASTIRN
- KROVNA
- ...

ETA'ZNOST ...

NOVILEC MALOGA- VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VEGETACIJA

NOVILEC MALOGA- VLADO DROZG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988

VELIKA POLANA

- PRITLIČNI
- VISOKO PRITLIČNI
- ENONADSTOPNI

ETAŽNOST OBJEKTOV

NOŠIČ MALOGE • VLADO DROŽG DIPL. GEOGR.
IGU LJUBLJANA 1988